

VIGILIA

1 9 7 4
m á j u s

5

B. THOMAS EDIT:

Korakeresztény mártírok emléke Brigetióból

IGNÁCZ RÓZSA:

Beszélgetés az Imitatio-val

ZOLNAY LÁSZLÓ:

**A kilenc százados
Garamszentbenedek**

BABITS MIHÁLY:

**Pszichoanalysis Christiana
(összöveg, töredékek, háttér)**

TÓTH ENDRE:

**Szent Márton
születéshely-legendája**

RÓNAY LÁSZLÓ:

Kálnoky László költészete

FARKASFALVY DÉNES:

Új zsoltárfordítás

HEGYI BÉLA:

Chaplin időszerűsége

CZÉRE BÉLA:

**Elárultad a tavat, a hegyeket
(elbeszélés)**

**Toldalagi Pál, Kálnoky László és
Urr Ida versei**

KRITIKA

Rónay György Rába György új verses-
kötetéről — Budapesti kiállítások —
Ibsen: A nép ellensége — Janáček: Je-
nufa c. operája — Lemezfigyelő — A
locsolókocsi — Tolsztoj estéje a rá-
dióban

Május

GROSS ARNOLD GRAFIKÁJA

FARKASFALVY DÉNES	Új zsolnáfordítás — — — — —	289
B. THOMAS EDIT	Korakeresztény mártírok emléke Brigetióból — — —	300
TÓTH ENDRE	Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájá- nak kialakulása — — — — —	306
ZOLNAY LÁSZLÓ	A kilenc százados Garamszentbenedeken — — —	313
GÁL ISTVÁN	Babits: Psychoanalysis Christiana (összöveg, töre- dékek, háttér) — — — — —	316
KÁLNOKY LÁSZLÓ	Visszatérés, Egyszerű fejfa, Sorsvonal (versek) — —	320
RÓNAY LÁSZLÓ	A szenvedés belső körei (Kálnoky László költészete) —	321
URR IDA	A firenzei liftes, Szikrázó tavak, A billentyűk sem védenek meg, Vecsernye Kassán (versek) — —	328, 335
TOLDALAGI PÁL	Kettévágva, Kérdések, A panaszfalnál, Barcsay Je- nőnek (versek) — — — — —	329
CZÉRE BÉLA	Elárultad a tavat, a hegyeket (elbeszélés) — — —	330
* *	Levél Chiléből — — — — —	336
HARMAT FERENC	Levél Chiléből (rajz) — — — — —	337
IGNÁCZ RÓZSA	Beszélgetés az Imitatio-val — — — — —	338
HEGYI BÉLA	A diktátor — avagy Chaplin időszerűsége — — —	339
TÓTFALUSY ISTVÁN	Kötelező... — — — — —	342

NAPLÓ

Szabadka Medárd: Isten és a munka — 343; *Siki Géza—Rónay György*: Könyvek között (Rákos B. Raymund: Közel és távol; Rába György: Lobbanások) — 344; *D. I.—Major Balázs*: Képzőművészet (Mai svájci festők és szobrászok; Jelenkori román festészet; Művészeti irodalom; Sinkó Vera textiljei) — 346; *Possonyi László*: Színházi krónika (A nép ellensége) — 348; *Tóth Sándor—R. L.*: Zenei jegyzetek (Janaček operájának bemutatója; Németh Tamás Beethoven-matinéja; Lemezfigyelő) — 351; *Balássy László*: Rádió mellett (Az utolsó futás) — 354; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából (A locsolókocsi) 356; *Tájékozódás* — 358; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 359; A *Vigilia hírvivata* a hátsó I. borítón.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kútkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

ÚJ ZSOLTÁRFORDÍTÁS

A zsoltárok magyar költői fordítása régóta foglalkoztat. Mint középiskolás diák, Sík Sándor és Mentés Mihály fordításait imádkoztam, legtöbbször azzal az érzéssel, hogy a magyar szöveg érthetősége és költői értéke nem kielégítő. Amikor a Vulgáta latin szövegén próbáltam eligazodni, újra és újra megcsapott az eredeti költemény sugalmas lendülete, de ugyanakkor fel kellett fedeznem a latin fordítás sok nyelvtani homályát, sőt értelmetlenségét és stílusbeli gyatraságát. Később megismerkedtem a *Bible de Jerusalem* héber ritmusú francia szövegével és meghallgattam Rómában Père Gelineau előadását a fordítás alapelveiről. Áttanulmányoztam Podéhard* szűkszavú, de rendkívül alapos és tartalmas szövegelemzéseit. Ezek a tanulmányok indítottak első próbálkozásaimra. Hans Joachim Kraus** tudós kommentárjának megjelenése ugyancsak hatással volt rám. A végső ihletet azonban Mitchell Dahood jezsuita atya zsoltárfordítása adta.*** Pedig az ő szövege első pillanatra aligha tűnik költőinek, inkább száraz és pedáns. Szövegmagyarázata pedig alig terjed túl a nyelvi és stilisztikai sajátosságok elemzésén, azt is töménytelen ugariti idézet középett és az érthetlenségig tömör nyelvtani szak kifejezések használatával teszi.

P. Dahood kétségkívül az ugariti nyelv legnagyobb élő szakértője. Az ugariti nyelvemlékek felhasználásával hosszú ideig adós maradt a szentírásstudomány. Pedig ezek a leletek a harmincas évek óta ismeretesek, nyelvi megfejtésükben kiváló szerepet játszott a magyar Aisleitner professzor. Ugarit föníciai város volt, de már a biblikus honfoglalást megelőzően, a Krisztus előtti XIII. században elpusztult. Romjait 1928-ban találták meg és kezdték feltárni. A romok között napvilágra került szövegek elsősorban jogi és költői jellegűek; nagy segítséget jelentenek a héber nyelv ősbib, ún. archaikus formáinak megismerésében. A zsoltárok megértéséhez is ezért fontosak.

A zsoltárok nem egy sorának héber szövege közismerten megfejthetetlen vagy csak olyan fordítást enged meg, amely a szöveg egészével nem áll összhangban. A szentírásstudomány hagyományos módszere az, hogy a lefordíthatatlan szöveget „romlottnak” jelenti ki és betűk vagy szavak átalakításával, betoldásával vagy kihagyásával próbál olyan szócsoportot alkotni, amely érthető szöveget eredményez. P. Dahood, amikor a zsoltárokat az ugariti nyelvemlékek fényében kezdte vizsgálni, a szövegek túlnyomó többségét képes volt megfejteni, megmagyarázni betoldások vagy kihagyások nélkül. Az eredeti mássalhangzós szöveg értetlen megtartásával sikerült archaikus nyelvtani és költői formákat azonosítania, amelyek a költemény összefüggő szövegén belül értelmet adtak a „romlottnak” hitt soroknak. Természetesen a szöveg jelenlegi magánhangzós pontozását sokszor tévesnek kellett minősítenie, de jogosan, mivel a pontozás csak a középkor elejére nyúlik vissza, tehát legalább 800 évvel fiatalabb, mint minden zsoltárszöveg.

P. Dahood fordítása sok esetben egy olyan eredeti szöveg rekonstrukciója, amelyet már a zsidó ókor későbbi századai sem értettek tökéletesen, mert elfelejtették bizonyos régies szavak és nyelvtani fordulatok eredeti jelentését. A fogással kapcsolatos nyelvi és kulturális zűrzavar kézenfekvőnek tünteti ezt a magyarázatot. Ugyanakkor a szent szöveg tisztelete biztosította az eredeti betűcsoportok hűséges megőrzését. Csupán a későbbi vokalizáló törekvések és az ezzel összefüggő pontozás vezetett be olyan félreértéseket, amelyek a szöveget homályossá vagy érthetatlenné tették. Máskor viszont a régi szöveg megértésére törekedve, a zsoltárt *de facto* átírták, új értelemmel teltették.

Dahood zsoltárfordításai az *Anchor Bible* kötetei között jelentek meg és nagy feltűnést keltettek a tudományos világban. Mindegyik kötet megjelenését vita követte, s a vita máig sem tekinthető befejezettnek. Nem találtam azonban olyan kritikát, amely Dahood megoldásait igazán érdemben, azaz nyelvészeti alapon bírálná. A bírálók inkább módszerét kifogásolják meglehetősen elvont síkon, vagy pedig teológiai jegyzeteinek egyoldalú vagy túlzott jellegét húzzák alá.

*E. Podéhard, *Le Psautier. Traduction littérale et explication historique*, Lyon, I. (1949), II. (1954). — **Hans-Joachim Kraus, *Psalmen I—III*. Neukirchen, 1961. — ***Mitchell Dahood, *Psalms I—III*. (The Anchor Bible 16, 17, 17a) New York, 1966—70.

A zsolttárok teológiai értelmezését illetően Dahood valóban sok meglepő újdonságot tár elénk. Leginkább „forradalminak” az a nézete tűnik, amely a zsolttároknak a halál utáni életre vonatkozó sorait értelmezi. A Dahood művét megelőző tudományos köztudat szerint az izraelitáknak aligha voltak vallásos meggyőződéseik a síron túli boldogságról. Minthogy a halál utáni létet csak mint árnyékéletet tudták elképzelni, Istentől sem örök boldogságot, hanem a földi javak hosszú ideig tartó békés élvezetét kérték. Ezt a tudományos álláspontot aligha fejezte ki valaki is túlzottabb és egyoldalúbb formában mint Szörényi Andor a Sík Sándor-féle fordítás bevezetésében: „Az izraelita minden reményét és boldogságát, gyönyörűségét és örömét a földi létben, az evilági javakban látta és kereste” (46. o.). Ezzel szemben Dahood fordításai megmutatják, hogy a zsolttárokban ugyanazt a költői nyelvezetet és szimbolikát találjuk, amellyel az ugartai szövegek a túlvilági életet írják le. Az ugartai szövegekben olvashatunk az istenek társaságában eltöltött örök életről, virágos mezőről, örök vízekről, mennyei vendégségről, az istenek szállásán való végső megpihenésről, stb. Ezek a fogalmak és képek a zsolttárokban is megvannak, azonos szóhasználattal, hasonló költői fordulatokkal. A korábbi zsolttárértelmezéssel szemben, amely ezeket a szövegeket a földi élet hosszú és boldog élvezetére vonatkoztatta, Dahood az örök élet hitét és reményét találja bennük.

Bár a vita nem tekinthető eldöntöttnek, azt kell mondanunk, hogy alapvetően, főképp vallástörténeti távlatból, Dahoodnak feltétlenül igaza van. Az a tény, hogy a kánaáni istenek hite síron túli boldogságot ígért, nagyon valószínűvé teszi, hogy az izraelita ember is foglalkozott a kérdéssel. Ugyanakkor aligha hihette, hogy amit a kánaáni bálványistenek ígértek, Jahve képtelen lett volna vagy nem akarta volna megadni övéinek. Ha tehát a kánaáni irodalomnak az örök életre vonatkozó szimbolikája megjelenik a zsolttárokban, kézenfekvő, hogy azt az örök életre vonatkoztatva értelmezzük. Mindez persze még nem jelenti, hogy fordításai és főképpen jegyzetei minden esetben helyesen értelmezik az eredeti szövegeket. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az ószövetségi ember nélkülözötte a filozófiai fogalmakat, amelyekkel a túlvilági életet a maga szellemi-lelki mivoltában le tudta volna írni. Ugyanakkor idegenkedett a kánaáni mitológia elképzelésétől, amely az istenek örömét a termékenység kultuszának érzékiességében elevenítette meg. Így az örök boldogságra vonatkozó képek és kifejezések bizonyos fokig tisztázatlanok maradnak és csak általánosságban írják le az igazak örök együttlétét Istennel, Isten arca előtt, az ő világosságában stb. Amikor tehát Dahood jegyzeteiben „visio beatifica”-ról beszél vagy a test feltámadását mint az izraeliták hitének részét emlegeti, úgy tűnik, hogy indokolatlanul túllép nyelvi és nyelvészeti adatain és túlzott vagy elnagyolt teológiai következtetéseket von le.

Egy új magyar zsolttárfordítás számára a biblikus tudomány — elsősorban Dahood műve — nemcsak megbízható nyersfordítással szolgál, hanem egyben lehetővé teszi az eredeti költemény egységes szerkezetének, alapgondolatának és főképpen költői ihletésének felfedezését. Dahood fordítását valóban főleg az a tény javasolja, hogy sok helyütt egyedül ő képes arra, hogy a mű belső, költői egységét újraalkossa. Számomra elsősorban az ő fordítása adta meg az élményt, aminek alapján a zsolttárok bennem végül is versbe kíváncsoltak, műfordításra ihlettek.

A zsolttárok magyar nyelven való megszólaltatása sok nehéz feladattal jár. Az egyik legfontosabb kérdés a költői formát illeti. Vonzónak tűnhet a gondolat, hogy a héber vers eredeti formáját kellene magyarul szavakba önteni. Az eredeti szöveg többnyire rímtelen, csak néha használ asszonáncokat és alliterációt, ritmusa pedig a hangsúlyos szótagok számolására alapul. A *Bible de Jérusalem*-ben ilyen fordítást készített Gelineau és Schwab. Az angol *Grail*-fordítás is ezt a ritmikát próbálja visszaadni. Magyarul azonban úgy tűnik, hogy a vers élménye kötöttebb formát követel. A rimes jambikus forma, ahogy azt Sík Sándor a zsolttárokra alkalmazta, valószínűleg a legalkalmasabb. A magyar nyelv ereszkedő ritmusa különös feszültséget tud teremteni a jambus ellenkező irányú ritmusával; ugyanakkor, ha a rímek szabálytalanul kapcsolódnak s a verssorok hosszúsága sem kötött, ez a forma elég hajlékony marad és nem akadályozza a szövegűség igényét. Az itt közölt fordítások mind ezt a formát használják, legfeljebb néha lazítottam meg a ritmust szándékosan, mintegy követve a zsolttár szövegének belső hullámlását.

Ugyanakkor igyekeztem elkerülni a régieskedő és egyházas kifejezéseket mint például „segedelem”, „istápolás”, „paizs” és „fundamentum”. Az eredeti szöveg hűséges visszaadása már önmagában elég ahhoz, hogy a zsoltár ősrégi jellegét éreztesse, hiszen szerkezetében, képeiben és gondolatfűzésében teljesen egy ókori kultúra része. Továbbá meggyőződésem, hogy mai fordító csak mai nyelven tud őszinte verset írni. A műfordítás viszont, még a szentírás fordításának esetében is, elsősorban versírást jelent.

1. zsoltár

A BOLDOG EMBER ÚTJA

A zsoltár először szembeállítja a bűnösök közösségét az igaz ember magányos, külön útjával. Végül azonban az igazak összereglenek, hogy törvényt üljenek a gonoszon. Az igazak gyülekezete örökre megmarad, a bűnösök közössége elenyészik. „A bűnösök gyűlése” az első és utolsó versben ún. „inklúziót” alkot, azaz avval, hogy megismétlődik, bizonyos zárt keretet ad a költeménynek.

- 1 *Boldog, aki a gonoszok tanácsát elkerülte,
a bűnösök gyűlésén nem jelent meg,
a káromlók közé nem ült le.*
- 2 *De örömet az Úr törvényében leli,
éjjel-nappal csak törvényét rebesgeti.*
- 3 *Fa lesz, mit átültetnek folyóvíz mentébe,
gyümölcsöt hoz, ha eljön ideje,
nem hervad el a levele
és jó minden termése.*
- 4 *Nem így a gonoszok: olyanok, mint a polyva,
a szél azokat elsodorja.*
- 5 *A gonoszok nem állnak helyt a törvényszék előtt,
a bűnösök az igazak között.*
- 6 *Az igazak közösségét az Úr megőrzi,
a bűnösök gyűlését pusztulás emészti.*

5. zsoltár

AZ ÁRTATLAN IMÁJA MIELŐTT VÁDLÓIVAL SZEMBESZÁLL

A zsoltár alaphangja az ártatlanul vádolt ember riadt, de mégis bizakodó fohászkozása. A bálványok elvetése és az Istennél való otthonkeresés egymást váltogató témák. Az Isten házában való megnyugvás nem annyira a földi életre, mint a halálon túli hazatalálásra vonatkozik.

- 2 *Füledbe, Uram, hangom eltaláljon,
vedd figyelembe szavamat,*
- 3 *fogadd esengő kiáltásomat,
én Istenem, királyom,
mert hozzád tárom imádságomat.*
- 4 *Ó halld a hangom virradatkor,
ha majd ügyemmel virradatkor előállok,
feléd tekintek akkor.*

1. zsoltár (3) **átültetnek**: legtöbb korábbi fordítás szerint elültetnek. A kifejezés az igaz ember jövőjére vonatkozik. Olyan lesz, mint a fa, amelyet átültetnek a paradicsomkert folyói mellé: örökké zöld marad és idejében gyümölcsöt érlel.

5. zsoltár (4) **virradatkor**: a reggel a pereskedés ideje. A zsoltáros Istenre tekint, ha majd a vádakkal szembesítik.

- 5 *Mig bálványisten öröme a rossz,
tehozzád be nem térhet a gonosz.*
- 6 *Hetvenkedők előtted meg ne álljanak.
Én gyűlölöm a rosszakat;
pusztíts el minden álnokot!*
- 7 *Ki bálványszobrok elé leborul,
azt elveti az Úr.*
- 8 *De engem a Te irgalmas szerelmed
á házad belsejébe enged.
Szolgálni foglak, Uram, templomodban,
azokkal, kikben a Te félelmed van.*
- 9 *Hadd legyen részem a Te dús meződ!
Bármit tesz irigyem,
egyengesd utad lépteim előtt.*
- 10 *Mert szájukban szilárdan semmi meg nem áll,
bendőjükből üresség tátogat,
mint nyitott sír, ha nyitják szájukat,
torkukból árad a halál.*
- 11 *Pusztítsd el őket, Isten,
buktasd el őket cselvetéseikben!
Gaztetteik miatt taszítsd el őket,
hisz' ellened szegültek.*
- 12 *Ujjonganak, kik hozzád menekülnek,
örök vígságban énekelnek.
Tenálad lakhelyet találnak,
hogy benned örvendezzenek
mind, akik szeretik neved.*
- 13 *Mert áldás jön a jókra, Uram, tőled
s kegyelmed, mint a pajzs, öleli körül őket.*

16. zsoltár

HŰSÉGESKŰ

Ez a zsoltár olyan ember hűségnyilatkozata, aki előzőleg a kánaáni termékenység-isteneknek hódolt és most az igaz Úrhoz tér. A negyedik vers a bálványok kicsapongó kultuszára utal, az ötödik versben pedig pogány italáldozatról van szó.

A költemény második fele meghitt kapcsolatot ír le Isten és újonnan megtért hívő között. Az utolsó három versben a zsoltáros szinte extázisban szemléli boldog jövőjét Isten oldalán.

- 1 *Végy oltalmadba Isten,
nálad kerestem menedéket.*
- 2 *„Jahvé, Uram vagy”, — megfogadtam néked —
„és rajtad kívül senki sincsen.”*
- 3 *E föld sok istenének,
bálványurának, kikben gyönyörködtem,
csak sokasodjék kínos vajúdása:
maradjanak meg kéjes örömükben.
Kezem többé nekik nem áldoz,
nevük ivásra nem emelem ajkaimhoz.*

(9) *dús mező*: az örök boldogság szokásos kánaáni képe. Ebben a zsoltárban az Isten háza ugyancsak Isten örök lakhelyét, nem a jeruzsálemi templomot jelenti.

(13) *öleli körül*: az ókori védőpajzs egyik fajtája a harcost félkörben körülfogta, hogy védje testét az ellenség nyilaival szemben.

- 5 *Te, Uram, könnyű borral töltötted kupám
és sorsot magam vetettél Te rám.*
- 6 *Jó helyre hullottak a kötelek:
az Úr maga mérte ki földemet.*
- 7 *Én az Urat dicsérem,
tanácsom tőle van.
Titkon tanít a szíve
az éj óráiban.*
- 8 *Szemem előtt az Úr mindenkoron,
jobbjától el nem távozom.*
- 9 *És ezért bensőm újjongásba fog,
szívem vígan dobog,
nyugodtan elpihen a testem.*
- 10 *Nem engeded, hogy alvilágba essem,
híved halálba jutni nem hagyod.*
- 11 *Az örök élet ösvényét kitárod,
hogy színed előtt újjongva beteljek
és jobboldon meglássam boldogságod.*

19. zsoltár

AZ EGEK HIRDETİK

Az első hét vers az égbolt csodáit írja le, a zsoltár második része pedig a törvényt magasztalja. Valószínűleg két különálló költemény ötvözete. Jelen formájában azonban

a két rész belső, tartalmi egységet alkot, hiszen az egek Isten akaratát pontos hűséggel tartják, akárcsak a törvénynek engedelmességek emberei.

- 2 *Isten dicsőségét az egek hirdetik,
zengi az égbolt keze műveit.*
- 3 *A napok egymással beszélnek,
átadja titkát éj az éjnek.*
- 4 *Szó nélkül, beszéd nélkül,
hangot se hallani,*
- 5 *mégis bejárja hírük a világot,
a föld szélét eléri szavai.*
- 6 *A napnak sátrat vert,
s az, mint a nászteremből vőlegény, rohan,
hős harcusként elindul boldogan.*
- 7 *Az égnek egyik sarkán útra kel,
a másik sarkán visszatér,
és hajlékától sosem fordul el.*
- 8 *Tökéletes az Úr törvénye,
a lelkem megújítja,
szilárdan áll az Úr rendelkezése,
eszem bölcsességre tanítja.*
- 9 *Az Úr határozata egyenes,
szívem felújjong benne,
az Úr parancsa ragyogó,
fényt sugároz szememre.*
- 10 *Az Úr szabálya tiszta,
örökre megmarad,
az Úr ítéletei helyesek
és egytől egyig igazságosak.*

- 11 *Vonzóbbak az aranynál, színaranynál,
méznél, a lépesméznél édesebbek.*
- 12 *Bizony szolgád számára fényt szereznek,
és megtartásuk bő jutalmul szolgál.*
- 13 *A tévedéseket ki érti meg?
Bocsásd meg minden tévelygésemet.*
- 14 *Főképp a gőgöektől őrizz,
úrrá fölöttem ne lehessenek.
Én akkor ártatlan leszek,
és nem emelhet senki súlyos vádat.*
- 15 *Ó add, hogy minden szó az ajkamon
kövesse kívánságod.
Szívemben minden gondolat
neked szolgáljon,
Uram, kösziklám, és Megváltóm.*

23. zsoltár

AZ ÚR A PÁSZTOROM

A költemény távlata eszkatologikus: a zöldellő mező, csendes vizek, az Isten lakomája és az Isten házába való hazatalálás az ember örök boldogságának jelképei.

- 1 *Az Úr a pásztorom
és nem hiányzik semmi,*
- 2 *mert zöldellő mezőn hagy elpihenni,
csendes vizek mellé visz engemet,
s hogy felüldítse tikkadt lelkemet,*
- 3 *nevéhez illőn
dús legelők felé vezet.*
- 4 *Ha járok vaksötétben,
veszély nem rémít, mert velem vagy ott,
a Te pálcád, a Te pásztorbotod,
az lesz vezérem.*
- 5 *Elémbe asztalt terítettél,
és látja mind ellenfelem.
Keneted gazdagon kiárad homlokomra,
túlsordul serlegem.*
- 6 *Bizony jószág és kedvesség kíséri
mindennap életem sorát,
s az Úr házában lesz lakásom
örök időközön át.*

27. zsoltár

AZ ÚR AZ ÉN BÁSTYÁM, AZ ÚR HÁZA LAKÁSOM

Az Isten földi lakása (a Templom) és tónságának alapja. Rendíthetetlen remény és örök otthona együtt jelenik meg ebben a bensőséges istenélmény adja meg a zsoltár versben, mint a zsoltáros bizalmának és bizajátos szépségét.

- 1 *Az Úr világosságom, üdvösségem.
Kitől kell félnem?
Az Úr bástyája életemnek.
Kitől remegjek?*

- 2 *Mikor a gonoszok megostromoltak
s mindegyik leste, hogy ízekre tépjen,
a támadóim, minden ellenségem,
elbuktak, íme, porba hulltak.*
- 3 *Rohanjon rám egész sereg,
szívem meg nem remeg.
Vonuljanak fel ellenem hadak,
bizalmam megmarad.*
- 4 *Csak egyet, százszor kértem egyet,
és, Uram, most is arra vágyom:
az Úr házában hadd legyen lakásom
minden napján az életemnek.
Az Úr szépségét lássam,
ha reggel felvirradok templomában.*
- 5 *Igen, mint kincset őriz lakhelyén,
ha rossz napoknak vége,
és elrejt sátra rejtekén,
magával visz magas hegyére.*
- 6 *Most is fejem följük emelem,
bár mindenünnen törnek ellenem.
Belépek áldozataimmal sátra belsejébe,
hozom az öröm áldozatait
az Úrnak énekelve és zenélve.*
- 7 *Halld hangom, Uram, hogyha hívlak téged,
irgalmas légy és válaszolj.*
- 8 *Ó jöjjetek és arcát keressétek,
— szívem dobogva szól —,*
- 9 *Ó Uram, arcod keresem,
arcod ne vedd el tőlem.
Haraggal szolgálj el ne hajtsd,
Te légy a segítségem,
ó el ne űzz és el ne hagyj,
megváltó Istenem!*
- 10 *Apám-anyám ha itt is hagynak árván,
az Úr majd befogad.*
- 11 *Mutasd meg, Uram, utadat,
vezess az egyenes ösvényen,
mikor leselkedik rám ellenségem.*
- 12 *Védj meg, ha támadóim torka tátog,
ha ontják ellenem a hazugságot
rossz indulattal tanúskodva.*
- 13 *A Győztesben remélek,
az Úr gyönyörűségét látnom adja,
ha örök élet országába érek.*
- 14 *Csak várj az Úrra,
csak légy erős, szíved szilárd,
s az Urat várva várd.*

29. zsoltár

AZ ÚR HANGJA ÖZÖNVIZEK FELETT

Ez a zsoltár az ószövetségi költészet leg-
régibb és legszebb gyöngyeinek egyike. A
villámlás és mennydörgés között megjelenő
Urát ünnepli fenséges képekben. A szent-
ség élménye mint „mysterium tremendum”
megragadó módon jut kifejezésre. A fordí-

tásban szándékosan lazítottam fel a jambi-
kus ritmust, hogy a képek áramlását sza-
badabban és változatosabb ritmussal fejez-
hessem ki. A hatodik és hetedik versek fel-
cserélése kritikailag elfogadott.

- 1 *Hozzatok az Úrnak, istenek,
hozzatok az Úrnak dicsőséget és tiszteletet,
hozzatok az Úrnak neve dicséretét,*
- 2 *földig boruljatok, ha feltűnik a Szentség.*
- 3 *Az Úr hangja a nagy vizek fölött,
a dicsőség Istene mennydörög,
az Úr a végtelen vizek fölött.*
- 4 *Az Úr hangja erősség,
az Úr hangja fénylő ragyogás,*
- 5 *az Úr hangja a cédrusokat rázza,
az Úr a Libanon cédrusait tépázza.*
- 7 *Az Úr hangja mint tűzsugár hasít át,
6 megugrasztja Libanont mint a borjút
és Szíriont, mint fiatal bikát.*
- 8 *Az Úr hangja megrendíti a pusztát,
az Úr Kádes pusztáját rengeti,*
- 9 *az Úr hangja a szarvastehenet megelleti,
letépi az erdők lombját.
Amíg az egész templomot bejárja
a Dicsőséges látomása.*
- 10 *Özönvizek fölébe az Úr trónjára száll,
örök időktől trónol és király.*
- 11 *És győzelemre viszi az Úr népét,
az Úr népének áldást ad és békét.*

91. zsoltár

AZ ÚR OLTALMA VÉDI A KIRÁLYT

Mitchell Dahood ezt a költeményt az ún.
„királyzsoltárok” közé sorolja. Döntő érv az
első sor fordítása („Ki trónon ülsz...”), de
az egész zsoltár új fényben jelenik meg, ha

az uralkodó feletti isteni oltalomra vonatkoz-
tatjuk. Az utolsó vers az örök élet vendég-
ségéről szól.

- 1 *Ki trónon ülsz a Magasságos hajlékában
és nyugalmad a Mindenható árnyékában letted,*
- 2 *elmondhatod: „Uram, én menedékem és kőszálam,
én Istenem, reményem benned.”*
- 3 *Kiment a kelepceből téged,
megóv, ne érjen gyilkos méreg.*

(6) Libanon és Szíron hegyek földrengéssel visszhangozzák az Úr szavát.

(9) Szarvastehenet megelleti: a vihar félelmének hatására a szarvastehén idő előtt meg-
szüli borját; egész templomot: valószínűleg a mennyei templomra vonatkozik.

- 4 Tollával tested betakarja,
és szárnya alatt lesz a menedéked.
Páncélod, pajzsod lesz a karja.
- 5 Éji falkáktól nem kell félned,
nappal suhanó nyíl téged nem érhet,
- 6 sem döghalál, mely éjsötétben lappang,
pusztító vész, mely délben nyíltan lépked.
- 7 Hulljon bár balfelől ezer és jobbról tízezer,
hozzád nem érhet el.
- 8 Látja a romlást két szemed,
látod, hogy meglakolnak mind a vétkesek.
- 9 De hogyha az Úr lesz a menedéked,
a Magasságos támasztó pilléred,
- 10 téged nem érhet semmi baj,
sátradhoz döghalál nem férhet.
- 11 Mert angyalait küldi melléd
vigyázzák minden utadat,
- 12 kezükben visznek:
ne üthessd kőbe lábadat.
- 13 Oroszlánt, viperát taposol össze,
kígyóra hágsz és oroszlánköllyökre.
- 14 „Ha ragaszkodik hozzám,
én váltságot hozok neki,
és védőbástyája leszek,
ha nevemet elismeri.
- 15 Ha kiált hozzám, felelek,
és mellette leszek,
és szorongásából megszabadítom.
- 16 Fényes lakomán lesz vendégem,
vég nélküli napokkal boldogítom:
kortyokban issza üdvösségem.”

139. zsoltár

URAM, TE ISMERSZ

Az ember ártatlanságát csak Isten igazolhatja. A zsoltáros Isten mindentudásához me- nekül és ártatlanságának elismerését kéri. Amint a 19., 20. és 24. versből kiténik, el-

sősorban a bálványimádás vádja alól akarja tisztázni magát. Az ószövetségi istenhit egyik legszebb szövegemléke.

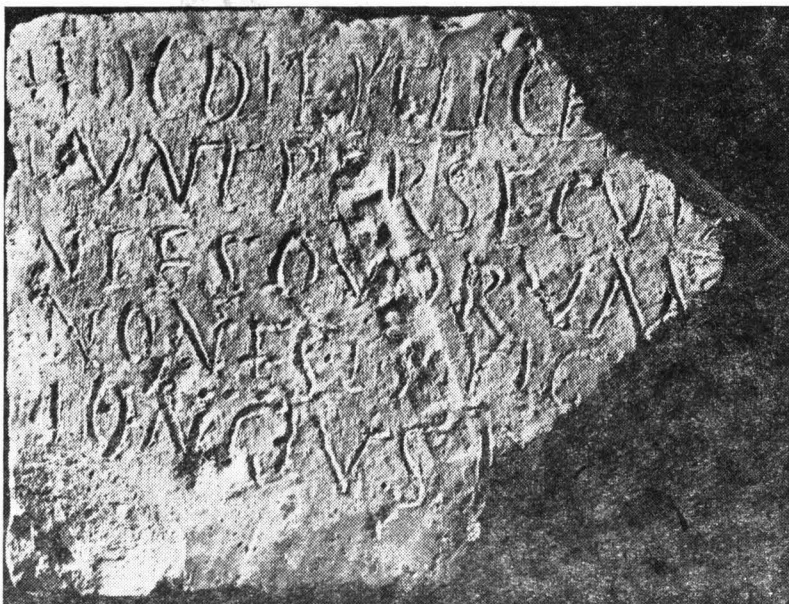
- 1 Uram, vizsgálj meg Te magad,
ismerj meg engem.
- 2 Te ismersz álltomban-ültömben,
távolról tudod gondolatomat.
- 3 Figyeled érkezésem, indulásom,
vigyázod minden utamat.
- 4 Szó alig születik meg nyelvemen,
Te máris érted teljesen.
- 5 Elérsz mögém, elérsz elém,
tenyered átfog.

(14) Az utolsó három vers isteni ígéret. A zsoltáros a próféták stílusában ünnepélyesen biztosítja a királyt Jahvé örök védelméről. Ilyen orákulum a királyzsoltárok egyik jellemzője.

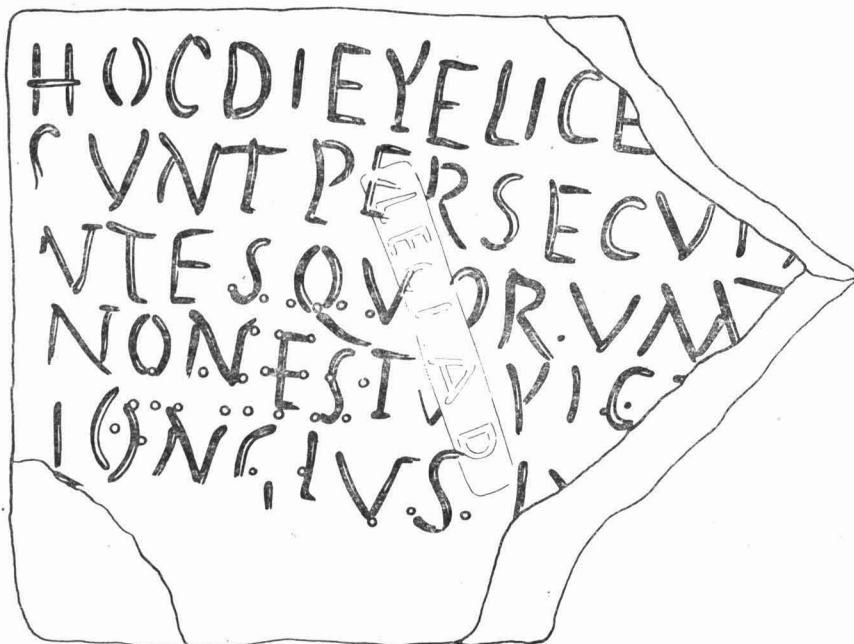
- 6 *Túlságosan nagy számomra tudásod,
rám tornyosul és fel nem érem én.*
- 7 *Lelkedtől hova menekülhetek?
Arcodtól hova szálljak?*
- 8 *Egekbe hogyha hágok, ott talállak,
ha alvilágra roskadok, ott is csak rád lelek.*
- 9 *Bár szárnyaim keletre szálljanak,
vagy nyugaton, az óceánon túlra telepedjek,*
- 10 *ott is rám nehezedik súlya balkezednek
és jobbod megragad.*
- 11 *És akkor megértettem én:
sötétben is rám függeszti szemét,
még éjjel is körülvesz sugara.*
- 12 *Neked az éj sem éjsötét,
mint napsugár, ragyog az éjszaka,
s az éjhomály, akár a fény.*
- 13 *Igen, Te alkottad lényemnek lényegét,
mikor anyám ölét lakásul adtad.*
- 14 *Magasságos, dicsérlek én,
mert oly félelmetes vagy!
És imádatlaln borulok eléd:
oly rettenetes minden műved!*
- 15 *Lelkem minden zugát tudod te rég,
egy csontom sincs rejtve előtted,
mióta megalkottak a Titkok helyén,
színesre mintáztak az Alvilág ölén.*
- 16 *Szemlélted életem minden szakát,
tekercseden leírva ott feküdt,
és sorba raktad napjaim sorát,
még mielőtt csak egy is rám derült.*
- 17 *Olyan nehéz nekem minden gondolatod,
én Istenem, erőtől duzzad mélye!*
- 18 *Hogy számláljam? Szaporább, mint homok!
Kelts új életre, hadd legyek veled!*
- 19 *Isten, végezz a gonoszokkal!
Bálványimádók, félre veletek!*
- 20 *Minden szoborra rávetik szemük,
hitványságokon függ tekintetük.*
- 21 *Uram, én gyűlöltem, akik téged gyűlöltek,
lenéztem, akik ellened szegültek.*
- 22 *Tökéletes voltam a gyűlöletben
és mindegyiknek ellensége lettem.*
- 23 *Vizsgálj meg, Isten, Te magad,
szívem mélyét kutasd,
fürkéssz, derítsd ki minden gondomat.*
- 24 *S mert lelkem bálvány el nem hódította,
vezess be örök országodba.*

(15) *színesre mintáztak*: mint ahogy a fazekas formálja és mintázza színes anyagból edényeit. Az egész vers az ókori közép-kelet egyik mitológiai témájára emlékeztet, amely szerint az ember születése előtt az alvilágban él. Az Isten előretudásának témája kelti fel a zsoltárosban a mitológiai kép emlékét.

(22) *Tökéletes voltam a gyűlöletben*: a teljes elfordulást a Szentírás gyakran gyűlöletnek nevezi.

A Magyar Nemzeti Múzeum 62.208. 1. ltn. téglája Szönyből—Brigetióból,
a mártíromságot megörökítő felirat töredékével.

A brigetiói mártíromságot megörökítő téglatöredék feliratának rajza.
(Fotók: Erdőkürti Zsuzsanna)

Korakeresztény mártírok emléke Brigetióból*

A mártír akták számtalan vértanú nevét és történetét őrizték meg az utókor számára. Még számosabban lehetnek azonban azok az egyszerű, ismeretlen, hívő keresztények, akik üldöztetést szenvedtek hitükért, de a hagyományban nevük nem maradt fenn. Ezeknek hitvalló magatartása mindaddig rejtve marad, míg egy szerencsés véletlen folytán tudomást szerzünk történetükről.

Egy ilyen, szinte szemünk előtt megelevenedő, 1700 éve lejátszódott mártírum történetét adjuk itt közre.

A pannóniai keresztény vonatkozású szimbolikus és figurális téglakarcolatokkal, azok összegyűjtésével és közzétételével foglalkozó monográfiánk már csaknem egy évtizede készül. A közelmúltban néhány feliratos szöveges téglára bukkantunk, melyek tartalma teljesebbé teszi a pannóniai korai kereszténységről eddig kialakult képet, — s így szükségesnek és hasznosnak látszik, ha ezek is be-lekerülnek majd a gyűjteményes munkába. — Előljáróban ezek közül egyet itt közlünk.

Az említett feliratos téglák közül egy különösen figyelemre méltó példányt még Rómer Flóris gyűjtött be Szőnyből a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Magyar Tudományos Akadémia 1865. november 27-i ülésén a következőképpen ismertet:

„A ki tudja, mit tesz mai napon, egy helyen ennyi feliratos követ egyszerre találni, képzelheti benső örömmel, melyet éreztem, midőn e felírásokat másoltam. De ezeknél még nagyobb meglepetés várt reám, midőn az utolsó házból, éppen elmenetelem előtt, a jámbor Mondók nevű pogánypénzkereső egy törött tégladarabot tett kocsimba, melyen öt sornyi írás látható. Az írásos téglák az archaeológiai ritkaságok közé tartoznak; tulajdonomon szokott nagyobb római betűkkel ez áll:

HOC DIE FELICE
EVNT PER SECVL
VTESQVORVM
NONES // // // // I C
LONGIVS· I

Ezen téгла mostani hossza 13 1/2", szélessége 9 1/2", vastagsága 2" 9". Hogy római mű, alakján és anyagján kívül mutatja a fennebbi felírás közé, a második sor FER-jétől kezdve az utolsó LONGIVS-ssze mögé rézsút terjedő, itt majd minden téglán előforduló bélyeg: LEG I AD látható, mely a fennebbi írás után nyomatott reá. Minthogy a felírásból talán még ugyanannyi hiányzik, alig fog ez egyhamar valaki által kielégítőleg kiegészítettetni."

Mommsen az 1873-ban megjelent CIL III (II.) XXVIII. fej. 962-ik oldalán 6. szám alatt írja le a szőnyi téгла feliratát Rómer első leírásához képest módosított formában:

* A tanulmány elsősorban az archeológia szakembereit érdeklő jegyzetanyagát, mely sokkal gazdagabb, semhogy közlésére vállalkozhatnánk, az érdeklődő olvasó megtalálja majd a Magyar Nemzeti Múzeum Folia Archaeologica XXV. 1974. szakkönyvéjében.

„6. in tegula Szöny reperta, nunc servata Pestini apud Romerum, primum sigillo imperessum est solita inscriptio Leg I /// deinde haec superscripta stilo:

HOC DIE FELICE
SVNT PER SECVL,
VT ES QVORVM
NON ES ILIC
LONGIVSI`

descripsi. Ed. Romer Arch. Közl. 6. (1866) p. 157.”

A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos kőemlékeit 1873-ban összefoglalóan leközlő kötetben maga Rómer már a saját, előző leírásához viszonyítva lényeges változtatásokkal olvassa és közli a feliratos téglát 429. szám alatt:

„Méretek. Magasság 0,26; szélesség? vastagság 0,055. Betűk 0,03. Lelhely Ó-Szöny, hol vettem; átengedtem a m. n. múzeumnak. Bélyege: LEG I ///. A karcolt írás-töredék ez:

HOC DIE FELIC //
SVNT PER SECVL ///
VT ES QVORVM ///
NON ES ILIC ///
LONGIVS I` /// /

Irodalom. Magam kiadtam Arch. Közl. VI. (1866) 157. l. — Mommsen, Corp. Inscr. Lat. III. II. (XXVII. fej.) 962. l. 6. sz.”

A leírt három olvasat három variációt rögzít a feliratról. A Rómer Flóris által feltehetően 1864 végén vagy 1865 elején Szönyből begyűjtött téglát ma a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a 62.208.1. leltári számon (1,2. kép). Méretei: szélessége 25,5 cm, hiányos hossza 35,5 cm, vastagsága 8 cm ahol a legszélesebb, ékszerűen vékonyodik, a törésnél 6 cm. Ék-alakú boltozattégla. Színe viszonylag vörösrre égetett téglaszín, CEC TABELLA G 9. számnak felel meg. A feliratban szereplő betűk nagysága 3,2 és 3,7 cm között mozog, míg az í-betűk hossza csak 2—2,2 cm között váltakozik. Az ötsoros felirat a téгла szélességét csaknem teljesen kitölti.

A LEG I AD betűket őrző téglabélyeg eltolódott pecsételéssű, de ennek ellenére biztosan olvasható. Hossza 14 cm, szélessége 2,3 cm. A szövegben részűsien fekvő bélyegzés a második sor E-betűjének alsó részét részben elhalványítja. A harmadik sor *quorum* szavából a „V” második szárát a bélyegzőre az író személy élesen bekarcolta. A szó „O”-betűjének fele ugyancsak eltorzult a bélyegzőtől. Hogy a szöveg tisztasága és érthetősége a készítő számára fontos volt, az a negyedik sor *est* és *victa* szavai közé befekvő bélyeg kihagyása bizonyítja. Valószínűnek látszik, hogy az első három sort leírták és még a negyedik sorból *non est* szavakat, majd a „V”-betűt a *victa* szóból. Ekkor ért oda a téglák bélyegzésével megbízott személy és részben a már megírt szövegre, részben a még üres

felületre rányomta a bélyegzőt. Láthatóan nem zavarta, hogy a téglára „betűket firkáltak” — tán el sem tudta olvasni. Ezt követően a *victa* szó megkezdett „V”-jének, melyet a bélyegzés részben elnyomott, első hastáját az író személy törölte, illetve lapos eszközzel elsimította, a „V” második hastájának nyoma és iránya a bélyegző mellett jól kivehető. A bélyegző túlsó felén a *victa* szót újra kezdte egy nagyon keskeny megformálású „V”-betűvel, a bélyegző által elfoglalt helyet szóközként fogva fel. Az ötödik sor „s”- és második „i”-betűje között végződik a bélyegző kerete, szóközt alkotva a *longius* és a *iubilabit* szavak között.

Már meglehetősen ki lehetett száradva a nyers agyagtégla, amikor valószínűleg véletlenségből ráléphettek, de nem teljes testsúllyal. Ezt bizonyítják az utolsó két sor szöveg elején a betűk között levő apró kerek bemélyedések, melyek a szövegszékekkel kivert talpú borszandálok nyomai és római kori téglákon számtalan előfordulásukat ismerjük.

Arra gondolunk, hogy a közigazgatásból kirekesztett latin anyanyelvű, vagy latinul hibátlanul tudó, írásban gyakorlott kéztől származik az írás. Az is lehet, hogy olyan személytől, akinek az írás, a tanítás, a betű hivatalának velejárója volt.

A felirat szövegének spontán térelosztása is igen jó.

Az olvasat, melyet ajánlunk a következő:

13+5	Hoc die Felic:e [t...]/	Hoc die felices fratres	18
18	sunt persecut (i) m[orie]/	Sunt persecuti morie	18
15+2	ntes quorum a[nima]/	ntes quorum anima	15+2
18	non est vict [a et in deo]/	non est victa et in deo	18
16	longius iu [bilabit]/	longius iubilabit	16

Az itt leírt, Szőnyből származó felirat ókeresztény jellegére a következőképpen következtettünk:

Az első feltűnő szópár a *sunt persecuti* volt, majd a *non est victa*, végül a *longius iv.* — „Üldözve vannak” és „nincs legyőzve”, majd „hosszan örvendezik.” Ezekből a töredékekből lehetetlen nem gondolni a keresztény formulákra.

A következő kérdésünk csak az lehet, hogy mi nincs legyőzve, — nyilvánvaló, hogy a lelke. Hogy kik vannak ma üldözve, akiknek a lelke nincs legyőzve és a szó vége *ntes*, arra kínálkozik válaszként a *morientes*. Tehát ha a lelkük nincs legyőzve, csak az Űrban — *in deo* — örvendezhetnek hosszasan.

Tehát feliratunk feloldása szerint: a *mai napon Felic. és... üldözve vannak, haldoklók, akiknek a lelke nincs legyőzve és az Űrban hosszán örvendezni fognak.*

Vagy:

a mai napon boldog testvérek vannak üldözve, haldoklók, akiknek a lelke nincs legyőzve és az Űrban hosszán örvendezni fog.

A letört és hiányzó név helyére egy kb. öt betűből álló férfinév kívánczik, mivel a harmadik sor *quorum*-a feltételezi a két férfinév, illetve női és férfinév szereplését. Kísérletet tettünk arra, hogy a *Felic* rövidítésű név vértanú társát, illetve a hozzá kapcsolódó nevet megkeressük, és ezzel a brigetói mártíroknak nevet adjunk. Sajnos sem a nyugati egyház, sem a keleti egyház nem ismer olyan vértanúkat, akiknek a neve *Felic* (-ius, -ia, -ian) és egy ehhez csatlakozó 4-5 betűs névből állana.

A második variációhoz még a sor kiegészítéséül a *fratres*-szót javasoljuk, értve alattuk a *boldog keresztény testvéreket, akik a mai napon üldözést szenvednek.*

A felirat első sorának variációs kiegészítési lehetőségei a továbbiakat sem formailag, sem tartalmilag nem befolyásolják. Az utolsó sor utolsó szavának kiegészítése *jubilabit* formában megfelel a tartalomnak. A *longius* szó hosszantartó történeti fejez ki, ezért választottuk a jövőidejűséget.

A szőnyi téglába karcolt feliraton szereplő formulák: *hoc-die, persecuti sunt, morientes, quorum anima non est victa, et in deo longius jubilabit*, — betű szerint nem található meg egyetlen ismert keresztény feliraton sem, mint arról E. Diehl munkáiból meggyőződhattunk, azonban tartalmi megfelelői számtalan variációban előfordulnak. A keresztény feliratok spontaneitása, leírásainak krónikaszerűsége idegenkedik a megmerevedett formuláktól, — legalábbis ebben az időben.

A tartalmi variációkra álljanak itt a következők: *die, persecutur, persecutio, morieno, anima*, számtalan jelző társításával, *in deo* formula a győzelem-fogalommal párosítva, végül a *iubeo* variációi.

Szeretnénk remélni, hogy ha nem is „egyhamar” mint azt Rómer is előre látta, de 110 év múlva talán a nagy kutató számára is „kielégítő kiegészítést” tudunk nyújtani és tiszteletére ajánlani.

A felirat utolsó sorának kivételével eredetileg a szöveg minden egyes sora a téglán szélőtől szélíg terjedt, ezt számunkra a harmadik sor elején lévő *ntes* csonkaszó bizonyítja, mely az előző sor végén egy félbemaradt szót feltételez. Ezek szerint a sorokban a betűszámok a következőképpen alakulnak:

1 sor 13 betű és egy hiányzó ötbetűs férfinév	18 betű
2 sor 13 betű	18 betű
3 sor 15 betű ebből a sorban szereplő két „M” két betűhelyet foglal el	17 betű
4 sor 18 betű	18 betű
5 sor 16 betű, nem tölti ki a teljes sort.	

Ha a sorokban lévő betűk számát figyelembe vesszük, a jelenleg csonka téglát eredeti hosszát hozzávetőlegesen 47–50 cm-ben rekonstruálhatjuk.

Az ABC-ből a feliratban előforduló C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, R, S, T; V, Q-betűk jól kiírt jellegzetes formák, ha ezt figyelembe vesszük, a felirat datálásához jó segítséget kapunk.

Feliratunk külső formai megjelenítésére vonatkozó adatainkat összegezve megállapíthatjuk, hogy a tipikus jegyek alapján a téglát a III. század utolsó éveire és a IV. század első felére feltételezhetjük. Annak az időpontnak a közelebbi meghatározásához, melyben a téglát készítették, segítségünkre van a LEG I AD bélyeg is, melyet — mint említettük — a felirat készítése közben nyomtak a nyers agyagból kiszabott téglára. Ennek a csapattestnek az állomáshelye Brigetio, a mai Szöny az itt leírt téglát előhelye. Nem törvény, hogy a legio téglavetője a legio székhelyén működjön, mégis ismerve a kitűnő agyagot, melyből a brigetioi római fazekasok szép formájú és jó minőségű edényeket és dísz tárgyakat készítettek mindenkor, nincs okunk feltételezni, hogy a legio I adjutrix téglagyára máshol működött volna, mint a csapattest székhelyén.

A bélyegzőről megállapítást nyert, hogy azt a típust képviseli, mely a legio I adjutrix téglagyarában készült legkésőbbi példányokra jellemző. A téglabélyeg alapján a feliratot a III. század végén, a IV. század első felében készítették. A feliraton szereplő betűk és a téglabélyeg vizsgálata a téglát készítő idejét azonos időhatárok között feltételezi. A felirat készítésének és a szövegben rögzített vértanúság idejének pontos meghatározására a tág datálás leszűkítésére a pannóniai keresztényüldözésekre vonatkozó történeti adatok figyelembevételével tehetünk kísérletet.

A dunai tartományok és a velük szomszédos provinciák krisztianizálódásában jelentős időszak a III. század második fele. Makedóniában, Salonában, Aquileiában a kereszténység ezalatt az ötven esztendő alatt vert gyökeret, illetve szerveződik egyházközösségekbe. Ennek a korszaknak az elejét a Gallienus-féle 260-ban kibocsátott edictum jelzi. Az utána következő, mintegy 40 esztendő viszonylagos békekorszak lehetővé tette a nagyobb mértékű misszionálást Pannóniában is.

Diocletianus uralkodása első éveitől kezdve a régi római erkölcsök, törvények felújítására és ezzel kapcsolatban a birodalom boldogulását biztosító istenek kultuszának elmélyítésére törekedett. Ennek a restaurációs valláspolitikának a jegyében igyekezett gátat vetni a római vallásossággal ellentétes eszmeáramlatok, így a kereszténység terjedésének is. A kereszténység és az impérium között lévő ideológiai ellentét ellenére is a keresztények egy része a III. század végén megalkudott az impérium-gondolatral és a politeizmussal való kompromisszum felé hajlott. Ez a kormányzatban azt a reményt keltette, hogy erőszak alkalmazása nélkül is meg lehet nyerni és vissza lehet vezetni a Krisztus-hívőket a régi istenek kultuszaihoz.

Diocletianus a békés eszközök helyett erőszakos üldözésekkel kísérte meg valláspolitikai céljainak megvalósítását. Az első üldözés edictum 303. február 23-án kelt és kirekesztette a keresztényeket az állami hivatalokból, perviteli jogukat megvonta, és az egyházakat megfosztotta minden vagyonuktól. A második és harmadik edictum kizárólag a klerus ellen irányult. 304-ben megjelent még egy negyedik edictum, mely a római birodalom minden alattvalójának, így a keresztényeknek is előírta az áldozási kötelezettséget a pogány istenek tiszteletére. Az edictumok végrehajtása pusztító következményekkel járt a fiatal pannóniai kereszténységre. Azok a papmártírok, akiknek nevét és szenvedés-történetét megőrizték a források,

még 303-ban haltak vértanúhalált. Az üldözés így már az első esztendőben szétrombolta a pannóniai egyházszervezetet és vezetőiktől fosztotta meg a laikus keresztényeket.

Nagy Tibor, a pannóniai kereszténység történetének legjobb ismerője azt írja, hogy a laikus rétegnek az üldözésekkel szemben tanúsított magatartásáról még kevesebbet tudunk, mint a klérus esetében. A pannóniai Ireneus és Quirinus passzióiból azonban arra következtethetünk, hogy 303-ban a laikus keresztény hívők még szabadon mozoghattak, a kivégzéseken jelen lehettek és nagy csődületet alkottak. Ugyanezt állapítja meg R. Noll is, és ebből a keresztények nagy számára következtet.

Nem célunk itt a pannóniai vértanúkról összefoglalást adni, csak meg kívánjuk jegyezni, hogy a diocletianusi keresztényüldözés korából vértanúkat, illetve keresztényeket csak a dél-pannóniai Singidunum, Siscia és Sirmiumból ismerünk. Nyugat-Pannóniában mártíromságot csak Scarbantiában és Savariában jegyeztek le. A tartomány belsejéből és a limes mentéről egyetlen mártírt sem őrzött meg a hagyomány.

Azok a mártírok, akiknek kivégzéséről a Brigetióból származó téglafelirat tudósít, még a gallienusi béke idején születtek és éltek. Hogy a klérushoz, laikusokhoz, civil lakossághoz vagy a katonasághoz tartoztak-e — nem tudjuk. Ha valamilyen egyházi hivatalt viseltek volna, azt a felirat nem mulasztotta volna el említeni. Nagy a valószínűsége, hogy laikus vértanúk hősiességét örökölték meg az írás. Feltehetően a vértanúk és a vértanúságról tudósító is a téglagyárban dolgoztak büntetésül, mert aligha volt egy egyszerű téglavető munkásnak olyan gyakorlata helyes- és szépírásban, mint azt a felirat mutatja.

Közismert tény, hogy a milánói constitutiót követően a keresztény hívők hivatalos üldözése megszűnt, hitüket gyakorolhatták, szabad kultuszgyakorlatokkal megvallhatták. Véres üldözések, melyek olyan nagy hatást gyakoroltak a hittestvérekre, hogy egy agyagba karcolt spontán szövegű feliratban az esemény rögzítését nem mulaszthatták el, ezután már nemigen voltak. Természetesen egyes elfoglalt elemek túlkapásaira később is számítani lehetett, mégis úgy véljük, hogy a felirat nem ilyen sporadikus eseményt örökölt át számunkra.

Összegezve tehát, a történeti események azt látszanak alátámasztani, hogy a brigetiói vértanúk hitükért a mártíromságot a 303-as vagy 304-es esztendőben szenvedték el. Minthogy semmi jel nem mutat arra, hogy a klérushoz tartozó személyek szenvedését rögzítette volna a felirat, a feltehetően laikus hívők vértanúságának évül inkább a 304-es évet feltételezzük. Ha a felirat készítésének célját és rendeltetését vizsgáljuk, kiderül, hogy nem sírfeliratként készült, nem alkalmazza a szokásos formulákat. Spontán megnyilatkozásnak érezzük, egy tragikus és a környezet számára is megrázó esemény, szinte riport-frissességű megörökítést látjuk benne. A feliratban torlódó egyidejűség, melyet a *hoc die*, a *sunt persecuti*, a *non est victa* szavak fejeznek ki, hangsúlyozottan a most történteket, a jelen perc eseményeit rögzítik.

A brigetiói katonai téglagyárban a nehéz és különös szakértelmet nem igénylő munkán dolgozhattak elítélt keresztények, akik közül kettőt vagy néhányat kiemelhettek és a pogány isteneknek való áldozásra kényszerítettek, üldöztek. De mint a szöveg mondja, nem győzték le lelküket, — megölték őket, és így a vértanúság koronáját elnyerve, lelkük hosszan (az örökkévalóságban) örvendezik az Úrban. Ez az átélt, látott esemény egy keresztény társukat annyira megrázta, hogy spontánul kiömlött lelkéből a szöveg, mellyel ha nem is márványba vésett, de pannóniai viszonylatban maradandó anyagba kívánta megörökíteni az utókor számára a brigetiói mártírok rettenetes, de egyben dicsőséges történetét.

A téglafelirat felületének viszonylagos hibátlansága amellet bizonyít, hogy a puha agyagba karcolt feliratot a számtalan munkafolyamaton keresztül, — felszedés, szárító polcra rakás, kemencébe helyezés, mely munkafázisok között néhány nap, sőt hét is eltelhetett, — gondos kezek mozgatták és őrizték, míg végül kemény vörösre égve kikerült a kemencéből. Mindez arra mutat, hogy a téglavetőben nem csak ez a néhány keresztény hittestvér dolgozott.

Végül Brigetióban a téglafelületén és a mártíromság eseményének színképén vizsgáljuk meg röviden a környezetet, a keresztény vonatkozású leletek relációjában.

A mártíromságot megörökítő téglafelületéről Brigetióból, a mai Szönyből eddig nem volt tudomásunk ókeresztény vonatkozású leletekről. Bár véleményünk

szerint a Barkóczi László által, a tábortól délre feltárt és közölt temetőrész néhány sírjának keresztény jellege az anyag ilyen szempontú revíziója után igen valószínű.

Keresztény vonatkozásokat láthatunk:

1. *sír leletei* közül az ezüst, arany és niello berakású, Barkóczi által „augurbotnak” meghatározott jelvényben, melyet mi püspöki, vagy presbiteri botnak tartunk. A csiszolt üvegtál és a gömbtestű üvegpalack, a korsó-pohár keresztény együtteseket idézi. Az orsóformájú nagy olajos üvegpalack a sírban arra a szokásra utal, melyet a keleti egyház még ma is gyakorol, ha egyházi személyeket temet, hogy a temetési szertartás alatt az imádságokat mondva az elhalt ravatalát vagy sírját körüljárják és a tetemet olajjal locsolják, végül az üvegeket a sírba rakják. Tehát az 1. sz. sírban eltemetett személy nagy valószínűséggel a klérus körébe utalható, püspöki vagy presbiteri minőségben.

2. *sír leletei* közül a finomművű, áttört díszű, bordákkal tagolt üvegpohár és a sírban lévő üvegcorsó ugyancsak az eucharisztia emlékeztető bor és kenyér elhelyezésére szolgálhattak.

3. *sír leletei* között két garnitúrában is előfordul a korsó és pohár-együttes, megengedve a keresztény vonatkozások feltételezését.

4. *sír leletei* között ugyancsak szép formájú üvegcorsó és pohár támogatja feltevésünket. Ugyanebben a sírban a III. csontvázhhoz tartozó kézen egy bronzkeretelésű üvegpasztakorong van. Barkóczi leírása szerint „Bronze ring made of wire in its coat of arms two washed out half length portraits”. — A gyűrűfejen gyöngykeretelésű mezőben egymással szembe forduló két fej. A fejek között főt csillag, vagy Krisztus-monogram szárai látszanak. A két mell között két ujját felfelé nyújtó kéz. A gyűrűben lévő jelenet tipikus ábrázolása, az egymással szembe forduló Petrus és Paulus apostolokat jeleníti meg gyöngykoszorúban, Krisztus-monogrammal a credo, a hitvallás kézműveként. — A tárgy nemcsak azért jelentős számunkra, mert a 4. sz. sírban eltemetett személy keresztény voltát bizonyítja, hanem azért is, mert Pannóniában az apostolfejedelmek ábrázolásai elég ritkák. A christogramm jelenléte a gyűrűt a Nagy Constantin utáni időkre datálja, s mint ilyen a kis temető egyik legkésőbbi tárgya.

5. *sír leletei* között ismét ott van a nagyméretű, orsóformájú olajospalack, megengedve a következtetést, hogy a betemetett személyek közül az egyik a klérushoz tartozott.

6. *sír leletei* közül legszembetűnőbb a teljes csontváz mellére helyezett téglalap alakú kőlapocska, melynek anyaga az ún. „*porfiro verde antico*” és melynek keresztény vonatkozásai ismertek. A pohár a korsóval ebben a sírban is megtalálható. Az üvegcorsó egy gömbtestű kétfülű, igen szép példány, mely feltehetően Pannóniában készült.

Barkóczi László az itt leírt sírcsoportot hozzávetőlegesen 270 és 320 közé datálja. Az általa közölt temetőterképre, valamint az ásatáskor tett helyszíni megfigyelésünkre támaszkodva az a benyomásunk, hogy a brigetiói castrumtól délre lévő temetőrész esetében egy épület köré — melynek nyomait igen silány fal formájában az ásatás felszínre hozta — temetkező sírcsoportról van szó. Ha elfogadjuk a sírok keresztény jellegét, akkor nem lehet kétséges, hogy az erősen lepusztult fal valamilyen tiszteletré méltó személy, szent mártír sírját vagy relikviáit övezte, és a köré való temetkezésben az *ad sanctos* vagy *ad martyres* keresztény temetkezési szokást kell látnunk.

Véleményünket, mely szerint a Barkóczi L. által közölt és általa pogánynak tartott sírcsoportban keresztény temetkezőhelyet feltételezünk, nagyban támogatja Barkóczi publikációjának az a kijelentése, mely szerint „No coins were found in the graves, thus with regard to the determination of time we are dependent on the material finds and on comparison with other cemeteries of Brigetio”. A pénzék hiánya is keresztény szokás, illetve temetési rítus jelenlétét bizonyítja.

Mindezeket összevetve az a kép bontakozik ki előttünk, hogy a IV. század első éveiben Brigetióban csakúgy, mint az egész birodalomban a keresztények üldöztetést és mártíromságot szenvedtek, — ennek tárgyi bizonyítékát napjainkra örökítette az ismertetésünk tárgyát képező feliratos téglá. Hogy pedig a mártírok példáján virágzó és gazdag keresztény közösség fejlődött ki, azt a tábortól délre fekvő sírcsoport sírjai illusztrálják. Ennek a keresztény közösségnek egyik előljáróját, püspökét vagy presbiterét temették el hivatalának jelvényével, a pásztorbottal együtt az 1. sz. sírban.

Már a III. század utolsó évtizedeiben, a keresztényekkel szemben lojális időszakban, keresztény gyülekezet jelenlétével számolhatunk Brigetióban. A vértanúkban a limes mentén is megtelepült, pannóniai viszonylatban korai, III. század végi kereszténység jelenlétének egyik bizonyítékát láthatjuk.

Míg a Constantint követő időkből eddig is számtalan ókeresztény vonatkozó-sú régészeti emlékekkel rendelkezünk Pannónia magyar dunántúli területéről is, addig a korábbi századok itteni kereszténységének nyomaira eddig nem akadtunk.

A brigetiói téglafeliraton megőrkített mártirokban, valamint a castrumtól délre fekvő sírcsoportban eltemetettekben olyan keresztény személyeket vélünk látni, akik már a III. század második felében is keresztények voltak, feltehetően tartományunkban éltek. Egy részük itáliai, vagy keleti eredete nagyon valószínű.

TÓTH ENDRE

Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása

IN MEMORIAM J. GÉFIN

A XVIII. században meginduló forrásfeltárás óta szinte állandó vitatéma: Szent Márton, Gallia apostola a mai Szombathely területén fekvő egykori római városban — Savariában —, vagy pedig Pannonhalma-Gyórszentmárton környékén született-e. A gyakran szenvedélyes hangú, és esetenként egyáltalában nem *sine ira et studio* folyó vitában a bencés történészek természetesen Pannonhalma mellett foglaltak állást, míg a Szombathely iránt elkötelezettek a város papjaiból, történészeiből, és a város múltjával részletesebben foglalkozókból tevődtek össze. Mások saját belátásuk szerint egyik vagy másik állásponthez csatlakoztak. Bár a vita csak a szent születéshelyének kérdését vizsgálta, azonban a születéshely eldöntésén kívül mind Szombathely, mind Pannonhalma esetében számos más ókori, népvándorláskori és Árpád-kori probléma megoldásához is segítséget nyújt. A kérdés fontosságához elég legyen László Gyula legutóbbi tanulmányára utalni (Soproni Szemle 26/1972), amelyben a szerző ugyan elhatárolta magát attól, hogy a születéshely kérdésében állást foglaljon, tételének kiindulópontja azonban — mely szerint 805-ben Nagy Károly az avarok egy részét Carnuntum vidéke (Bad Deutsch-Altenburg, Ausztria) és a Pannonhalma mellett fekvő *sicca Sabaria* között telepítette le — mégiscsak ehhez a problémakörhöz kapcsolódik. Amint látni fogjuk, a Pannonhalma környékén az Árpád-kori forrásokban exponáltan említett Sabaria helyneveket Szent Márton születéshelyének kérdéséről elválasztva nem lehet vizsgálni. A probléma megoldása szerepet játszhat a pannonhalmi alapítólevél (a. 1001), a küszini alapítólevél (a. 1157), a Szent István legendák, sőt az Anonymus-kutatásban is.

A témához kapcsolódó források időben három csoportra oszlanak: ókoriakra (és az ezen alapuló későbbiekre), népvándorláskoriakra és Árpád-koriakra.

1. Sulpicius Severus, Márton tanítványa és életének írója szerint a szent (i. sz. 316/317-ben vagy 335/336-ban) Pannónia Sabaria nevű városában született: *Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit...*, de szülei röviddel utóbb az itáliai Ticinumba (Pavia) kerültek, azonban később visszaköltöztek Savariába. Márton évek múlva, már keresztényként visszatért *patria*-jába (*vita* 5,3) és anyját sikerült megnyernie a keresztény hit számára; apja azonban pogány maradt. Az ariánus Pannoniában Márton az ortodoxiát képviselte, ezért az ariánus *sacerdotes* kiűzték a városból (*de civitate, vita* 6,4). Sulpicius Severus rendkívül tömör és sűrített elbeszéléséből nem tudjuk meghatározni, hogy a Sabariába való visszatérést és anyja megkeresztelését követő események továbbra is Sabariában, vagy a tartomány valamelyik más városában (Siscia? Sirmium?) játszódtak-e le. Ez utóbbi azonban szempontunkból már nem lényeges. Fontos viszont az, hogy Martinus kortársa egy Sabaria nevű várost nevezett meg szülőhelyként. Sulpici-

us Severusnak ezt az adatát a későbbi életrajzok és elbeszélések szinte szó szerint átveszik: így tours-i Gergely (+594), Venantius Fortunatus (+600 után), Sozomenos (V. sz. második fele), Alkuin (+804), a Synaxarium Constantinopolitanum, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Sulp. Severus *vita Martini* 1,1-ből tehát megtudjuk Márton születési helyét: a problémát azonban — ha jól meggondoljuk, szinte hihetetlen — ennek a Sabariának az azonosítása okozza. Ugyanis az életrajz készítésének idején, de az egész római korban is csak egyetlen egy Savaria nevű helyet ismerünk Pannóniában, a mai Szombathelyt. A *b* betűs névalak a már a III—IV. században fellépő *b* \leq *v* változás következménye.

2. A Szent Márton-szülőhely Sabaria és Szombathely azonosítását egyesek szemében problematikusá tették a Karoling-korban fellépő Sabaria-említések, főképpen Német Lajos 860. évi egyik oklevele, majd ennek 977 előtt interpolált hamisítványa, melyet később a német-római császárok, mint hiteleset sorozatosan megerősítettek. Az oklevélből kitűnik, hogy a IX. században két Sabaria nevű település volt a Karoling birodalomnak a Dunántúlra eső részén: Német Lajos több más birtok mellett a salzburgi érseknek adományozta Sabariát (*civitatem et ecclesiam*) és egy *sicca Sabaria* nevű birtokot. Néhány kutató az Árpád-kori adatok következtében — melyek Pannonthalma mellett egy Sabaria települést említenek, — a 860-as oklevél belső topográfia sorrendjének és a Karoling birodalom kiterjedésének *figyelembevételével* *nélkül* *sicca Sabariát* Pannonthalmával azonosította. A *sicca Sabaria* azért sem lokalizálható a Rábától keletre, mert arra a területre a grófságokra felosztott Ostmark — a Karoling birodalom keleti része — *nem terjedt ki*. Továbbá, mert a birtok fekvése teljes biztonsággal meghatározható: a Szombathelyen átfolyó Gyöngyös patak mellett feküdt, legvalószínűbben a Gyöngyös felső folyásánál, eredetének környékén. A *sicca Sabaria* birtoknévből — mely a Sabaria pataktól kapta a nevét — természetesen korántsem következik, sőt valószínűtlen, hogy az ezen a néven már a római korban meglévő település lett volna.

3. A pannonthalmi születéshely-feltételezés Árpád-kori adatokon nyugszik. Mártonnak az apátsággal a patrociniumon túlmenő kapcsolatára utal Szent István nagyobb legendája és a Hartvik-legenda, melyek szerint Márton birtoka a későbbi apátság hegye mellett volt, és feljárt a hegyre imádkozni. Egyes birtokösszeírások szerint az apátság egyik birtoka Sabaria, de ez más oklevelekben Pannónia néven szerepel. Az 1157-es (hamis?) küszini alapítólevél és az 1237/40-es Albeus-féle birtokösszeírás Sabaria említése után megjegyzi, hogy Márton ott született. Ez a tudat a Magyarországon járt keresztetek közvetítésével Franciaországba is eljutott. Az összes adat az 1080—1240 közötti időből származik: sem az 1001-es pannonthalmi „alapítólevél”, sem az 1240 utáni oklevelek a Pannonthalma környéki születést és a Sabaria vagy Pannónia nevű települést soha többé nem említik a XVIII. századig, amikor is a forrásfeltárás megindulásával a szóban forgó oklevelek és legendák adatai nyilvánosságra kerültek, és megindult a *vita Pannonthalma és Szombathely között*.

A kérdés tehát ez: mennyire lehet hitelt adni az Árpád-kori, kivétel nélkül pannonthalmi vagy pannonthalmi eredetű forrásoknak? Lehetséges-e, hogy egyrészt az Árpád-kori adatokban szereplő, Pannonthalma mellett Sabaria már a római korban meglévő település volt, másrészt, hogy Márton ebben a Pannonthalma melletti Sabariában született-e?

A feltett kérdésekre tulajdonképpen azonnal nemmel felelhetünk. Az eddigi tanulmányok szinte kivétel nélkül az Árpád-kori, Pannonthalma-centrikus adatokból indultak ki és következtettek vissza 300 évvel korábbi eseményekre. A kutatók — elhibázott módszerrel — egymást túllicitálva a magyar középkorból próbálták a születéshely-tudat szombathelyi vagy pannonthalmi, minél korábbi meglétét kimutatni. Ebből a versenyből azután természetesen mindig Szombathely került ki vesztesen, hiszen levéltára a XVII. században elégett, és egyébként sem versezhetett Pannonthalmáéval. A kutatók nem vették figyelembe, hogy Márton születéshelyét csakis az ókori adatok alapján lehet megállapítani. A középkori adatok — ókori támpont nélkül — *csak a középkori hiedelmet bizonyítják*. Nem szükséges azonban, hogy ez az ókori valóságot tükrözze. Nyilvánvaló, hogy a már kisebb műveltséggel rendelkező egyháziak is tudták, hogy Márton Pannóniában, egy Sabaria nevű városban született. Ha tehát a városnév megmaradt — ott ahol

egykor volt — rendkívül nehéz bizonyítani a Szent Márton-kultusz fennmaradását, hiszen a kultusz újra felélesztéséhez elég volt egy valamirevaló ismeretekkel rendelkező egyén — például a XI. vagy XII. században Sabaria-Szombathelyen működő pap is. Eppen ezért sem lehet Szent Márton *szombathelyi* születéshelyének ismeretét, amely a középkorban általánosan és széles körben elterjedt, csak a XV. századi humanista történetírók számlájára írni. Egyébként Szombathelyről korábbi adatok is vannak, amik a szent helyi kultuszát és ottani születését bizonyítják. Hazánk területén — a kutatás jelenlegi állása szerint — még egyházi-kultikus területen sem lehet ilyen *Arpád-kori adatot minden vizsgálat nélkül az ókorra autentikusnak elfogadni*, bár kétségtelen, hogy ezen a területen lennének leginkább kimutathatók a pannóniai antikvitás szellemi maradványai a magyar középkorban. Pannonhalma környékén azonban csak egy közepes nagyságú, a II.-III. században prosperáló villagazdaságot ismerünk. Ugyan kik tartották fenn 800 éven keresztül Márton ottani születés helyének tudatát és egyáltalában: eljutott-e hozzájuk a szent fényesen emelkedő pályafutásának és még dicsőbb utóéletének a híre? Az az esetleg néhány tucat ember és utódaik őrizték volna meg a népvándorláskor viharában a település nevét? De ez a villatelepülés is az általános pannóniai kép alapján a IV.—V. század fordulójára (minden valószínűséggel azonban már a IV. századra, amikor a birtokkoncentráció következtében a kisebb villagazdaságok megszűntek) elnéptelenedett, vagy lakossága teljesen kicserélődött. Szempontunkból azonban a Pannonhalma környéki római villa (Ravazd) vizsgálata mit sem jelent, bizonyító ereje nincsen. A születés hely-tudat folyamatos fennmaradását még Sabaria esetében sem merném határozottan állítani, pedig Sabaria a Dunántúl *egyetlen* települése, amelynek antik neve folyamatosan fennmaradt és ismert volt az ókori nagyság emlékével az egész középkoron át a mai napig. A korábbi történetkutatásban teljesen elsikkadt az a fontos tény, hogy Szombathelyt az első XIII. századi említéstől kezdve az oklevelek és a források az esetek döntő többségében *Sabaria* néven említik, holott a helynévadás törvényszerűségei következtében ezt a nevet már korán teljesen ki kellett volna szorítani a Szombathely névnek. A városnév változatlan fennmaradása azt bizonyítja, hogy a város területe állandóan lakott volt, és hosszú évszázadokig számításba kell vennünk a későantik lakosság fennmaradását. Sabariában a IX. században templom állt: ez a templom igen nagy valószínűséggel (alaprajzi sajátosságok, környezet) egy ókeresztény vértanúsír vagy memória utóda, amely a Karoling-korban is használatban volt: a magyar középkorban, vagy korábban Szent Márton tiszteletére szentelték — a ma is álló, de régészetileg még alig kutatott Szent Márton templomról van szó.

A római városnév fennmaradásának ténye még jelentősebbé válik, ha arra gondolunk, hogy a már a XIII. századtól kezdődően a pannóniai egykori római városok forrásokból ismert nevének azonosítása (a megfigyelhető rommezőkkel, így Carnuntum, Celeia, Asturis, Scarbantia vagy éppen Aquincum-Sicambria) mennyire téves alapon nyugodott. Márton születés helyének megállapításánál tehát a legautentikusabb forrásból, a Sulpicius Severus-féle életrajzból kell kiindulnunk. Ha a következtetések esetleges bizonytalanságuk miatt még megengednek egy Szombathelyen kívüli lehetőséget, akkor a Pannonhalmára vonatkozó középkori adatokat is figyelembe kell venni; ha nem, akkor a pannonhalmi adatok eredetét kell kideríteni és megmagyarázni.

Márton Pannonia Sabaria nevű városában (*oppido*) született. Sulpicius Severus az *oppidum* szóval jelöli (pl. Rómát és Tours-t is) a *nagyvárosokat*. Az antik Pannóniában csak egyetlen egy Sabaria helynevet ismerünk, a mai Szombathelyt: *colonia Claudia Savaria*-t, a IV. században *Pannonia prima* tartomány polgári közigazgatásának központját, a tartományi kincstár őrzési helyét, a IV. századi császároknak császári palotával rendelkező gyakori tartózkodási helyét és a *legiones palatinae*-be tartozó *lanciarü Sabarienses* egykori állomáshelyét. Egyrészt valószínűtlen, hogy Pannóniában még egy Savaria lett volna, másrészt Sulpicius Severus *oppidum*-nak nevezi. Egyetérthetünk más vitázókkal: ha Márton nem a tartományi székhelyen, a birodalomszerte ismert Savariában született, akkor ezt az életrajz írója megjegyezte volna, Pannóniában azonban ismerjük az összes városi rangú település (municipium, colona) nevét, vagy legalábbis azokat a településneveket, melyek városi rangúak lehettek. Ezek között még egy Savaria nincsen.

Márton apja magas állású katonatiszt, tribunus volt. Így eleve valószínűbb, hogy családjá a tartományi székhelyen lakott, és nem falun. Továbbá: Márton apja minden bizonnyal az előkelő rangú *lanciarii Savarienses* alakulatban szolgált, amely a IV. század első harmadában Savariában állomásozott. Mártonnak „jó házból való származására” utalhat az a körülmény is, hogy a milánói császári gárdába került, mi több: a közé a 360 vagy 400 testőr közé, akik Iulianus caesart 355-ben Galliába kísérték.

Nem veszem most a bizonyítékok sorába a *vita* 6,4-et, miután bizonytalan, hogy a *civitas* szó Savariára, vagy a tartomány más nagyvárosára vonatkozik-e. Az azonban semmiképpen sem lehetséges, hogy ezen a *civitas*-on az egész tartomány értendő, mint Csóka J. Lajos írta. Sem a IV—V. században, sem Sulpicius Severus szóhasználatában tartományt nem neveztek *civitas*nak. Legfeljebb a tartomány fővárosát, legnagyobb városát nevezték el a tartományról (pl. *civitas Valeria* = *Aquincum, urbs Pannonia* = *Sirmium* stb).

Mindezek alapján bizonyítottnak tartom, hogy Márton Savaria-Szombathelyen született. Ezt a tényt a pannonhalmi adatok vizsgálata csak megerősíti.

A pannonhalmi születés helyre vonatkozó adatokra egyaránt jellemző a térbeli és időbeli elszigeteltség: az adatok egyrészt mind pannonhalmi eredetűek, másrészt egy rövidebb időszakon belül — 1080—1240 között — íródtak. Sem előtte, sem utána többet nem említik a források ezt a lehetőséget. Ez már eleve feltűnő. Hogyan enyészhetett volna el nyomtalanul a XIII. század első harmada után éppen a *szentmártoni apátságban, éppen a középkor és a bencések egyik legjobban tisztelt szentjének a kultusza, aki a hiedelem szerint ott született?* Nincsen róla szó azonban a pannonhalmi „alapítólevélben”; sem eredeti, sem interpolált szövegrészében. Csak annyit említ, hogy a hordozható kápolna kiváltságát az apát *propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci* kapja. Ez azonban formulának tekinthető, és így a születést tekintve a legcsekélyebb bizonyító ereje sincsen. Ez az idézet a Heribert C által fogalmazott — eredeti — szövegben áll és változatai gyakran előjönnek a korabeli császári oklevelekben (pl.: *ob honorem dei et reverentiam eiusdem loci sancti*, éppen Heribert C által fogalmazva!). Ha az alapítólevél irásának korában Mártonnak a bencés apátsággal a patrocíniumon túlmenő kapcsolata ismert lett volna, azt — szintén a császári oklevelek mintájára — az alapítólevél megemlíti.

Szent István kisebb legendájában még nincsen szó Márton és az apátság közelebbi kapcsolatáról. A bencés szerző által 1080 körül írt nagyobb legenda szerint a monostort Márton birtoka mellé építették. Később (ca. 1100) Hartvik tovább bővítette a szöveget: a monostort Márton birtoka mellé, arra a hegyre építették, ahová a szent imádkozni járt fel. Szent László 1083/1095-ös pannonhalmi birtokösszeírásában (PRT I. 2. sz.) az apátság első birtoka *Pannonia*, ahol maga a kolostor fekszik. II. Paszkál pápa 1102-es oklevelében (PRT I. 13. sz., és későbbi átirásai 1175, 1216), mely megerősíti az apátság birtokait: az apátság első birtoka a győri egyházmegyében Szent Márton temploma *Sabariában*, minden hozzátartozójával. A küszini (Németújvár, Güssing, Ausztriában) bencés apátság 1157-es alapítólevele szerint az alapító Wolfer ispán a monostort Pannonhalma alá rendeli *ob reverentiam et sanctitatem ipsius loci et propter Beati Martini patrocínium, cuius nativitate in eodem loca habita Pannonia gloriatur* (PRT I. 15. sz.). Tehát először említi, hogy a szent az apátság területén született. Uros apát 1226-os összeírásában (PRT I. 91. sz.) a *Pannoniában* lévő Szent Márton egyházát említi, ugyanúgy mint IX. Gergely pápa 1227-es birtok-megerősítése (PRT I 98. sz.) és egy 1233-as oklevél is (PRT I 134. sz.). A születés hely újból szerepel Albeus mester 1237/40-es oklevelében, mely az apátság birtokait írta össze: az apátság birtokaként említi Sabariát, *ubi dicitur natus Martinus, et ibi in valle media est fons sacer, qui vocatur caput Pannonie* (PRT I 185. sz.). Végül még meg kell említeni Anonymust, aki szerint Árpád katonáival a Szent Márton hegye mellett vert tábor *et de fonte Sabarie tam ipsi quam eorum animalia biberunt*.

És ezzel az adatok befejeződnek. A későbbi forrásokban sem az apátság *Pannonia* vagy *Sabaria* birtokneve nem tűnik fel, sem Szent Mártonnak az apátsággal, a patrocíniumon túlmenő kapcsolatát nem említik, és egy esetleges pannonhalmi születés hely nem tükröződik az apátság liturgikus vagy pasztorális életében sem. Pedig jó néhány oklevélben nagyon ésszerű lett volna hivatkozni az ottani születés tényére: így például IV. Ince pápa 1247-es oklevelében, melyben az apát-

ságot IV. Béla nagyobb jóindulatába ajánlja; IV. Sándor 1256-os búcsúengedélyében; VI. Sándor apát-kinevező oklevelében, pedig az apátság alapításáról is beszél; II. Gyula 1505-ös oklevelében, mely az apátság összes kiváltságait megerősíti; II. Ulászló megerősítő és újabb kiváltságokat adó oklevelében; Csanády főapát 1552-es levelében, melyben Nádasdy országbírótól a végső szükségben lévő főmonostor megmentését kéri; I. Ferdinánd király oklevelében, melyben védelmébe fogadja a főapátságot stb., stb. Az ilyen tartalmú oklevelekben — a küszini alapítólevélhez hasonlóan — egyébként is inkább lenne várható a születéshely megemlítése, mint a birtokösszeírásokban.

A felsorolt adatokban a probléma kettős: egyrészt a hol Pannóniának, hol Sabariának nevezett település (és forrás), mely az apátság mellett fekszik, másrészt Mártonnal kapcsolatos adatok kérdése.

Az első probléma lényegében az apátság nevével, megjelölésével áll szoros kapcsolatban: *monasterium sancti Martini in monte super Pannoniam, supra montem Pannonie situm* stb. Egyetértünk Hóman Bálinttal abban, hogy a megjelölésben a Pannonia kezdetben nem települést jelentett. Azt jelenti, hogy a monostor Pannonia — az ország — fölé emelkedő hegyre épült, vagy akár szimbolikus értelemmel: a kolostort az ország fölé emelték, ez az ország első és főmonostora (Tört. Szemle, 1917). Ezt a nevet használták fel később — egy ideig — a monostor mellett kialakult település jelölésére is. Hogy itt mesterséges névadásról van szó, azt világosan mutatja egyrészt a szokatlan név (Pannonia), másrészt a hely megjelölésében mutatkozó bizonytalanság: hol Pannóniának, hol Sabariának nevezik az oklevelek. A Pannónia név magyarázatát meg tudjuk adni, azonban mi az oka a Sabaria megjelölésnek?

Noha a kialakulást pontosan nem tudjuk meghatározni, a körülményeket és okokat igen. A földrajzi névadás egyik különleges csoportját képezik a névátvitellel keletkezett mesterséges helynevek. Gondoljunk csak az Amerikában újonnan kialakult településekre, melyeket a bevándorlók szülőföldjük nevével vagy bibliai eredetű névanyaggal jelöltek.

Ez az általános névadási forma az ókortól kezdve nyomon kísérhető: így a hispaniai Carthago Nova; vagy P. Sittius az általa i. e. 46-ban Numidiában alapított coloniát itáliai szülővárosában folyó Sarnus-ról nevezte el *colonia Sarnensis Milevitana*-nak. Az epiruszi Oricum neve 1198-ban III. Alexios császár oklevelében Jericho-ként fordul elő. A borsmonostori apátság területén lévő Satelbach földrajzi névről (1207, 1225) Mollay Károly mutatta ki (Névtud. vizsg. Bp. 1960. 41.—), hogy a Heiligen-kreutzból telepített ciszterciták névadása; a név az anyakolostor helyének és az ott folyó pataknak a neve.

Idézhetjük a burgenlandi Loretó helynevet is, mely az 1644-ben telepített szerziták névadása. A XVII. században, de lehet, hogy már korábban (Sabariát nem számítva) valós vagy koholt antik helynevek is feltűnnek Magyarországon: Brigetio, az antik colonia rommezejét — Ószőny területén — Pannóniának nevezték. De feltűnnek a koholt Sironia és Acilium (Ács, Komárom m.) vagy a Pannón-hegy elnevezés (1857 előtt) a Vas megyei Nagytilajban. Hogy éppen a kolostorok névadásában mennyire szerepet játszott a misztika is, azt például a ciszterciták és karthauziak kolostornevei mutatják: Angyalok hegye, Isten völgye, Mária trónja, Paradicsomvölgy, Isten lépcsője, Mennyei birodalom, Szűz Mária háza, Kegyelemvölgy, Szűz Mária kertje, Krisztus kertje stb.

Ma természetesen senki sem az Egyesült Államok-beli Betlehemben keresi Jézus születésének helyét, nem Epiruszban a kánaáni Jerichót, sem a burgenlandi Loretóban Szűz Mária legendás házát. A középkorban azonban az ilyen elnevezések az idő múlásával szándékosan nélkülül is legendák és téves nézetek forrásává válhattak, amint azt Magyarországon, éppen Szent Mártonnal kapcsolatban is megfigyelhetjük. A magyar középkorban ugyanis a Sabaria név különleges szerepet kapott (Pannonhalmát nem számítva): a — szombat — tartalmú földrajzi nevek latin „fordítására” használták fel, javarészt egyházi tartalmú oklevelekben. Így Sabariának nevezték Muraszombatot, Nagyszombatot, három községet Körös, egyet Zala megyében. Nagyszombat ilyen megnevezése különösen érdekes, ugyanis az Erdy-kódexet másoló domonkos apáca, Sövényházi Márta a kódexben lévő Szent Márton legendát a következőképpen bővítette (*kurzivan*): „... dicsőséges szent Márton püspöknek születése ... Magyarországból, Sabaria városából, amely mondatik Nagyszombatnak” (Érsekújvári kódex). Noha ez esetben a kevésbé tájé-

kozott apáca tévedéséről van szó, azonban más olyan legendás adattal is rendelkezünk a középkorból, amely szerint Mártonnak egy helyhez személyes kapcsolata fűződik, ami a szent rendkívül elterjedt középkori kultusza miatt nem is csodálható: Arlandus fia János a Zágráb melletti Szent Jakab-szigeti ciszterciák kolostorának adományozta 1287-ben a stenyeveci plébániához tartozó, Podsused helységben fekvő földjét „*cum loco, olim beatus Martinus vitam colens heremiticam inhabitasse refertur*” (Tkalčić, Mon. Ep. Zagr. I. 222.). Az adat fontosságát a pannonhalmi születéshely legendás voltának bizonyításához nem szükséges részletezni.

Az efféle középkori születéshely-legendák érdekes példája Pontius Pilatus forchheimi származtatása is, ami a XI. századtól a XV. századig irodalom-teológiai tradícióból „valóságossá” vált. A legkorábbi írásos adat ez esetben is Pilatus forchheimi *birtoka* volt, és feltehetőleg az 1077-es kettős forchheimi császárválasztás szolgált kiindulópontul, amikor is IV. Henrik ellenében Rheinfelden-i Rudolfot is császárúvá választották. A kiindulópont csupán irodalmi hasonlat: a törvényes uralkodó Krisztus helytartója, az ellenkirály: Pilátus. A választás helyét nevezték el Pilátus udvarának, ez később ténnyé vált, és a legendafejlődés következtében Júdea prokurátorának születési helyét is Forchheimbe tették.

Mindezek után nem lehet kétséges, hogy a pannonhalmi főapátság mellett fekvő település Sabaria neve mesterséges névadás eredménye. Világosan utal erre az elnevezésben mutatkozó kettősség, bizonytalanság is. Ez a helynévadás a bencés rendben különösen erős középkori Szent Márton-tisztelet, a szent pannóniai származása miatt teljesen érthető. Szent Benedek Monte Cassinón az első oratóriumot Márton tiszteletére szentelte; hasonlóképpen: amikor a bencés Ágoston a VI. században megkezdte a pogány angolszászok megtérítését, első templomukat Szent Márton tiszteletére szentelte (vagy egy már meglévő Szent Márton templomot jelölt ki első templomuknak). Az egyik legelső németföldi bencés templomot is Szent Márton tiszteletére szentelték (Trier 558), így nem csoda, hogy az első magyarföldi bencés monostor is a tours-i püspök nevét kapta.

A középkori legendafejlődés világánál további magyarázat szinte szükségtelen is: a szerzetesek valamikor a XI. század folyamán az apátság mellett, a hegy lábánál kialakult települést Pannóniának, illetve Szent Mártonra, az ország születtjére és a bencések középkorban különösen tisztelt szentjére való tekintettel Sabariának nevezték. Ez az elnevezés azután egy legenda kiindulópontja lett, amit a bencések nem gátoltak meg, és amely Márton ottani születéshelyének elképzelésében vált teljessé. A rendelkezésünkre álló adatokból a legenda fejlődését is jól nyomon kísérhetjük.

Az alapítólevél még *semmiről sem tud!* A nagyobb legenda elmondja, hogy *Pannonia beati Martini nativitate gloriatur*, majd később: a király Márton segítségével győzött az ellenségen, és hogy *Márton birtoka mellett*, a hegyen kolostort emelt a szent tiszteletére. A további bővítést az a Hartvik végezte, akinek „fantáziája többszörösen is helytelen utakra tévedt”, akinek elbeszélésében „elég sok egyéni, általa költött rész” található, és akinek „költői nagyításokra való hajlama” is megmutatkozik: Csóka J. Lajos, a kor irodalmának kiváló ismerője szerint. Hartvik bővítése, hogy *Márton a hegyre járt fel* imádkozni. A küszini alapítólevél viszont vagy a születéshely Pannonhalmára történt lokalizációjának elindítója volt, vagy a már kialakult nézetet rögzítette oly módon, hogy a *Legenda maior* egyik sorát bővítve írta bele az oklevélbe a pannonhalmi születést. A küszini alapítólevél írója, mint Csóka J. Lajos kimutatta, az oklevél készítésénél felhasználta mind a pannonhalmi alapítólevelet, mind Szent István nagyobb legendáját.

A párhuzamos helyek a következők:

Alapítólevél 1001.

Legenda minor
ca. 1080.

Küszini alapítólevél
1157

ante patrem eiusdem monasterii propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci

Et quoniam Pannonia beati pontificis Martini nativitate gloriatur, cuius etiam patrocinantibus meritis rex Christo fidelis, ... de hostibus victoriam reportaverat ...

...monasterio Sancti Martini in Sacro Monte Pannonie ob reverentiam et sanctitatem ipsius loci et propter Beati Martini patrocinium, cuius nativitate in eodem loco habita Pannonia gloriatur.

A legenda kialakulása és fejlődése nyilvánvaló: a nagyobb legendában csak a *birtoka* volt az apátság mellett, a Hartvik legendában már az ott lévő hegyre is feljárt imádkozni (ez utóbbi a legendairódalom kedvelt motívuma), míg a külszíni alapítólevélben, a korábbi általánosabban ismert szövegek kompilálásával és három szavas bővítésével Márton pannonhalmi születését is igazolta. Albeus mester a XIII. század első felében már mint (a bencésektől hallott) tényrt írta bele oklevelébe. Kérdés azonban, hogy a XIII. század első felére már a szerzetesek által is igaznak hitt legendának miért veszett teljesen nyoma? Bizonyára igazat adhatunk Horváth Tibor Antal feltételezésének, hogy a főmonostori Márton ottani születés helyének hangoztatása miatt illetékes helyről erőteljesen figyelmeztették (győri püspök, királyi udvar, Róma?) téves nézetükre.

Befejezésül — a teljességre való törekvés nélkül — még megemlítem Szent Márton születés helyének Szombathelyre vonatkozó középkori hagyományát: egy 1360-as, Szombathely környéki terület határjárása *uxta puteum S. Martini in civitate Sabarie* indul. A szóban forgó kút — amelyre vonatkozó adatok később legendás elemekkel is bővültek — ma is ismert. Zsigmond király 1427-es oklevelében: *S. Martini episcopi et confessoris regni nostri patroni specialissimi, qui in oppido Sabarie regni ortus*. Szombathelyt jelölte meg Márton születés helyeként sok más között P. Ranzanus, A. Bonfini, Miksa császár magyarországi hadjárata alkalmával (1490-ben Szombathelyen) írt naplója, a szepesi krónika (1508), Gosztonyi győri püspök 1525-ös szombathelyi kiváltságlevelé, Lázár mester térképe (1528), Oláh Miklós érsek, Gregorianci Pál győri püspök (1554—63) is, továbbá a győri püspökség 1592-es urbariuma, Pázmány Péter levele VIII. Orbán pápához és majdnem minden külföldi szerző (útleírások), akik valamilyen viszonylatban Szombathelyt említik.

Remélem, hogy a tanulmányban sikerült meggyőzőnöm az olvasót Szent Márton valódi születés helyéről és egyben megismertetni a középkori legendaképződés egy jól nyomon követhető példájával. Ez esetben ugyanis inkább meggyőzésről, mint bizonyításról van szó, hiszen az ókorral foglalkozó számára ez a kérdés problémát nem jelenthet: nem kétséges, hogy Martinus Sabaria-Szombathelyen született, a pannonhalmi születést pedig a legendák világába — de az érdekes és tanulságos legendák világába — sorolta.

Jegyzetek helyett: a születés hely kérdésével legutóbb Vas József (Teológia 2/1963) és Csóka J. Lajos (Vigilia 34/1969, 379.) foglalkoztak. A régebbi irodalomból elsősorban Paulovics István és Horváth Tibor Antal OPraed. tanulmányai érdemelnek figyelmet. (A szombathelyi Szent Márton egyházának római kori eredete, Szent Márton Savaria-szombathelyi születés helyének oklevelés adatai; Acta Savariensia 4., Szombathely 1944.) A IX. századi Dunántúlhoz lásd Cs. Sós Ágnes munkáját (A szláv népek és nyelvek c. kötetben, Bp., 1967), a korra vonatkozó teljes irodalommal. Az Ostmark dunántúli határához, valamint a 860-as és 977-es oklevelek helynévanyagához és a sicca Sabaria kérdéséhez: Tóth E.: Adatok Savaria-Szombathely történeti földrajzához, Vasi Szemle 26 (1972) 239.—; a római kontinuitáshoz: Kiss A., Pannonia római kori lakossága népvándorláskori helyben maradásának kérdéséhez (A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964), Tóth E., A pannoniai római kontinuitás kérdése (Savaria, a Vas megyei múzeumok évkönyve, nyomdában). Sulpicius Severus Martinus-életrajzában bő tanulmányokkal kísért legutolsó kritikai kiadása: J. Fontaine: Vie de Saint Martin I—III. (Sources chrétiennes 133-135 Paris, 1968—69). Márton és apjának pályafutásához. I. D. Hoffmann: Das spätrömische Bewegungsheer I—II. (Düsseldorf, 1970, Epigr. Stud. 7.). Árpád-kori latin nyelvű irodalmunkat, így a Szent István legendák kérdését legutóbb Csóka J. Lajos foglalta össze: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században (Bp. 1967). A középkori misztikus kolostor nevekkel A. Mitterweiser tanulmánya foglalkozik: Zeitschr. f. Ortsnamenforschung 13 (1937) 93.—. Pilátus forchheimi származtatásához vö.: K. Hauck: Jb. f. fränkische Landesforschung 19 (1959) 171.—. Az apátság Pannonhalma nevét Klemm A. vizsgálta (Pannonhalmi Szemle 10 (1935) 212.—). A franciaországi hagyományhoz: Király I.: Szent Márton magyar király legendája (Bp., 1929). A PRT = A pannonhalmi szent-benedekrendi főapátság története. — Mind a pannonhalmi és külszíni alapítólevelek kérdésére, mind a születés hely problémájára később még máshol visszatérek.

A kilenc százados Garamszentbenedeken

A — ritkán alaptalan — monda úgy tartotta: Géza herceg, utóbb I. Géza király (1074–1077), minekutána álnok unokabátyjának, Salamon királynak seregére Pestváros mellett, a mogoródi domboknál megsemmisítő csapást mért, (1) és annak trónját elfoglalta, a barsi hegyek közé vonult vadászatra. Itt történt, hogy az egyik — Garam fölé meredő — sziklafal barlangjában egy megtört testű, imába merült aggastyánra akadt. Salamon volt ő, a száműzött uralkodó. Ekkor határozta el Géza — tartja a legenda —, hogy ezen a helyen monostort emel. Ez a monostor lett Garamszentbenedek. (2)

Ami e királyi vadászat legendáját illeti, rejtőzhet abban némi igazság. A Garamszentbenedek alatt fekvő falunak — később mezővárosnak — Petendnek plébániatemplomát Szent Egyed, Sanctus Aegidius, Saint Gilles őrzi. Márpedig Szent Egyed: a vadászok védőszentje. Géza király egyházalapítási szándékához az is hozzájárulhatott, hogy hazánkat ugyanebben a vészterhes 1074-es esztendőben nehéz természeti csapások is érték. Az országot éhínség sújtotta. Garamszentbenedek évkönyvei úgy tudják: Géza király a testvérharcok múltával — égi kiengesztelésül (3) — építtette a váci székesegyházat s a szentbenedeki monostort. A szentbenedeki monostor patrocíniuma — védőszentje — Nagyboldogasszony lett és Szent Benedek.

A felszentelésre — s a gazdag megadományozásra — 1075-ben került sor. A dombot — ahol most járok — 1075-ben Géza királynak, öccsének László hercegnek — az ifjú Szent Lászlónak —, Nehemiás esztergomi érseknek s az akkori Magyarország főembereinek, főpapjainak saruja tapodta. Ott volt Gyula nádor s a püspökök közül Áron, Frankó, Gecticus és Lázár.

A pietáson kívül más megfontolások is vezették Gézát. A szentbenedeki monostor a gyéren lakott Felvidék fokozatos benépesítésének korai állomása lett. Esztergom volt ennek a telepítési vonalnak egyik kirepítő fészke: a Duna-jobbparti érsekvárosnak egész egyházmegyéje a balpartra, a Felvidékre esett. Am ez a telepítés jó ütemű volt. A Garam mentén, északra Zólyom vára — 1095-ben Szent László halálhelye — megelőzi Szentbenedek alapítását. Keletebbre Bozók monostorát 1135-ben, a Hunt-Pázmány nembeliek alapítják. A telepítés pedig a XIII. század elejére északon már eléri a Tátrát, a liptai s a túróci medencét. Géza király adományaképpen a monostornak juttatott felföldi jószágok térképe világosan mutatja: a Kisalföld drága, termékeny éléskamrájára támaszkodó Szentbenedek arccal missziós területe, a Felföld felé fordult.

Új feladat hárult Garamszentbenedekre a XIV. századtól fogva. Ezt építéstörténeti emlékek is őrzik. A román kori monostornak gótikus átépítése — a kolostor építészeti életének második periódusa — az Anjouk korára esik. A monostor XIV. századi várrá építése már annak a gazdaságpolitikának a jele, amely az Anjou-Magyarország kincstárává a Felvidék bányavárosait tette. Ettől fogva Szentbenedek — egyházi funkcióján, hiteleshelyi működésén túl — a bányavárosok kulcsa. Ez a szerepe a török-korban defenzívába szorul. Mohács után végvár. 1552-től a Benedek-rend helyett az esztergomi érsekeknek — provizorok és királyi várnagyok kormányozta — uradalmi központja, egyben erődítménye.

De forduljunk most Garamszentbenedek művészettörténeti hagyatéka felé! Ma hatalmas gótikus stílusú vártemplom uralkodik a hegyen. Az eredeti Árpád-kori román bazilikának hatalmas csarnokát öt pillérpár tagolta háromhajós térséggé. A kéttornyos eredeti templom hossza — mint azt 1882-ben Knauz Nándor püspök feltárási eredményeiből ismerjük — mintegy 36 m volt. Homlokzatának szélessége 13. A román kori templom testéhez dél felől csatlakozott a mainál sokkal szerényebb méretű kolostor. (Ennek maradványait 1882-ben Knauz, 1908-ban Haiczl Kálmán itteni plébános, majd 1971-től a Szlovákiai Régészeti Intézet kutatta, ku-

(1) 1074. március 14-én.

(2) Hronsky Benadik, Szlovákia

(3) Gézának bizonyos, hogy voltak erkölcsi aggályai Salamon trónfosztásával kapcsolatban. Ugyanis elfoglalta Salamon trónját, de nem koronáztatta meg magát.

tatja.) Valószínű, hogy ez a korai román monostor a tatárjárásban megrongálódott. A XIV. században összeomlott. A román kori emlékműből ma mindössze két hírmondó maradt: az északi hosszfalán elhelyezett — különféle kenecficékekkel összemazgatott — kő keresztelőmedence és egy — a diadalív magasába vont — feszület. (4)

1346—1375 között az omladozó román kori épületkomplexust — mind a templomot, mind a kolostort — lebontották. A templomot — mint azt a templom négy Anjou-címeres záróköve is bizonyítja — Nagy Lajos király építtette újjá. Természetesen immár gótikában. A templom belseje — s a kolostor is — 1395 előtt, vagyis az utolsó Anjou, Mária királynő halála előtt befejezést nyert. Ám még 1406-ban is azért kap búcsút Szentbenedek, hogy a zárandokok alamizsnáját „ad structuram et reparacionem ipsius Monasterii” fordítsák. Ez a dátum össze is vág a gótikus templom egyes részleteinek — így csodálatosan díszes kapuzatának — stílusjegyeivel. A kapuzat — s több műrészlet — későbbi a templom Anjou-címeres boltozati záróköveinél. Az új főtemplom elkészültét jelentős művészettörténeti relikvia őrzi. Egyik oltárát — Szentbenedeki Petős fiának, Miklós győri kanonoknak, a királyi kápolna énekesének fogadalmi ajándékként — 1427-ben készítette el Kolozsvári Tamás. Kálváriát ábrázoló középképe s a szárnyasoltár táblái — egy híján — az esztergomi Keresztény Múzeumba kerültek.

Az ilyen műemlék-amputálással, bármilyen szokásos volt régen, ma már nehez egyetérteni. Még nehezebb a helyzet a híres garamszentbenedeki Úrkoporsóval! Ennek — mondhatni — karosszériáját ugyanis, a négy keréken gurítható, XV. század végi fa kápolnácskát, magát a koporsót — a húsvéti ünnepkor Feltámadás-misztériumának központi liturgikus kellékét —, Simor érsek Esztergomba vitette. Ugyanekkor azonban — egy helyi koporsó-áccsal — otromba új Úrkoporsót készítettek. És hogy Garamszentbenedek se maradjon kifosztott — ott-hagyták az Úrkoporsó liturgikus értelmét, a Corpust.

Így aztán Esztergomban van egy Úrkoporsónk, Corpus nélkül. S Garamszentbenedeken van egy gótikus Corpus — egykori otthona —, az igazi Úrkoporsó nélkül! (Maga a szentbenedeki Corpus szinte egyedülálló gótikus emlék. A test karjai vállból mozdíthatóak; jele annak, hogy a feltámadási misztérium előtt a Corpus nem a koporsóban, hanem a falon, feszületen helyezkedett el.)

Alig készült el — az 1420-as évek végére — a gótikus monostor, új veszélyek, bajok szakadtak rá. 1435-ben husziták gyűjtőnyilai zúdítottak tüzet Garamszentbenedekre. 1451-ben Csalkai Máté várnagy át is adta a várat a huszitáknak. Pár hónapra rá Hunyadi János foglalta vissza azt. Alighanem ekkoriban kerülhetett az északi hosszfalra Szent György lovag sárkányölésének az a pompás freskóciklusa, amelyben ma is elgyönyörködhet a vándor. Mátyás alatt korszerű várrá építették át az erdőtemplomot. Várfalait magasabbra vonták, zwingereit feldombolták.

Az építkezések után 1483-ban újra szentelték a monostort. Ekkor adományozta Mátyás király a monostornak azt a Szent Vér ereklyét, amelynek — monstranciához hasonlatos — foglalatát a király hollós címere díszíti. Azoknak a kisserzményű — hitelesen az udvari ötvösség körébe vonható — remekeknek egyike ez az ereklyetartó, amelyek a mi korunkra is megmaradtak. Ám ennek a hollós címeres — Szentbenedeken őrzött — ereklyetartónak még egy nevezetessége is van. Szinte művészettörténeti novella-számba megy ez. Talán egyetlen olyan középkori műtárgyunk, amelyet a középkorban, egykorú táblaképen megőrkítettek. Esztergomban őrzik azt a Szent Vér kápolnából való, 1510-ben festett táblaképet, amelyen — Garamszentbenedek vedutája előtt — Szécsényi János, akkori apát a vérző Jézus előtt térdel, kezében *ezzel* az ereklyetartóval. (5)

(4) A pompás feszület magasba emelésének jó oka volt: a szobormű jóideig az egyik oldalfalon függött. Itt azonban „a hívők esókjai Krisztus lábujjait teljesen elkoptatták”. A múlt századi restaurálás óta nehezen látható corpus alaposabb restaurálást és kutatást igényelne. Elképzelhető, hogy a felsővidéki faszobrászat **jelentős, korai s kevésbé ismert** emléke.

(5) E vonatkozásban — régi tárgy ábrázolása régi táblaképen — egyedül Nádasy Ferencnek, az 1671-ben kivégzett országbírónak a Tört. Arcképcsarnokban őrzött egészalakos portréja hasonló ehhez. A Nádasy portrén, az országbíró mellett egy asztalkán kis díszóra látható. Ez az óra ma is megvan Nádasy egyik leszármazottjának birtokában.

Szécsényi János apát egyébiránt Mátyás kancelláriájából került az apáti székebe. Alighanem a király és Szécsényi gazdagította a máig itt álló Szent Vér kápolna monumentumát. Mátyás mecénási tevékenységét a címerével ékes ereklyetartón kívül a Szent Vér kápolna egyik boltozati zárókövének kőcímere is őrzi. Szécsényi nevéhez a Szent Vér kápolna oltárának (Esztergom) megfestetésén kívül a kolostor bővítése, új orgona építése, új óra készítése s egy monstrancia megrendelése is fűződik. A végvárrá lett monostort 1542-ben hagyta el az utolsó benedécs. Ekkortól világi papok gondozzák a konventet; ők a plébánosok is.

Meghatottan rójuk végig a benedeki domb koronáját, a monostort. A gazdag késő-gótikus oszlopfőkről — egyik-másik oszlopfőn galériára rúgó figurális szoborerdőt látunk — a főtemplom padlójára esik pillantásunk. A Koháryak címeres kriptájának fedlapjáról emelem fel a veres szőnyeget. Itt nyugszik Koháry István, szécsényi és füleki főkapitány is, az 1664. július 19-én a törökkel megívott lévai csata diadalmas hőse, hősi halottja. (A hét — lőtt és vágott — sebből vérző haldokló Koháryt lova Lévatól Garamkesziig hurcolta. Ennek emlékét 1690-ben Koháry István fia réztáblára vésett pompás kis csataképen örökítette meg. Ezt a hadifestészetünkben soha nem publikált XVII. századi csataképet azon a márvány epitáfiumon helyezték el, amelyet utóbb Koháry Koburg Ferdinánd bolgár cár — a lévai hős ivadéka — 1909-ben újított meg. (Figyelemre méltó magyar hadtörténeti relikvia az a címeres, veres selymű zászló is, Koháry István 1660-as évekből való lovas kornétája, amely a templom falán függ, s amelyet hadtörténeti publikációink sorában hiába keresnénk.

Átlépünk a kolostor 1530-ból való — hajdan felvonóhidassal — kapuján. A főtemplom déli falához pompás kiképzésű gótikus kerengő csatlakozik. Falán megilletődve szemlélem az 1676 óta itt nyugvó Szelepcsényi Mihálynak, Bars megye s a konvent hajdani jegyzőjének — az érsek bátyjának — puritán egyszerűségű sírlapját. Szomszédságában még szerényebb emléktábla. Azt örökíti meg: innen szállították Budára, az 1916. december 30-án megtartott legutolsó magyar koronázásra a koronázási domb földjét.

Evszázadoknak, távoli-közeli népeknek emlékét, harcát, munkáját ötvözi össze Garamszentbenedek. A magyar szentkirályok közül — tudjuk — László megfordult itt. A templom egyik üvegablakán még Pribina szláv fejedelem tisztes emlékét is megörökítette a szlovák kegyelet. 1270-ben V. István király tartózkodott itt hosszabban. Nagy Lajos, Mária és Mátyás kőbe vésett címerükkel s ajándékaikkal jelezték mecénátusukat. Háborús időkben magyar és szlovák, cseh, lengyel, német, török katonák vére omlott itt s festette meg a Garam vizét.

Garamszentbenedek — bármennyi viszontagság érte — ma is élő múzeum. Ma a kolostornak egy része idős apácák csendes otthona. A déli szárny egyik emeleti lakosztályában elmélyült, idős egyházi férfiúhoz vezetnek. Dr. Gázos Antal dolgozik itt, halk visszavonultságban. A felvidéki és szlovák népi vallásosságban nagy tiszteletnek örvendő Fájdalmas Mária kultusz ikonográfiáján dolgozik.

SZÁMUNK ÍRÓI. — *B. Thomas Edit* régész, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos osztályvezetője.

Tóth Endre régész, a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának munkatársa.

Zolnay László régész, a Budapesti Történeti Múzeum tudományos munkatársa.

Szabadka Medárd ny. teológiai tanár, jelenleg Pannonhalmán él.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kéziratokat *két példányban* (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrekció munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

BABITS: PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA

Összöveg, töredékek, háttér

Babits Mihály *Psychoanalysis Christiana* című verse első ízben a Pesti Napló 1925 karácsonyi számában jelent meg. Kötetben az „Istenek hálnak, az ember él” címűben, 1928-ban. Egyik legjelentősebb műveként tartják számon. Ennek a vers-kötetnek két kiemelkedő korabeli ismertetője akadt: Illyés Gyula és Németh László. Mindketten nagy tanulmányban foglalkoztak Babits lírájának keresztény elemeivel. A mű a pszichoanalízis és a keresztény büntudat virtuális összefüggéseinek megfogalmazási kísérlete.

Babits a húszas évek közepén nagy átalakuláson ment át. Egy évtizeden át folyó válságsorozatának végső állomásához érkezett. Apja ha nem is ateista, de mindenesetre indifferens, antiklerikális, liberális felfogású jogász volt, aki a Dreyfus-ügyben az igazság pártjára kelő Zola oldalán állt. Babits nemrégiben előkerült gyermek- és diákkori önéletrajzában először fogalmazta meg nagy viadalát apja liberális felfogásával, ahogy az pécsi ciszter-diák korában az akkori szigorú vallásos neveléssel összeütközött. Egyetemi éve alatt a középkor és Pascal iránt érdeklődött. Először egy katolikus folyóirat, a *Magyar Szemle* közölte tömegesen reprezentatív verseit. Görög és ezzel összefüggő viktoriánus angol tanulmányai, ahogy *Hiszekegy* című versében összegezte, az antik sokistenhivőség követőjévé tették. A nagy katolikus írók és gondolkodók iránti rokonszenvének első megnyilatkozása a kötetben nem, csak a Nyugatban vezércikként megjelent tanulmánya Assisi Szent Ferencről (Kaposy József fordítása alkalmából), majd a többször is kiadott és vitán felül egyik legragyogóbb tanulmánya, a *Szent Agoston* (Vass József fordításához kapcsolódva). Háborúellenes meggyőződése a *Fortissimo* szövegével istenkáromlási pörbe sodorta, kéziratban lévő védőbeszéde a világirodalom nagyjainak egy-egy keserű pillanatokban megfogalmazott szövegeit gyűjtötte össze. A *Zsoltár gyermekhangra* című versének kéziratos fogalmazványa ennek a védőbeszédnek versben kifejezett folytatása. A *Zsoltár férfihangra* már szélesebb élménysor végkövetkeztetése. Az *Aurora* 1922. évfolyamában megjelent *Filozófia és irodalom* című tanulmánya fordul először a hit szükségességének igénye felé; a *Zsoltár férfihangra* ennek a tanulmánynak betetőzése és befejezése.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában egy különös kézirat található (Fond. III. 1651 16. sz.). Vázlat, fogalmazvány, inkább prózavers, önmagában is tökéletes alkotás. Babits húszas években írt nagy verseinek variánsait vizsgálva többször bukkanunk ilyen prózai, prózaversszerű vagy gondolatrímusos első fogalmazványokra. Ezekben többnyire bővebben, részletesebben kifejtve, szoros logikai rendben vázolja föl egy-egy nagy költeménye gondolatait. Itt először közölt hatalmas költeménye egyik legérdekesebb dokumentuma műhelytitkainak. Benne a földi ember esendőségét, kiforratlanságát, kirakatai jelenségmivoltát az antik szobrok tökéletességével hasonlítja össze. Ebből az alapeszméből lép tovább *Hiszekegy* című versének irodalmias hangvétélű sokistenhivőségéből a modern keresztény ember lelkivilágának és külső megjelenésének ellentmondásosságához. Az érdekes töredékek nyomán egyre inkább kibontakozik a végső, nyomtatásban megjelent fogalmazás. A végleges szövegben az antik istenszobrok tökéletességére való célzást már el is hagyja, — marad a katolikus templomok szoboraihoz való hasonlítás: a külső, a látható, az impozáns elülső szoborrész hátában a faragatlan, durva eredeti kő tátong.

Az összöveg kísérletesen claudeli, akár Paul Claudel legnagyobb versei közé is beilleszthető volna. A Nyugat akkoriban még nem mutatta be Claudelt a magyar közönségnek annyira, hogy líráját is ismerték volna, drámáiból is csak jóval később fordított Gyergyai Albert. Érdekes, hogy az egyre jobban tömörített és végül is ősi tizenkettesben megírt végleges versszöveg a törökkori magyar fohász-kodással végződik: „Krisztus urunk, segíts meg”. Annál meglepőbb, hogy az *Európai Irodalom Történetében* Claudelt három helyütt is messze kiemeli. Rimbaudnál megemlíti, hogy Claudel őt a legnagyobb költőnek tartja, aki valaha élt. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Lukács György, az első jelentős Babits-méltatás szerzője, 1909-ben Babitsban Rimbaud-szerű költőt vélt fölfedezni.) Egy helyütt Claudelt költészetének nagyon is alapos ismerőjeként méltatja: „Egy francia költő, Claudel, a legmodernebb, rafináltan kiművelt szabadverset tette a legkonzerva-

tívabb, östekintélyek szárnya alá kívánczó, vallásos és királyhú eszmék és nosztalgiai hordozójává. Nehéz és méltóságos sorai szubtilisen áradnak s dagadnak, a Danteehoz hasonló, új, magas, misztikus és univerzális költészetet akarva szüregélni.” (675 l.) Visszatér a modern drámánál Claudel szerinte kivételes érdemeire: „A katolicizmus előnye az irodalomban, hogy nem tagad sem egyént, sem hagyományt. Az egyetlen élő és nemzetközi közösség, mely a régi és örök erkölcs alapján átfogja még a világot. S amelynek szelleméből még dráma is tudott születni, új kísérlet valódi dráma alkotására, igaz, hogy nem színpadra alkalmas, a Paul Claudelé”. (698 l.)

„Az istenek halnak...” méltatói a végleges szövegből nem következtethettek vissza claudeli ihletésre. Illyés Gyula azonban a Nyugatban írt első nagy tanulmányában (mely későbbi köteteiben sajnos sosem jelent meg) rendkívül érdekes megállapításokat tesz Babits sajátos katolikus mivoltáról: „Katolikus, de nem misztikus! Tehát Szent Tamás, aki félig görög, Pascal, akiben benne van már Descartes. Nem a valóságtól menekülő, hanem épp a valóságot fürkésző, a valóságban isteni törvényt kutató. Merőben ellentétje tehát a napjainkban keresztelkedő új hívőknek, akik mániáikkal szentséget törnek. Igazi keresztény: földön hívő és nem égben ember.” „Az ő vallásossága nem a türelmetlen szerzetesé, hanem a megbékélt bölcsé, aki tudja, hogy minden dolog önmagán túl, valami Isten felé mutat. S arról a derűs, nyugodt távolba-fordulásról láthatjuk, hogy nem lehet rossz az az Isten, amely felé, az embert kivéve, minden élő olyan bizalommal néz. Ez Babits vallásossága.” (Nyugat, 1928. II. 703—709.)

Érdekes, hogy az akkor föllépő írónemzedék másik nagy alakja, Németh László mennyire közel került Babits — lírájából kikövetkeztethető — vallásosságának megértéséhez: „Van valami a Babits-lírában a Dosztojevszkij-hősök kételemű öszszefontságából. Ahogy ezeknek a tudatára a tudatalatti, úgy indázódik a Babits-lírában létrehozó szándékokra az erősebb és izgatottabb szándéktalan. A Dosztojevszkij-hősök Istenhez rántják magukat és végzetükbe hullanak: így húzódik el és hajol vissza a Babits-líra delejes pólusától. Ne gondoljunk itt rejtett freudi lélektályogokra, andrégide-i elnyomás-jelenségekre. Az én eszmeszólamának és a szervezet kaotikus dallamának az egymásba csapása ez. Az én megszédül az élete mélyén zúgó folyam fölött s a part erős gyökereibe kapaszkodik.” Nehezen dönthető el, dicséretnek vagy elítélésnek szánja-e ezt a mondatát: „Lappangó, inkább idegrendszeri, mint hitbeli katolicizmus”. Végül is az a véleménye: „Idő kell hozzá, hogy e versek emberi, sőt evangéliumi magasztosságára ráeszméljünk”. (Uo.)

Németh László kísérlete a kereszténység és a freudizmus összeegyeztetésére, az *Emberi Színjáték* módszerbeli újdonsága, ide, Babitsnak erre a versére vezethető vissza. B. Nagy László meggyőzően elemzi ezt az alapeszmét, de ennek forrására, Babits versének sugalmára nem mutat rá, mert eszébe sem jut. (Mítosz és önüdvözülés. Németh László indulása és az *Emberi Színjáték*. *Literatúra* 1974. 89—91. l.)

A *Psychoanalysis Christiana* című Babits-vers itt közölt összövegével és különböző töredékeivel együtt, szociológiai, teológiai és pszichológiai szempontból is részletesebb vizsgálatot érdemelne.

GÁL ISTVÁN

A PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA ÖSSZÖVEGE

Mily tisztának-épnek kell lenni, ki világ elé mer állni — csodáldjád őt!
világ elé áll meztelen lélekkel! Micsoda vizekben fürödhetik az! micsoda szabad, gyönyörű vizekben!
Micsoda szelek a törölközői!
b... vagy kacéran hordja a szennyet mint márványistenek a sarat mely a földből rájuk tapad
s csak vendég sima tagjaik keményén. Könnyű az isteneknek törött karjaikat mutatni, s más gógös, tiszta, végzetes hibákat, mikkel művésziük verte vagy az évek.
De más a mi meztelenségünk. Zúgjakok, víz és szél!
De mik vagyunk mi, testvéreim? és megtagadhatjuk-e a sarat?
Vagy mutathatjuk közömbösen, vagy akár nevetve vagy sírva: „Íme ez vagyok én, ilyen piszkos! Kire az Isten képe van felírva!?”

Léha beszéd ez, kedveseim! Illene egy kis szegyen hozzá
Mikor magunk vagyunk a sár, s nem kívülről tapadoz ránk.
S ahogy testünk sárból való s bellül tele búzzel és sárral,
úgy van a lelkünk is tele szennyel és borzadállal.
Jobb volna föld alá bújni, mint a piacra kiállni,
tengerbe vagy tisztító-tűzbe ázni, égni, leszállni!
Jójj, csodáld, boldog aki könnyeden áll ki, nevetve
vagy szabadon sírva
„nézzétek, ilyen sáros az, kire az Isten képe írva!”
De minket szörnyű szegyen kerül, nem rajtunk a sár,
hanem bennünk.
S ahogy testünk belseje sárral, lelkünk tele szennyel és gennyel
Jobb volna föld alá bújni, tengerbe vagy tisztító-
tűzbe. Megnémulni, oszlan, ázni, égni, leszállani.
De nézzétek ez a Test is akárhogy a Sárból épült,
Hős, lassú évezreken át Isten-formává szépült.
Belül még csupa sár, de kívül a csillagoknak
csillagokat dobál vissza magából.

BABITS KÉZIRATTÖREDÉKEINEK MÁSOLATAI*

Csak darabos szikla s durva törés tátog
Úgy a mi lelkünk is, fülkénk...

Krisztus urunk, segíts meg.

Hallottunk ájtatos, régi faragókat
Kik mindent nagy, szent, egy türelemmel róttak:
azok nem bánták hogy mi látszik és mi nem
tudták, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten
van aki mindent lát

mert ő az aki lát mindenki szemével
úgy is csak ő

(s ő néz) belőled ha magadba nézel
belőled is ő néz ha magadba nézel

Jaj fogd föl a lámpát, s a kegyetlen vésőt
vágd, faragd a sötét lelket míg nem késő

Krisztus urunk segíts meg.

s ha tulajdon sötét szegyenedbe nézel
Óh jaj hova bújhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Ítéző kéme?
Be ne hunyd a szemed, annál rosszabb néked
Ha nem látna benned mást, csak sötétséget,
Vagy akár kívánod hogy ha eljön a halál
törten, faragatlan kerülj a föld alá?
Ne várd hogy mint félig-érten tiprott kalász
még el se készülve kerülj a föld alá
menj, fogd föl a lámpát s a kegyetlen vésőt
s csapd, vágjad a sötét lelket míg nem késő

Bár ilyenek lennének mi!

(olvashatatlan sor)
de jaj fele lelkünk a világnak bókol
a többi sötétben néz egy vak ablakból
int

(olvashatatlan áthúzott sor)

Hogy lelkünk ne csak a világnak bókolna
És önnön magának félelme ne volna
s önnön maga legfőbb

*A verssorok alá dőlt betűkkel szedett szövegrészek Babits változtatásai.

Változat:

De míg egyik részünk bókol a világnak
Másikon a szem csak sötétséget láthat
amelybe magunk is félünk belenézni.

Ilyen szentek vagyunk mi —
micsoda ős szirtből vágták ki lelkünket
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen, félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?

(Az első két sor nem olvasható)

De mi csak egy hazug bók vagyunk...
és boldogok akik magukba nem látnak.
Szenvedni annyi mint diadalt aratni:
óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltókká leszünk hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

A VÉGLEGES, NYOMTATÁSBAN MEGJELENT SZÖVEG

*Mint a bókos szentek állnak a fülkében
kívülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé, hol a falnak fordul hátok,
csak darabos szikla s durva törés tátog:*

ilyen szentek vagyunk mi!

*Micsoda ős szirtből vágták ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen s félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?*

Krisztus urunk, segíts meg!

*Hallottunk ájtatos, régi faragókat,
kik mindent egyforma türelemmel róttak,
nem törődve, ki mit lát belőle, s mit nem:
tudva, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten.*

Bár ilyenek lennénk mi!

*Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével,
s hamis temagadból szégyenkezve nézel,
tudd meg, lelkem, s borzadj, mert szemedén által
az Isten is nézi, az Isten is látja!*

Krisztus urunk, segíts meg!

*Óh jaj, hova bújhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Ítéző kéme?!*
*Struce-mód für a percek vak fővénye alá
balga fejünk, — s így ér a félig-kész Halál,
s akkor mivé leszünk mi?*

*Gyónatlan és vakon, az évek szennyével
löknek egy szemétre a hibás cseréppel,
melynek nincs csörgője, s íze mindörökre
elrontva, mosatlan hull vissza a rögbe.*

Krisztus urunk, segíts meg!

*Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló,
legfájdóbb mélyünkbe belefűrő fűrő?*

Szenvedésre lettünk mi.

*Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:
Óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.*

Krisztus urunk, segíts meg!

Visszatérés

*Egyszer majd visszajövök, és senki sem vesz észre,
mécslángként föl-le futok az omladozó falakon,
a gyomsűrűben keresem levedlett régi arcomat,
fejem fölött a túlvilág krétaszín csillagaival.
Lassan tájékozodom, mint a hajótörött,
aki szélcsendnek képzei a megállt időt.*

*Gubója ha átforrósodik, izeg-mozog a báb,
a rozsdás penge újra kibújik a kardhüvelyből,
máglyák pattogó nevetése fúródik az úr fagyába.
De az én gyenge fényem nem táplál idegen tüzet:
árnyékok rácsai között reszketve kihamvadok.*

Egyszerű fejfa

*Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.*

*Dallam, emberi ajkak lakója,
házadat elhagytad, nem felelsz.*

*Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.*

*Kör, mit madár írt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.*

*Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.*

Sorsvonal

*Talán csak egy marék agyag
vagy csillagok felé kitérő növény,
talán egy csontgödörből kiszökő,
független szemgolyó leszek. Nem tudhatom.*

*Talán majd egy fasor fedélzetén
hajózom el, ha a száraz, meleg szél
az akácok fehér vitorláit dagasztja,
talán az Irgalom magasságába lendül
a sorsomat himbáló mérlegserpenyő.*

*Talán kiválik a homályból a határkő,
hol tündöklő kard vágja ketté
az ösztönök sötét gubancát.*

A SZENVEDÉS BELSŐ KÖREI

KÁLNOKY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETE

Lehet-e jellemzőbb, önmaga legmélyebbre rejtett titkaiból többet a felszínre hozó gesztusa egy modern költőnek, mint hogy első kötetében Ódát intéz *Charles Baudelaire szelleméhez*? S nem a naturalizmusba áthajló romantika valóság szemléletét jellemzi-e az a mód, ahogy a fiatal Kálnoky László ebben az ódában a világ nyomorúságát ecseteli? Nem Zola regényeinek lapjairól bújt-e ki a furcsa éjjeliőr, aki „gázlángokat gyújtott”, vagy az öreg, aki „borba mártogat négyszögletű lepényt, fogatlan ajkkal majszol, s gyertyáját fújja az örvénylő levegő”? Pedig az akkori fiatal lírikusok között kevesen voltak, akik Kálnoky Lászlóhoz hasonlóan távolra kerültek volna az élet lüktető valóságától. Első kötetét (*Az árnyak kertje* jellemző címmel) a maga költéségén nyomatta ki, s tiszteletpéldányokat csak azoknak küldött, akiknek nevét a Nyugat hasábjairól megismerte. Mintha az a kék félgömb, mely az *Oda Charles Baudelaire szelleméhez*-ben a költő bezártságát érzékelteti, már ekkor teljesre záródott volna körülötte. *Az árnyak kertje* Baudelaire-t követő, Tóth Árpád és Kosztolányi hangjait visszhangzó félszeg, fiatal poétája még a feladót sem írja rá a borítékokra, melyekbe kötetét tette, hogy megismertesse pályatársaival. Vas István leleményes nyomozás után teremt kapcsolatot vele, s lassan megismer másokat is: Weörest, Radnótit.

Lelkében azonban eddigre szinte jóvátehetetlen sebeket ütött a nyomasztó kisvárosi környezet, s ő is egy furcsa, árnyakkal és vágyakkal benépesített világot teremt magának. Ebben a virtuális világrendben még az ölelések sem valóságosak, s az elhatározások is inkább a képzelet síkján teremnek s valósulnak meg. A gyors egymásutánban tovatűnő nappalok — úgy érzi — „sírban fekszenek”, s védekezésül a halálközelség ellen sokszor ölti magára a „szegény kisgyermek” álarcát. Ezt a rémülten figyelő meg-megrebbenő tekintetet későbbi versei burkában is megőrzi, költészetének egyik, egyre hatalmasabbra teljesedő alapélménye a félelem, a rettegés, mely itt gyökérezik valahol ezekben az ifjú években:

*Gyakran, ha ajtómat kulcsra zártam,
és künn aludtak a merev tetők,
és a drótokon szunnyadott az áram,*

*elnéztem ablakomból a halott
várost: úgy tetszett, hogy sírban fekszenek
örökre a tündöklő nappalok.*

Már ezekben az első versekben is kísért az a lételméleti pesszimizmus, mely később mind erősebbé válik lírájában, s meghatározza világszemléletét. Az alkotást jórészt értelmetlennek véli, magát az életet terhesnek, fájdalmasnak: „Onos kedvvel, sápadt-fakóan / és fáradtan babráljatok / a beteg anyagban, és a kezem / szegény, kicsi, halva született / viaszangyalok / tetemeit formálja ki” — írja jellemző önvallomásul a *Viaszangyalok*ban. S talán mindennél teljesebb képét adja ekkori közérzetének az *Őszi képek kisvárosról*, melynek fanyar-gúnyoros hangja, s a költő esendőségét valló utolsó képe mintegy összefoglalja a fiatal Kálnokynak a létről és a költészet értelméről vallott felfogását.

Már Weöres Sándor felfigyelt azonban arra *Az árnyak kertjéről* írott bírálataiban, hogy Kálnokynak tökéletes versei is vannak, s hogy az induló poéta hibátlanul beszél az a nyelvet, melyet nemzedéktársai oly heves harcok közben tanultak használni. Ezt a jórészt elfelejtett kritikát talán azért is érdemes idéznünk, mert nemcsak a megbíráltra, hanem bírálójának esztétikai felfogására is jellemző. „Kálnoky kötetének alaphangja — írja Weöres a bevezetésben —, mint a legtöbb mai fiatal költőé, sóvárgás a teljesebb élet felé. Fő élménye az unalom, az egyhangú kisvárosi tengés-lengés, de az élete egyhangúságát sokféle változatban tudja megénekelni, mindig vonzóan. Olcsó paradoxon, de sok igazság van benne, hogy az unalom a lírának egyik legérdekesebb és legváltozatosabb témá-

ja — gondoljunk Baudelaire-ra! És Kálnoky egyik versében Baudelaire-t invokálja, mint a világirodalom fő unatkozóját!” Weöres Sándor itt talán a maga hangját hallotta ki — szerette volna kihallani — az induló költő első kötetéből. Vagy költészettanának igazságát kereste benne. Pedig Kálnoky László már ekkor sem csak az unalom és a reménytelenség dalnokául szegődött, hanem kérelhetetlen pontossággal és félelem nélkül idézte fel azt a poklot, a szenvedésnek azt a nihil-jét, mely életének és lírájának is meghatározójává vált a későbbiekben. Mint Csokonai, megtört nosztalgiával sóhajt a csalfa reménység után, s magára maradvára már ott érzi magát a legfertelmesebb kínzókamrában:

*Kincsem kiszórtam mind az ablakon,
eltékozoltam a roppant vagyont én.
Most szörnyű kínzókamrában lakom:
tüzes rostélyon sülök meg naponként.*

Mégsem lehet egyértelműen azt állítani, hogy „fő élménye az unalom”. Ösztönös lírai tehetséggel olyan feszültséget, ellentétezettséget teremtett verseiben, hogy ez mindig túlsegitte a mélységeken, melyek pedig félelmetesen ásítottak tétova lába alatt. Meggyötört reményvesztettsége, sivár kilátástalansága a „negyedik nemzedék”-kel rokonítja, s néhány költeményében ugyanolyan kopár racionalizmussal építkezik, mint a legfiatalabbak, másutt azonban hirtelen egy szédítő ívű ugrással kiszökken a világűrbe, s akárcsak a magyar romantika legnagyobbjai, a csillagok fényénél rója lázas sorait. Ennek a kettősségnek már-már virtuóz megvalósulása az *Anyagtalanság* című vers, mely az anyagtól, a nehézkedés törvényeitől függetlenedni vágyó, az emlékeket is kénye-kedve szerint valósággá teremteni remélő költészet hiteles próbálkozása:

*Néha, éjszaka sima és üres
feketességben ébredek, s a vak
semmiség hirtelen zsúfolva lesz
a képektől, pár másodperc alatt ...*

De nemcsak romantika és racionalizmus kettősségét valósítja meg már-már hibátlan teljességgel korai verseiben, hanem egyfajta szecessziós telítettséget is ötvöz a megfigyelés puritán egyszerűségével. A *tearózsa* baudelaire-i — Tóth Árpád-i képe („A tearózsa sápadtan hever, / sárga villanyfényt szórnak rá a körték, / mint egy szűzlány, ki este lefeküdt, / de kénygylkosok álmában megölték”) látszólag versszervező funkciót nyer, köréje épül az egész költemény. A befejezés azonban egyszerűben az ellentétébe fordul, balladaivá válik:

*A tettes künn az éjben bujdosik,
s itt meztelenre vetköztetve fekszik
az áldozat, és úgy vizsgálom én,
mint hivatásos és komor detektív,
s találok környékén, ha kutatok,
egy pár lábnymot s ujjlenyomatot.*

A „szegény kisgyermek” Kosztolányinál is a filozófus attitűdjével nézi a világot, Kálnokynál aztán az élet és halál legvégső kérdéseit fogalmazza meg (*Rejtett játékok*). S fokozza ennek a filozófiai ihletésnek az erejét és hitelét, hogy a sokszor végsőkig finomított, cizellált verssorokat a hűvös agy működteti. Kálnoky László verselése a legteljesebb és legnagyobb magyar hagyományokban gyökeredzik. Pontosan, kiszámítottan rimel, verslábai kivétel nélkül a helyükön vannak, szó sincs azonban „spontán áradásról”: ez a forma egy nagyon is modern, fájdalomközpontú tartalmat hordoz, mely a maga rémült, szakadozott sóhajait rejti a rímek kalapácsütésébe, s a majdani pusztulás képét a képek finom rajzolatába:

*Mi most körülvesz, egykor gyilkosod lesz.
Majd megtudod, ha szemed hidegen lát,
az idő roncsot mint formál belőled,
s rózsakertedből kénköves gyehennát.*

A fiatal Kálnoky László tehát szuverén módon gazdálkodott az örökséggel és tehetsége talentumaival. Baudelaire-t Tóth Árpádon keresztül asszimilálta, a reménytelenséget Kosztolányi szemével látta, versformálásán, világlátásán azonban finoman lírizálva át- meg átüt Ady hatása is, s ez az ösztönzés jóformán csak nála jelentkezik a kor költészetében, mely a Toll emlékezetes revíziója után devalválta Ady értékeit. Kálnokyra sem a forradalmár, az újat hozó Ady hatott elsősorban, hanem az, aki mélységben, önmagával, az öröklött kifejezésformák ellen is megvívta harcát, aki vállalni merete a teljes szubjektivitást, csakhogy még teljesebb objektív érvénnyel szólhasson. Kálnoky önkítárukozása, fogcsikorgató szenvedése sok vonatkozásban emlékeztet az Adyéra, ha az ő lírájában átsűrtebben, moll hangzásban, sejtelmesebben és fájdalmasabban jelentkezik is a hasonló témák. A már idézett *Őszi képek kisvárosból* nyitányában kibén nem zengene fel a *Párizsba beszökött az ősz* hangulata. Kálnoky azonban — majd egy korszak telt el azóta, tele reménytelenséggel, csalódással és kiábrándulással — már a menekülve osonó nyárról ír, s az ősz könyörtelen tespedéséről:

*Távoli jegenyék alatt
a menekülő nyár oson.
Mint egy henyélő, lanyha úr,
hever az ősz a városon.*

Az irodalomtörténetírás úgy emlegeti Kálnokyt, mint a Nyugat harmadik nemzedékének egyik megkésétt indulóját. Első látszatra valóban ő is a reménytelenség és a kiábrándulás lírikusa volt, mint nemzedéktársai. Ám ez a pesszimisztikus világszemlélet nem öröklött sablonokból igyekezett egyéníteni, hanem egy fájdalmas, keserű sors primér kivételése volt. Ezért tudott olyan lenyűgözően pontos és szemléletes képet rajzolni a fájdalomról és a közeledő halál élményéről egyik legtöbbet emlegetett versében, századunk lírájának kétségtelenül kiemelkedő művében, a *Szanatóriumi elégiában*, melynek kéziratát 1943-ban adta át Jankovich Ferenc a Magyar Csillag főszerkesztőjének, Illyés Gyulának, aki a lap következő számában meg is jelentette. „Váratlan remeklés volt ez a műve — írja Sőtér István a *Négy nemzedéket* bemutató lírai antológiában —: egy sajátos emberi helyzet és egy lelkiállapot tökéletes elemzését vegyítette egy atmoszféra nem kevésbé tökéletes érzékeltetésével. A betegség különös erővel telítette Kálnoky kifejezéseit, — valóban átjárt, szorongásokkal agyonzúfolt reményektől feszített lírája merész, irigylendő ívben szökkent az emberi testi nyomorúságok tájai fölé.”

Ott készülődött a *Szanatóriumi elégia* Kálnoky fiatalabb éveiben írott verseiben is. A *Szanatórium* 1933. pedig mintha közvetlen előképe volna, hiszen ebben a költeményben ábrázolta először a betegség démonikus, az embert valós tartalmától és értékeitől elidegenítő, átváltoztató hatalmát:

*És egyszerű anyag lett életem,
massza, melyet az órák marka gyúrt,
belőle szobrokat formálva ki...*

A *Szanatóriumi elégia* egy teljesen kész, a térrel, idővel és gondolattal is szuverén biztonsággal bánni tudó költő műve. Fokozatosan tágítja a végtelenbe a vers hátterét, s amint az első részben felvillantott éjből, ebből a lidérces álmodat, fojtó rémületeket hozó közegből lassan az időtlenségbe érünk, tágul a gondolat is: az egyéni léthelyzet könyörtelen pontosságú raja köré egy mind teljesebb kép alakul, melybe belefér a beteg élet, de melynek élénkebb, izzóbb színeiben ráismerhetünk az emberi életre is. Az első egység hét versszaka még jóformán személyes vallomás, készülő napló töredéke, melyből azt érezhetjük a legfontosabbnak, mint hatalmasodik el egy tudóbetegen a kétségbeesés és a rettenet:

*Hallgattam a szívem. Valami nyomta mellem,
nehéz, alattomos veszély.
Harag öntött el az ostoba végzet ellen,
sűrű fekete szenvedély.
Vasfaluak ronthat így az örült, s visszapattan.
És vérem folyt, amint az ajkamat haraptam.
Így múltott lassacskán az éj.*

Mindaz az ellentétpár benne feszül ebben a néhány sorban, amely Kálnoky eddigi költészetében is ott lappangott. De soha ennyi művészi elhithető erővel, ilyen át-élt szenvedéllyel nem fakadt fel. Milyen megdöbbentő ellentétben van egymással az utolsó sor krónikás szenvedése, s az a kép, ahogy ajkát kétségbeesésében véresre harapja! S talán ösztönös remeklés, hogy a mondanivaló átfűlésével párhuzamosan a forma is egyre feszesebbre zárul, kérlelhetetlen, ziháló sietséggel követik egymást a jambusok, mögöttük talán a valóságos halál léptei konganak.

S folytatódik a keserű napló. A *Szanatóriumi elégia* középső része ugyanis fokozatosan tágitja az időt, az előbb még az éjszaka rabját láttuk, hallottuk, most már egy térről van szó, az imént egyetlen ember keserű vívódásának lehettünk tanúi, s most kusza kapcsolatrendszereivel, titkolt és titkolatlan szerelmeivel, kétségbeesett reménykedéseivel feltárul az egész szanatórium, mely azt is magához húzza, magához hasonlítja, aki nem akar titkai részese lenni:

*Fél éve éltem itt, s a hely ezer szokása
így lett lassan tulajdonom.
Mintha egész nyakig volnék a földbe ásva,
nem kért tudás mázsája nyom.
S mint komor remete valami sziklazugban,
úgy éltem a hegyen, melyről magam se tudtam,
hogyan börtönöm vagy otthonom?*

És innen már csak egy ugrás a végtelen: az a filozófiai mondanivaló, melyet ontológiai pesszimizmusnak is nevezhetnénk, ha mögötte nem virrasztana a valódi tragédia, a tapintható fájdalomban és hőemelkedések híradásaiban jelentkező betegség. Ez adja Kálnokynak a jogot a pesszimizmushoz, ez teszi képessé arra, hogy elégiáját az utolsó egységben a végső kérdéseken meditáló epikus tankölte-mény magasába emelje:

*És vándorolnak a csillagképek felettünk,
megfejtethetlen rend szerint.
Lelkünk anyagtalan és színes sár a testünk,
amelyben életnedv kering.
Nem értjük végzetünk. Bolyongunk körbe-körbe.
Csak porszemek vagyunk. Mindegy, hogy mely gödörbe
kerülnek egykor csontjaink.*

A *Szanatóriumi elégia* kétségtelenül a fiatal magyar költészet élvonalába emelte szerzőjét, aki — mint e vers is tanúsítja — élet és halál között lebegett, hiszen ebben az időben betegségének nem volt egyéb gyógyszere, mint a műtőasztal, s többször feküdt azon ő maga is. 1943 végén javult az állapota: 1944 elején Pestre került. „Az irodalmi életben — írja egy vallomásában — személyesen csak 1945-től lehettem jelen...” S tegyük hozzá mindjárt: az irodalmi élet meglehetősen igaztalanul bánt vele, hisz sokáig egyversű költőnek tartották, később azt az egyet is eltagadva tőle hosszú hallgatásra kényszerítették, s e hallgatás újabb súlyos válságba sodorta. Az aggodalmaskodók megfélemedtek a *Szanatóriumi elégia* rokonairól (*Bordaműtét*), elfeledték azokat a nagyon pontos és szenvedélyes költeményeket, melyekben a kor nagy kérdéseire igyekezett válaszolni. *Egy modern zsarnokhoz* című versében a fasizmus félelmes hitelű rajzát adja, az *Ezerkilencszáznegyvennégy szeptemberben* pedig négy sornyi keserű-groteszk indulattal rajzolja meg a vesztébe siető ország képét:

*Latyakos az út, csupa kátyú,
Recseg az ócska fakerek.
Sánta ökör sovány gebével
húzza az ország szekerét.*

Költészetét kezdettől jellemezte a humanista elkötelezettség, ez nyert, szép, hiteles megfogalmazást a *Hírek az éterben* című, ugyancsak 1944-ben írt versében.

A felszabadulás után 1957-ben jelentette meg első, vékonyka kötetét, a *Lázus csillagon-t*, s ez sem csak új verseit tartalmazta, hanem egész addigi lírájából is

válogatást adott. Ez a gyűjtemény azt igazolta, hogy a költő meg tudta őrizni a *Szanatóriumi elégia* rezignált s mégis forró vallomásokosságát, s az intellektus kontrollját állította örül a szenvedésekbe már-már belerokkanó emberi gyengékhez:

*A szív is lassan ver. Szegény
ugyan miért sietne jobban?
Mi sejlík, ha a fúrge fény,
az öntudat zöld lángja lobban?
Dúlt álmok törmeléke, vagy
emlékek romja, kusza halmaz?
Fölötte ör csupán az agy,
amely még ítél és fogalmaz.*

(November)

Költőtársaihoz hasonlóan tétován tájékozódott a megújuló világban, s a pusztulás látványa, a jövőtehetetlennek látszó károk, romhalmazok csak erősítették lírájának romantikus alapvonásait. Kozmikus arányú víziói, hatalmas képei leginkább Vörösmarty kései lírájára emlékeztetnék olvasóját, ha ugyanakkor nem fogalmazna hallatlanul pontosan, a kifejezés minden leheletnyi árnyalatára ügyelve. Ez a kettőség e korszakának szinte mindegyik versét jellemzi. Egyfelől a végtelenbe tájékozódik, de egy banális egyszerű kifejezéssel valóságközelbe hozza a verset. A távolra és közelre való figyelem képessége rendkívül feszültté teszi műveit, amelyekből ugyanakkor sosem hiányzik a megejtő költőiség sem, amit egy-egy szerencsésen megválasztott jelző, egy játszi rimpár megcsendítése, vagy egy szokatlan helyen alkalmazott ritmus-döccentés képvisel. A fejszabadulás után írt egyik első műve, az *Időszerűtlen vallomás* az egyik legjobb példája ennek a dialektikus versépítésnek. Idilli képeket — jellegzetes nemzedéki eszközöket — villant fel (Szelíd dombhajlatok kis nyárilakkal / bevonva mintegy tompafényű lakkal / csillognak...), aztán romantikus hangulatot áraszt, választékos szókincsből épült látomásokat („...Elmosódott kék orom / tőri át távolabb a párafátyolt, / s fény ömlik el a zömök és rovátkolt / falú óbarokk palotáson.”); a vers hangulatát elsődlegesen mégsem ezek határozzák meg, hanem a nyitó kép, mely e gazdag költői fegyvertárat egyszerre vonultatja fel:

*Bágyadt a nap. Az év már őszbe hajló.
Megejtenek a délután aranyló
reflexei. A pasztellkék eget
szárnyak hasítják, s mint megannyi őrszem
védi cukrát a barnán töppedő szem,
melyet tolvaj madárhad csipeget.*

Prométheuszi teremtő erő, s baudelaire-i szenvedés, kárhozat jellemzi ekkori líráját. „Azt hittem... világomat magam teremthetem” — sóhajt fel *Bűn* című versében, de csalódnia kellett, mert magára maradt, érzelmei sem találtak viszonzásra, s „furcsa Ádámként, kit elhagyott az angyal”, de tehetetlenül és mozdulatlanul várta, míg rászakad a végzet. Egy ideig visszaszállnak még emlékei „melyek kecsesen kergetődznek / és elszaladnak, mint az őzek, / ha vadász közelít”, de aztán szinte megbénítja a felismerés: „A szív bolond, az ész kegyetlen, / vadállat éhezik a testben... / Az ember szörnyeteg!” (ez mintha kései Vörösmarty tépett vízióinak visszhangja volna), s megírja *Jegyzetek a pokolban* című hatalmas versét, a háromévi hallgatás feloldásaképp, ebben mondja ki a súlyos felismerés szavait:

*Beteg vagyok, de szenvedéshez edzett,
Élek, s tudom: nem lenni volna jobb.*

Költészete ezekben az években leginkább Verlaine világából — nem zeneiségeből, hanem kifejezésmódjából — meríti ihletését. Kálnoky László esetében ugyan nehéz hatásról beszélni: teljesen magába olvasztja, s magáévá teszi az őt ért világirodalmi hatásokat, a maga szenvedésein átszűrve — s ez nála reális testi szen-

vedés is — még koncentráltabban fogalmazza meg látomásait. Az ötvenes években, amikor eredendően meglévő pesszimizmusát, betegségéből eredő sötétben látását csak tovább erősítette a hallgatás kényszere, már egyetemessé tágitotta véghangulatát:

*Hisz így is, úgy is pusztulás a vége,
s utolján kihaltan fut tovább a föld.
Hátán egykor fajunk folytatta harcát,
de most, akár a pusztaság, hideg;
kihámvadt kráterektől foltos arcát
kölcsonzótt fény sem aranyozza meg,
ha elliptikus pályán tovább száll,
amíg feltáruul egy óriás száj
s elfújja végleg, mint egy porszemet.*

Ezt a félelmetes víziót még kérlelhetlenebbé teszi a ritmus kalapácsütése, a rímek kérlelhetetlen egymásnak feszítése, mintha egyetlen, kapkodó lélegzettel mondana el mindent, utoljára, mielőtt kihül a föld, s mindnyájan elpusztulunk. Verlaine-t idéztük, aki döntően hatott lírájára. De nála „édes” az úr, „nagyszerű” a lemondás, s „végtelen nyugalom érzése itt belül, / felséges frissesség gyermeki tisztasága.” (Ó, ti búk, örömök; Kálnoky László ford.), Kálnoky ezzel szemben a nihil apológiáját hirdeti:

*Van-e szükségem szívre, észre,
ha oly törékeny, mint a csésze,
s ezer darabra hull a porban?
Söpörje el a SEMMI VOLTAM!*

(Szavak)

„Undok mocsár a lét, / Szennylé a gondolat!” — kiált fel kétségbeesetten, s ódát intéz a reménytelenséghez, meghirdetve a filozófiai pesszimizmus gondolatát: „Bár élhetnék teljes közönyben”, de megírja ennek ellenpárját is *Ars poeticá*jában:

*Panaszkodol, hogy túl kevés
a levegőd, s megfojt e század?
Jé oxigén a szenvedés,
vele izzítsd forróbbra lázad.*

A műfordító halálában keserű-pesszimista jóslatot mond, de van ereje, hogy felmérje magányát, s kialakítsa azt a tartást, amely az alkotás forrása lehet:

*Te magad légy a költemény,
melyet hatalmával a szónak
világra hozol! Légy tömény
s elvont párlata a valónak!*

*Erőd pattanásig feszítsd,
így lesz tiéd, amit kerestél.
Magad kell, hogy benépesítsd
a magányt, melyre ítélttél.*

Hogyan próbálja „benépesíteni” a maga magányát Kálnoky László? A *Lázus csillagon*-ban inkább csak jelzések, kezdeti kísérletek mutatnak ebbe az irányba. Ebben a kötetben kísérletezi ki azt a groteszk hangot, amelynek ugyancsak megvannak a világirodalmi párjai és előzményei, s megvannak a magyar irodalmi előképei is, de nála ebben a furcsa-villódzó varázslatba is mindig belejátszik az éjszaka, a tragédia árnya, benne feszül az élet és halál kozmikus ellentétpárja:

*Nyüzsög az éjszaka groteszk cirkuszporondja,
s a mennybolt gömbölyűn feszül rá, mint a ponyva.
Egy hullócsillag ott halálugrásra kész,
vakítón villan az ezüsthéjű trapéz,
s behintik az eget püderrel s kis cipellők
aranyporával a mennyei műlovarnók.*

(Apollinaire *Alkonyatában* voltaképp hasonló kép villan fel, de nála következetesebben végigvitt a cirkusziasság hangoztatásából adódó konklúzió; Kálnoky itt is kozmikus arányokban gondolkodik, s általában is a tragikum felé tágitja groteszk látomásait. Nála is meglendül „az alkony nagy körhintája” a *Kamaszkorban*, de „nem nyúl egy csillagért”, s nem „emeli le”, mint Apollinaire clownja, hanem így fejezi be a verset: „Hazarohanok szédült-boldogan / a kisvárosi utcán, tántorogva, / s boldogságomban felkötöm magam / pettyes nyakkendőmből hurkot bogozva. / Két sarkam pajzán indulót dobol, / míg himbálódzom az ablakkilincsen, / s azt kívánom, bár jönne egy komoly / józan felnőtt, hogy mérsékletre intsen.”)

A szókincs és a versforma különböző kísérletei is a „magány benépesítésének” különböző módjai. Néhol tudatosan archaizál, másutt, mint az *Esti árnyak énekében* a forma játsszi lebegtetésével kísérletezik. A „végeredmény” azonban szinte mindig ugyanaz: a költő leveti kölcson ruháit, a groteszk látomás a végtelenbe táruul, a forma feszesre húzódik, s a kerti ünnepély fölött hirtelen megjelenik a halál árnya.

Több mint tíz év telt el a *Lázás csillagontól* a *Lángok árnyékában* (1969) megjelenéséig. Ez a tizegynéhány esztendő Kálnoky László költői kiteljesedését hozta: „...lángjainak árnyékában csak éles körvonalak vannak, nem pedig egybemosódott foltok — írja Vas István —. Itt nincs panasz és önsajnálkozás. És nincs tet-szelgés vagy szenvelgés: férfias pesszimizmus ez, könyörtelen a világgal és önmagával”. S nemcsak a kontúrok rezzenéstelen kézzel, rebbenés nélküli tekintettel való kihúzása teszi igazán jelentőssé ezt a korszakát, hanem az eszközeinek birtokában lévő, azokkal szuverén biztonsággal dolgozó költő könnyedsége, ahogy a világirodalmi előképek nyomán megteremtí a maga mitológiáját:

*Mily révületben úszik
a boldogok naszádjá
túl ama kikötőn, hol
emlékek horgonyoznak,
túl szivárványain
idegen csillagoknak!*

*Mily könyörületes szél
simul vonásaikhoz,
hogy mosolyogni lássa
a déli féltományból
éjjéli ragyogásba
költöző arcokat!*

(Boldog vándor)

„Csak egy hajszálat adjatok, / abban is megkapaszkodom, / s le nem zuhanhatok!” — írja *Együgyű könyörgésében*. Valóban egy hajszálon lebegve, a semmi fölött egyensúlyozva, amikor „öregedőben a szív egyre várja, / hogy valami kimondhatatlan, / szem és homlok mögötti virradatban / kezdődjék ég s föld színéváltozása”, teljesen sajátjának mondható, nagyon is tudatos erkölcsi normákkal őrzött világrendet alakított ki magának. Az „elkerülhetetlen eltűrésének” alázata lesz e világ központi filozófiája:

*Megáll szorongva, összerезzen,
mint aki sejti már a csapdát.
Ferde sugarak nyílve szője éri,
feszélyező emlékek fojtogatják.
Tudja, bekerítették. Visszatérni
nem lehet már. Jobb ha magát megadja,
s eltűri, ami elkerülhetetlen.*

„Magától hajol a tagló alá”, miközben „a nap mereven nézett vissza rá”. Ebben a gesztusban, ebben a fáradt maga-megadásban mégsincs alázat, elvek feladása. Inkább a megtisztulás és megigazulás — nem keresztény értelemben vett, hanem általánosan emberi — folyamatának vagyunk szemtanúi.

*Érzem, hogy lassan elnyűvöm kölöncömet,
csontszerkezetre húzott gyatra burkomat,
Legyűröm az önzést, vérre szomjas kannibált,
és bűneim kígyóbőrét levedlem én.
Szétszórom azt, mi mérgező, bár súlytalan,
s gondolat mihaszna pitypangpelyheit,
az értelmetlen ösztönök darázsraját,
és visszanyert hazámba nélkülük megyek,
hol ismeretlen a boldogság s szenvedés.*

Magányos királyfi, vagy inkább magányos koldús birodalma ez, „magánya csordogál szürke arca árkaiban”, de a megszemélyesítések s a váratlan látomások is azt sugallják: „robbanás előtti pillanatban” van ez az egész világ, s a magányába dermedt ember időnként előmerészkedik, tapogatózva tájékozódik:

*A biztonság unalmas
nyúltornyából néha előmerészkedsz,
s késpengeélű éjszakában
botorkálsz, hogy megtapogasd
a zsákutca végében a falat.*

Ennek az „előmerészkedésnek”, tapogatózó világfelmérésnek dokumentumai utolsó versei (*Letépett álarcok*: 1971. című kötetének címadó ciklusában), melyek a *Szanatóriumi elégia* tiszta, magaslati levegőjét idézik, de koncentráltabban, sűrűbben. „Nem veszhet el, ki újraszüli magát” — rögzíti a nagy felismerést, s most már általánosabb hangvétellel, az egyén szenvedésein és szenvedélyein felülemelkedve, mások nevében is igyekszik megfogalmazni az emberi élet és lét tanítását:

*Meglepődünk mindannyiszor,
ha arcot vált a megszokott jelenség,
vagy ha az emlékek madárrajában
megpillantunk egy szárnyas, különös lényt,
valami ismeretlen szellemet,
vagy ha unalmas zátonyunkról
távol part felé sodor a hullám,
ahol üvegként átlátszók a sziklák,
a földnyelvek, mint pántlikák lobognak,
s boldog a lelkünk, hogy fénylő k is kavics lehet
a végtelen homokmezőben.*

Itt, az „üvegként átlátszó sziklák” felé haladva megszűnik már az egyén fájdalma és keserve, s csak a messzeségben lobogó nagy lángok, a tisztaság vágyott birodalmának e távoli hírnökei maradnak.

URR IDA VERSE

A firenzei liftes

A liftes meghajol
majdnem a földig:
madame
harmadikra megyünk
a szoba megfelel
talán,
ne haragudjon
rám
gyümölcs vagyok a fán.
A szoba megfelel
nekem
könyörtelen
mert asztal körül kergettek
ha nem volt
kerevetem
és majolika mosdóm
cipőtámaszom
sajnálom, hogy mind eme
gyönyöröket
holnapután
átadom.

A kilátásom nem nagy
pusztán négy méter
de elégedett vagyok az
egésszel,
mert gondtalanul élek
Firenzében
nem vár senki rám
s nyugalmat igényel
a lényem.
A liftes meghajol
majdnem a földig
naponta
és egy csomó olasz szót
sodor halomba,
fölmegyünk, ő le
és arra gondolok
míg a tükörből rámnéznek
izzó óborok
hogy egy a lényeg
jövök megyek
és felelőtlenül
élek.

Kettévágvá

Egyik szobából a másikba mentem,
és éreztem, hogy milyen tehetetlen
vagyok, vagy még inkább kettéhasítva,
egyik felem szeretett volna vissza-
menni az aranykődű múltidőbe,
mivel nem akart elszakadni tőle,
másik felem az elárvultak rémült
gyászával egy szemétdomb tetején ült,
a bűneimnek, gyávaságaimnak
kellős közepén, és „most kiszorítlak”,
mondta egy hang, „az élet peremére”
hol alig van az embernek reménye.

Ez volt tehát. Azután elaludtam
és semmiről se álmodtam, se tudtam.

Kérdések

Van-e még a számomra út,
mely elvezetne a ligethez,
mely sóhajokkal van tele
és tikkadt illatokkal terhes?

van-e még út, mely elvezet
a kápolnához, melyben állva
önkéntelenül gondolok
Isten fiának a szavára,

hogymindhalálig szomorú
volt lelke? van-e út a vízhez,
szabad térségekhez, ahol
a hold majd tréfásan belisztez,

van-e még olyan hang, amely
nem tűnik el, de visszatér még
és hallatára eltűnik
a kétségbeesés, a kétség?

van-e még kéz és csók, amely
oly váratlanul hozza vissza
az eltemetett örömet,
hogymind csodálkozó szájam nyitva

marad, vagy minden elveszett
számomra, s jobb, ha arra várok,
hogymind eljövendő siromat
beborítják-e a virágok,

vagy pusztá lesz és jeltelen.

A panaszfalnál

Hova bújdossak, hova menjek?
Ismerősnek, vagy idegennek
lenni épp olyan rossz; szeretni
nem tud, nem akar engem senki.

Udvara van a nevetőknek,
magányosak, akik tünődnek,
kik arcukat nem változtatják,
vannak, akik magukra szabják
az életet. Ehhez nem értek
s boldogtalan vagyok evégett.

Baresay Jenőnek

A színek élnek és befognak minket,
ha képeidre sandán rátekintek,
tehetetlenné válok: ezt csinálnám
jómagam is, de én csak írók árván,
kiszakadva majdhogynem az időből,
megelőztél és mindig megelőzöl,
ezért haragra gyűlva azt kiáltom:
engem a sors végre valóra váltson.

Elárultad a tavat, a hegyeket

Írta: CZÉRE BÉLA

A vonat vörös szeme rég ellobbant már a tájban, elveszett a sötétedés nezeit megnyitó erdők között; bőröndjeikkel szuszogva, de már a hétvégi örömben szimatolva kifelé siettek az állomásról az emberek. Csaba a peronon állt, nézte a terasz nádfonatú székein hintázó gyerekeket, a szabályosan nyírt bajuszú apákat, a széklábak között guruló uszkárt, aztán bekanyarodott az ivóba. Odabent már fordult egyet-kettőt a szombat délutáni körszínpad: a dohányfüstből villámcsavarta jegyeneként vágódott ki egy szikár, tántorgó alak, remegő fejéből kicsurrant nyelve a bajuszán maradt pálinkacseppek felé igyekezett, a kezében tartott blokkal megcélozta a pultot, de a vörös csaposnő tiltakozón a blokk elé tartotta a tenyerét. A részeg körülnézett segélykérően, de senki se törődött vele, végre felfedezett a sarokban egy jóindulatúan szánakozó arcot, a hordárét, odatekergette hozzá, s az egy féldecit a háta mögött eléje csúsztatott.

— Miért adunk az ittas embernek pálinkát? — csattant fel a csaposnő hangja. A hordár kiöblítette a száját a szilvóriummal, izlelgette egy darabig, aztán visszamennydörgött:

— Csak.

Fröccsöt ivott, a híg, savanyú bor lemosta a torkát, amely, úgy érezte, poros lett a vonaton; a mellette levő asztalnál a vak, idősebb nő is fröccsöt iszogatótt. Valahonnan egy kigyulladt arcú parasztember lépett hozzá és beleénekel az őszesbarna kontyába:

*Húzzátok le a csizmámat,
oltátok el a gyertyákat.
Jaj, de sötéten jön rám a hajnal,
tele van a két szám jajjal.*

— Te vagy az, Lali? Visszajöttél? — két sovány karjával a vak nő úgy mozgott, mintha be akarná fogni a férfit a csukottszemű életébe.

— Nem, Lujza. Csak átjöttem Tomajról — csúszott el az üres tekintet mellett a férfi szeme. — Megismerted a hangom? Pedig rég volt. Igaz?

Az asszony már visszagubózott vakságába: — Nem haragszom rád, Lajos. Mikor nem jöttél, már úgyis mindegy volt. Megtudtad, ugye, hogy nem sikerült a műtét. — Lábain elterfette kezével a bő szoknyát. — Mégis vártalak. Vártam, hogy magadhoz ölelj, és azt mondd, hogy még lehetséges. De nem jöttél. — A hang már magának, a poharának panaszkodott: — Olyan lettem, mint kertünkben a pitypang. Amelyiknek elfújják a termésit, de a szára azért még él. Kapaszkodik a földbe, de már minek. — Kezei megéreztek a férfi tétova mozdulását, görcsösen a karja felé tapogatództak. — Ne menj még Lajos. Úgysem látlak többet. Azt szeretném, ha ma te kísérnél haza.

Megitta a borát és kiment a langyosodó estébe. A park vadrózsáinak szirmai már a kavicsos sétányon hemperegtek; a vak nőre gondolt, ahogy hazafelé menve megérinti botjával a fákat, felfelé megy a hegyre, biztosan ott lakik valamelyik szőlőtőkék között meglapuló házban, lépeget megmaradt álmaiban, a Balatontól zúgatótt lombú fákat nem látja, a pincékből kihallatszó férfinevetés már nem sodorja el sehova sem, a kéken világító szőlőfürtöket sem látja, lassan egy lesz az őszibarackfák alá bújt árnyékkal, a homok magába fogadja, a szőlőlevél erezete kirajzolódik az arcán.

Elment a tenispályák mellett, a kerítés dróthálói most feszesen álltak, nem tekeregtek szétmállott fonálként az úton biciklizők elé, mint régen; a cukrászda most is úgy sárgállott, ajtajában a dundi kislány mintha az óriási tölcésér fagyaltból lépett volna ki. — Szobát kéne nézni — aggodalmaskodott az agyában valaki, de hamar leintette, mert a vadgesztenyefák fölött már zene úszott, halkán, mintha a tó alól jönne; közelebb sétált, piros neonbetűk remegtek eléje: borozó.

Leült az egyik vadgesztenyefa alá, a szőke, tömörtkontyú pincérnőtől fél liter muskotályt kért, az asztal alá csúsztatott táskájában végleg álomba merültek az ingek, a fürdőnadrág, a toalettzerek. Nézte a muskotályt hozó pincérnő lábát: bokában majdnem vékony, hogy aztán felt szárba szökkenjen hirtelen; meglibbenő köténye, beszeszelt férfiak tapogatásait és nyári egyedülletet legyőző mosolya régi gyerekkori uszonnákra emlékeztette Csabát, fehéren világító bőre a tejszínhabos kakaóra és a zacskóból kilopott, édesen ragacsos szultánkenyérre. Ahogy a sötétsárga, szagos borral az asztalához jött, mintha a régi diófa ágáról sétált volna le, arról a lenti, terebélyes ágról, amelyiken a késő délutáni álmodozásaikat hűgával megkezdték; mikor a kertben már nem olyan éles a fény és árnyék harca, a levegő megáll, s minden a nemsokára alászálló estét várja. A hatalmas diófa lombjait csak itt-ott hasította át a napfény, a szikrázó foltok csalták képzeletüket egyre feljebb a végtelenbe emelkedő fán. Az alsó ágon mindig mosolygós szemű nőt látott; testének illata a még zölden felbontott dióé, húga zavartan figyelte ezt a látványt, ő inkább meséket látott, túllruhás lányok libbentek egyik levélfalú teremből a másikba, azt a helyet keresve a falon, ahol hét levelet kell letépniük, hogy kilépjen a levél-falból az, akit már régóta várnak. A felső lomb-régiók már képtelenül nyitottak voltak képzeletük számára: énektanáruk zordan összefonott karral lépdelt felfelé a fa fénylő törzsén, mellényzsebéből hatalmas gomba nyílt, a gomba feje harsány indulókat énekelt. Néha valamelyik fenti odúból a viceházmesterük is előmászott, bár őt csak a húga szokta látni; harsánként kitért szájából zöldessárga nyálat permetezve forgott körbe-körbe az ágon.

Belekóstolt a muskotályba, az erős édes bor vékony patakként futott végig az ínyén, le a torkán, az öröm fészket kutatva; a cigányzene újra megszólalt, hal-kan, szordinósan, felragyogó szemeket keresve. A lámpák körül muslincák keringtek, mániákusan rohanva a perzselő fénybe; Emese teste messziről fénylett, kinyílt, közeledett, intett, mint mikor az egymást vigyázó lucfenyők közül zöld testével elő-elővillan a tó. Újra hallotta Emese nevetését, mint akkor régen, a behajló ágakkal szegélyezett vendéglőben; annyi volt akkor a muslinca, hogy minden életet száműztek a kerthelyiségből, először csak a lámpák körül gomolyogtak, mindig sötétebb felhőkben, aztán ellepték az asztalokat, fürödtek a sörben, a hajukban, az arcukban, Emese nevetett, azt mondta, nem engedi, hogy megegyék őt a muslincák, hiszen az örege szolgálatban van éjjel az állomáson, az egész éjszaka az övék.

Mellette, az élősövény-kerítés előtt elégedett, pirosuló arcok imbolyogtak a kancsók körül, a piros fejek összehajoltak, majd szétváltak, hogy aztán böccenő nevetéssel egymás felé lóduljanak megint, a kövér, harcsabajszos kiemelkedett a borhullámokból, mint egy derűs fóká, a kezével mutatta, hogy milyen gyorsan tölta be a nőt a gumimatracon délelőtt a nádasba, tűzgömb-feje lobogva körözött a levegőben, miközben diadalittasan mesélt. Csaba mohó kortyokban ivott a muskotályból; Emese apja mintha a sövényből lépne ki, csokornyakkendője most is feszesen áll a rég eltűnt örömök tisztelőtére, testéről hervadt krizantémok hullanak le, ősz haját befönták a borostyánok, de sasorra alatt most is mosolyog a szája: — Megszomjaztam fiam odalent — szólal meg az öreg állomástőnök, nyakkendőjéről lepöccinti a férgeket, aztán újra kiáll a sínekre, jön a vonat, befonva venyigével, a mozdony kocsiáros ütköző-szemein óriási szemöldök-fürtök ülnek, ágaskodó kémény-haját kék szilvaeső veri, oldalából vékony gyereikkarként ecetfák nőnek, szomjas az öreg, kitérja ámuló száját, bőre átlátszón világít: már lüktető, kftágult testében kanyarog tovább a vonat.

— Zsóka, jöjjön ide, olyan egyedül vagyok! — tárta ki karját a zajos társaságból egy részeg, de a pincérnő már ott állt az ő asztalánál.

— Vacsorát parancsol? — A hang úgy hullott rá játékosan, felülről, mint egy vállára dobott fenyőtoboz; Emeséék kertjében feküdtek akkor, hátul, a nagy ezüstfenyő alatt, a házban senki, Emese apja a vonatokat fegyelmelte az állomáson, a feléjük nyílt veranda is álomba sülyedt a melegben, minden aludt, a szan-

zavérák, a kaktuszok, csak az aszparátusz sűrű szakála bólintott a hirtelen szelőlőtől felriadva. Emese a hátán feküdt a fűben, muskotályszagú haja betakarta szemét, a fenyő is közelebb hajolt ezüst-mámorával, bőrén érezte Emese ujjait, mint a tülevelek csiklandozását.

— Valamilyen halat hozzon.

— Rántott pontyot, tartármártással. Jó? — mosolygott a pincérnő. — Aztán ihat még nyugodtan. Egy fél liter muskotályt? — fogta fülön az üres kancsót.

— Nem, most csopakit hozzon, ha van.

— Egészségére, uram — fordult a lány egy félperc múlva a kancsóval.

— Megkínálhatom egy pohár borral? — nézte a lányt reménykedően.

— Most nem lehet. — A barna szemek figyelmesen villantak rá, a gesztus mögötti tartalmat keresték.

— És később? Záráskor?

— Talán. — A mosoly eltűnt a vadgesztenyefák között, zene lett belőle, a harcsabajszos kinyújtotta karjait, mintha magához akarná szorítani a hegedűt, amely a fülébe zokogta, a becsukott szemhéjjai mögé panaszkolta a nótát:

Én Istenem, aki árva

Még a szél is csak azt járja

Én is árva, te is árva

Bújjunk egymás árnyékába.

A sövényen túl, valahol már a hegyek fölött, Csaba Emese apjának zenébe billenő fejét látta; az öreg sosem beszélt velük a jövőről, de szemérmes figyelme érezhető volt mindig; a verandán ült az öreg, előtte a hasas üveg, lassan iszogatótt, de tíz óra felé a mászor oly pedánsan elválasztott haja már a homlokába hullott, a szemaforok, sorompók fölött örökös fegyelem eltűnt arcáról, félenként kitért karjával összefogta volna azt, amit már lehetetlen volt összefogni. Mert lánya szembogarai már nemcsak a szerelemre tágultak olyan kíváncsian-nagyra, hanem átnéztek a magányos álmába dermedt fenyőfán a két házzal odébb terpeszkedő villára; a villa üvegteraszának falán színes villanykörték fényei csillogtak, a terasz előtt nagy Volga hevert, mint egy gazdái jólétét őrző hatalmas, fekete eb. A szőkő hónapokkal az öreg akkor már a halálba kvaterkázott, csak nagy, mindenre kiterjedő jósága volt még idelenn, talán még mindig hitte, hogy az egyedül is képes megvédeni mindent. Szerelmet, értéket, emberséget, s Emese nagy, csodálkozó szemét is képes becsukni a kocsik, a sercegő prémekek, a hivalkodó villák előtt. De Csaba akkor már kiolvasta Emese szeméből, hogy nem lehet őt megállítani; Pesten, alberleti szobájának asztalán parányi pók mászta meg a zöldeskék mozaik-berakás recéit, a riadt pókfiók végigküzdötte magát a rece-hegyeken, hogy aztán Emese kinyújtott lábfejére essen.

— Ide nézz, Csaba, te is ilyen voltál — nevetett a sötét haja alól a lány —, ilyen aranyos és drága, de megnőttél bennem.

Csaba nézte a lebillent pókot, ahogy eltűnik a parkettarésben. Emese már nem nevetett, a fogai mögül sziszegte: — Óriás pók lettél, kiszívod a vérem. Lekötsz, magadba zársz teljesen. — A lány már kiabált, fekete hajfonatai mérges kígyóként röpködtek a homlokán. — Én élni akarok, érted? Mindent akarok! Értsd meg, hogy te sok vagy nekem. Még nem is éltem, még körül sem néztem a világban és te már magadba zártál örökre. Milyen jogon?

Nyugodtan nézte, pedig érezte, hogy ugrásra készen összehúzódik a teste, ereibe, a vér nyugodt áramába fájdalom-rögök szakadtak, hogy aztán szétszóródjanak a tehetetlenség érzetében. — Mit akarsz? — kérdezte Emesétől, bár tudta, hogy értelmetlen bármit is kérdeznie; a lány úgyis megy előre a maga útján. De Emese képzeletében hirtelen csalán verhetette fel a világba vezető ösvényt, megérezhetett valamit az önmagát tékozló egyedüllétből, mert szemei újra rányíltak szerelmesen, tavak lettek, örömrápor verte tavak, amelyek újból elnyeltek Csabát.

A pontyot lassan, élvezettel ette, ez az öröm mindig megmarad: a szájban a fehér hús vajos alélása, a tartármártás minden harapást megszentelő íze; a cso-

paki fanyarsága izzadó gyümölcsös mögül kibukkanó patakot idézett elébe, medrébe kibomlott kontyú lányokat kergetett a sirályként alábukó zene. A szomszéd asztalnál újabb tréfa dörrent; lassan hintázott a székén, aztán intett, hogy fizet, a pincérlány helyett egy télapó mosolyú úr hajolt egy hatalmas kövér buksza mögül föléje. Még visszajön, a lányt záraskor megtalálja, gondolta, a csopaki maradékát kitöltve. A harcsabajszosnak már lógott a feje, a nevetés fagyos ráncként szaladt le a szájáról, s megült a bajuszán, mint valami jégcsap. Mikor elment mellette, a kabátjába kapaszkodott:

— Állj meg pajtás, te majdnem józan vagy. Azt mondd meg, miért van az, hogy az ember inni kezd és virágok nőnek előtte, aztán az ember észre sem veszi, és már bogarak másznak ki a saját szemeiből. — A részeg hangja iszonyodással fulladt: — Mindenféle pókok és svábbogarak. Pedig az előbb még énekeltem, uram.

— Ne törődjön vele — legyintett egy barnaképű, az egyetlen józannak tűnő alak. — Mindig ilyen hülyeségeket beszél, ha részeg.

Mikor visszanezett, a harcsabajszos már újból röhögött, nagyokat gurgulázva a borral; a lányt sehol sem látta, elindult a parti sétány felé. Szállást már úgysem talál, legjobb lesz, ha behúzódik reggelig valamelyik bárba, jó, hogy van most egy kis pénze, anélkül egy padon didereghetne az éjszaka. Reggel majd alszik a strandon, aztán keres egy pár napra szobát a faluban.

A móló bisztrójából egy csapzott, szakállas fickó tekergett ki, és nagy örömmel csapott a vállára: — Szevasz, öreg! Honnan ismerlek? Adjál már egy tízest kölcsön, mert teljesen levágtak ezek a pincérek. — Aztán, hogy nem látta a zsebnyúlás szomorú tétovaságát, némi szemrehányással a hangjában gyorsan hozzátette: — Adjál legalább egy ötöst, mert különben balatonvizet szlopalhatok sör helyett. — Csabát egyáltalán nem riasztotta meg ez a lehetőség, de azért belenyúlt a zsebébe. A fickót beszipantotta a bisztró; Csaba végigment a mólón, amelyre két oldalról mint nagy, lomha teknősbékák másztak fel a kövek, a víz nyugodt volt, hallgatag és sötét, mintha nem is az örömek fodroznák nappal; a hegyoldalra már kiterjesztette hatalmas, fekete szárnyait az éjszaka: égboltra szegzett komor madár, repülni nem tud, csak azt várja, hogy a hajnal szívenlője. Megfordult, a platánosor kinyílt tenyerű levélernyői alatt a szívében már béke volt, nem zavarta semmi, — úgy érezte, mintha nem is a platánok lélegeznének, hanem fenn, a fák lombjai fölött járna.

A Rózsakert kőkerítése előtt megállt, résein annyiszor lesett be gyerekkorában a paradicsomba: a kiszorultak fájdalomával vágyódva a bűgő sanzonok, a rózsával befutott lugasok, a bizalmas, egymáshoz hajoló nevetgélések közé; nézte, milyen a kert, van-e valami nyoma a régi örömeknek, vagy az üres poharakkal, elnyomott csikkokkal mindent felszed reggelente a pincér? A táncparkett szélén volt egy-két üres asztal, de az egyik lugasban éppen fizetett egy pár, a mellette levőben Emesével is ült egyszer régen. Bort rendelt, szürkebarátot, a lugas levelei mögül nevetést hallott, egy kezét látott, gyöngyház-körműt, cicásat, szőrös férfikéz kapott utána, de nem érte el. A szürkebarát hordós, édes ízét az ínyére engedte, a kéz odaát most cigarettát tartott, már nem bújkált a férfikéz elől, amelyik végre lecsapott rá.

A beatzenét száműzték ebből az exkluzív kerthelyiségből; egy deres halántékú, pocakos publi ragadta magához a mikrofont, rezzenéstelen arccal énekelte a legbárgyúbb táncdalokat, egyeseket kis, pikáns bemondásokkal is fűszerezett. Odaát aprót sikított a cicás karom tulajdonosa. Felkelt, hogy végre lemossa az arcát, könnyedén ment, ahogy egy liter bor után szokott, lábai alig érintették a talajt. Futásban a szomszédokat is lefényképezte egy pillantással: a télt, szőke nőt, a babaarcú és a két férfit, az egyik, a sajtképű már részeg lehetett, éppen százasokat rakott át egyik zsebéből a másikba. Visszafelé menet a babaarc felfigyelt, találkozott a szemük. — Kije lehet ez a nála idősebb tag, — tűnődött, és hirtelen ihlettel felkérte a lányt táncolni. A sajtképű helyeslően bólogatott: — táncolj csak lányom —, de a másik, a hervadt arcú lidérces fényeket csalt elő mocsaras szeméből.

— Nem zavartam meg egy idillt? — kérdezte tánc közben, némi malíciával.
— Nem, inkább a cselekvésben zavart meg — nevetgélt a lány. — Éppen egy pofont készültem lehúzni neki.

— Akkor jókor kértem fel táncolni. Ugyanis nem szeretem a diszsonáns hangokat a közelemben. Ki ez a mohó tag tulajdonképpen?

— A papa haverja. Csüggesztő jelenség a lelkem. És maga mit csinál itt egyedül?

— Semmit. Csak nézelődöm — mélázott Csaba.

— Az jó. Én sem csinállok semmit. Legjobb lesz, ha átül hozzánk.

— Mit szól a papa, mama, meg ez a hervadt képű?

— Örülni fognak. A papa ma különben is mulat. Nem vette észre?

Csaba egy fürkésző pillantást lövellt a papa felé, aki éppen egy üveg szovjet pezsgőt vett birtokba. — Van egy kis pénze a papának.

— Igen, dolgozgat az öreg — bólintott a lány. — Bár amióta három segéde van, már kevesebbet.

— Műhelye van a papájának?

— Igen, egy kis autószerelő műhely. Gyere, odamegyünk hozzájuk. Te mit is csinálsz?

— Egyetemista vagyok. Bölcsész.

— És mi leszel, ha nagy leszel, és végzel? Tanító bácsi?

— Talán író. Talán semmi. Az utóbbi a valószínűbb.

Leültek, a papa sajtóképén az ementálira emlékeztető gödrök jelentek meg a jókedvtől. — Hogy vagy fiam? — harsogott — igyál, amíg engem látsz. Hagyd ott a borodat, a pincérnek is kell valamit szivornyázni. Igyál pezsgőt inkább!

Csaba úgy vélte, hogy a papa már elég sok pezsgőt töltött a mellényzsebébe ahhoz, hogy kivegye a kezéből az üveget; a nőknek is töltött, a poharát befogó hervadt arcú komoran figyelte.

— Fűzd csak a lányomat, fiam — kedélyeskedett a papa. — Oszkárral ne törődj, ő majd udvarol a feleségemnek. Én meg mindjárt nézek magamnak valamilyen csinibabát. — Kiemelt egy csomó százast a zsebéből és fülöncsapta a köteggel a gyűlölködve kókadozó hervadt arcút. — Neked is vegyek egyet, Oszkár?

De Oszkár nem tudott felelni, mert a szőke nő, aki eddig a tehenek nyugalmával eszegette a szendvicsekről a sonkát és a nyelveket, lefeszítette tiltakozó tenyerét a pohárról, és a szájába öntötte a pezsgőt. — Ne Bébi, ne... — nyöszörgött Oszkár, mert az anya után a lány is a fogai közé préselt egy pohárral.

— Igyál, Oszika, igyál — bógótt fel a papa. — Ide figyelj, Géza — ragadta meg Csaba zakóját —, tudod, hogy kezdtem én régen? Apámtól maradt egy kis zöldségüzlet 45 után. Nem kerestem rosszul, mondanom se kell, fiam. De azért ha mulatni akartam elballaghattam a Bérkocsis utcába. Ma pedig az Intercontinentálban zabálok, és azt a hölgyet fogyasztom el a Pipacsban, amelyiket csak akarom. Megetetem őket a pénzzel, evvel itt fiam, rogyásig. Mert a dollárpotyogtatók után mindjárt én következem. Érted, kisfiam? Én következem. Ócsikém, hová rohanunk? — rikkantott a pincér után. — Hozzál per kop egy dupla konyakot.

Oszkár kegyelemért rimánkodott, de a papa beletöltötte a deci konyakot; levescsont színű arcából már csak az aprócska bajusz élt, de várni lehetett, hogy nemsokára az is beleesik a pohárba. A két nő viszont kivirult, mint egyazon fa két pompás, virágzó ága; a karok, mellek, lábak hintázása Csaba gondolatait is elringatta: lehet, hogy nem is kell ma a padon aludnia. Nagyon sokat ivott, táncolt a babaarccal, majd a dália sokszirmú puhaságára emlékeztető asszonnyal; Papa és Oszkár felváltva tűntek el a mosdóban, — vigyázni kell, mert én is berúgok, iszonyúan berúgok —, villant agyába egy pillanatra. De egy óra felé már valamennyien közös, édes, ragacos vízben úsztak; a parton ébredt fel hajnalban, az asszony egy kis vizet lötytyintett az arcára. A hátán feküdt, gyűrött zakója a feje alatt, nem akart tudomást venni a nőről, odaát már fehéren világított a nap, mintha sosem tűnt

volna el az égről. Messze, bent a tóban, egy sötét hajú lány úszott egyedül, olyan örömmel egyesülve a tóval, ahogy Emese szokott régen. Csaba feltérdelt, undorodó fájdalommal kiáltotta:

— Elárultad a tavat! — Nehéz, szédülő fejével követte a Tihany felé úszó lányt: — Elárultad a hegyeket!

— Tessék, szívem? — hajolt föléje az asszony.

— Elárultad a tavat, a hegyeket — motyogta, de már sokkal kevesebb meggyőződéssel.

URR IDA VERSEI

Szikrázó tavak

Öt tó fölött
öt féle volt
a pára
a hatodik
alkonyatkor gyúlt
lángra,
gőzölgött a tó vize
lépett, lángolt
vörös és késsel
játsozott
fátyoltáncot
egyik tó gőze
a másikhoz
átszólt
és mindegyiknek
arca
más és más volt,

hat tó fölött
hatféle
árnyék
tájék
hat tó fölött
puha cipőbe
járnék
s a gőzfigurák
illanását
lesném
amíg eltűnnek
fent
a felhők selymén
így nézem gondjuk
lassú fodrozását
nem engednek

szívükbe dőlni dárdát,
karjuk kinyúlik
be a hegyoldalba
s a sziklákon
megesendül
a tó hangja,
hullámkörök
keringve
karikáznak
és fürdenek
a part körüli
tájak
utat hagyva
a fénynek,
holdnak;
lángnak.

A billentyűk sem védenek meg

(FARAGÓ GYÖRGY EMLÉKÉNEK)

Akár Reading Air Variéja
akár Schumann Träumereia
hangzik egy könnyed billentéssel
mindhiába,
a barbár ellen nem jó fegyver
a billentyű, a zengő skála
a barbár ellen zongorázhatsz
mindhiába,
az ördög ellen pianókat
és fortékat is remekelhatsz
győztes lehetsz Honoluluban
az ördögnek
te sohasem kellesz,
úgy fél a művész szárnyaitól
mintha denevér csapna rája
neki nem kell
a mennyországnak
egyetlen egy zongorája,

se hegedűje, kürtje
dobja,
aki művész az fusson messze,
mert ez a világ félbolondja
kitépi minden billentyűjét
a halhatatlan zongorának
s aztán magában
hahotázgat,
a billentyű sem menthet
már meg:
golyószóró mosolyától,
de aki bátor
az mindörökre zongorázik
mindegy mit csinál
az a másik
és újra Schumann Träumereia
jön ki a billentyűkből szállva

Vecsernye Kassán

*A havas eső mint a tejszín
fut az aszfalton s reng belül
arcomba csillagok csapódnak
rám hóból falu települ,*

*a kassai főutca csendes
tompá a lámpák fénye már
a fehérpapok templomából
felém nyitall egy fénysugár*

*behúzódok az előtérbe
magamra szent vizet vetek
az állomásról most érkeztem
bennem a velő megreteg*

*ezerszínű kendős menyecske
térdén görgeti az imát
vecsernye van itt hat óraker
és ezer száz egyet imád*

*zúg a Miatyánk s a cirádák
visszaverik a nők szavát
aranyba, bronzba tárt karokkal
fordul feléjük az apát*

*térdre roskadva hajtott fővel
menyecskék színes erdeje
itt mondja fennkölt vecsernyéjét
elámulok ez nem mese*

*zsongásuk a templom tavában
úszik mint felhő az egen
ezt az áldott jó tót népséget
világvégéig kedvelem*

*alázatos szép jámborságuk
mindenekfölött megható
az imádságuk tavi rózsá
s a templom az a tiszta tó*

*amelyben este megfürödnek
kezükre fonva az imát
szívükben tarka lepkék lengnek
már csak az imapad szilárd:*

*minden légies zuzmarázott
a zsolozsma zengő szava
aki belép úgy érzi mintha
gyöngysorpattanást hallana*

*kagylóérést a tengermélyben
csillogást gyöngyházharमतot
a tót asszonyok zsolozsmáznak
s én elbűvölten hallgatok.*

LEVÉL CHILÉBŐL

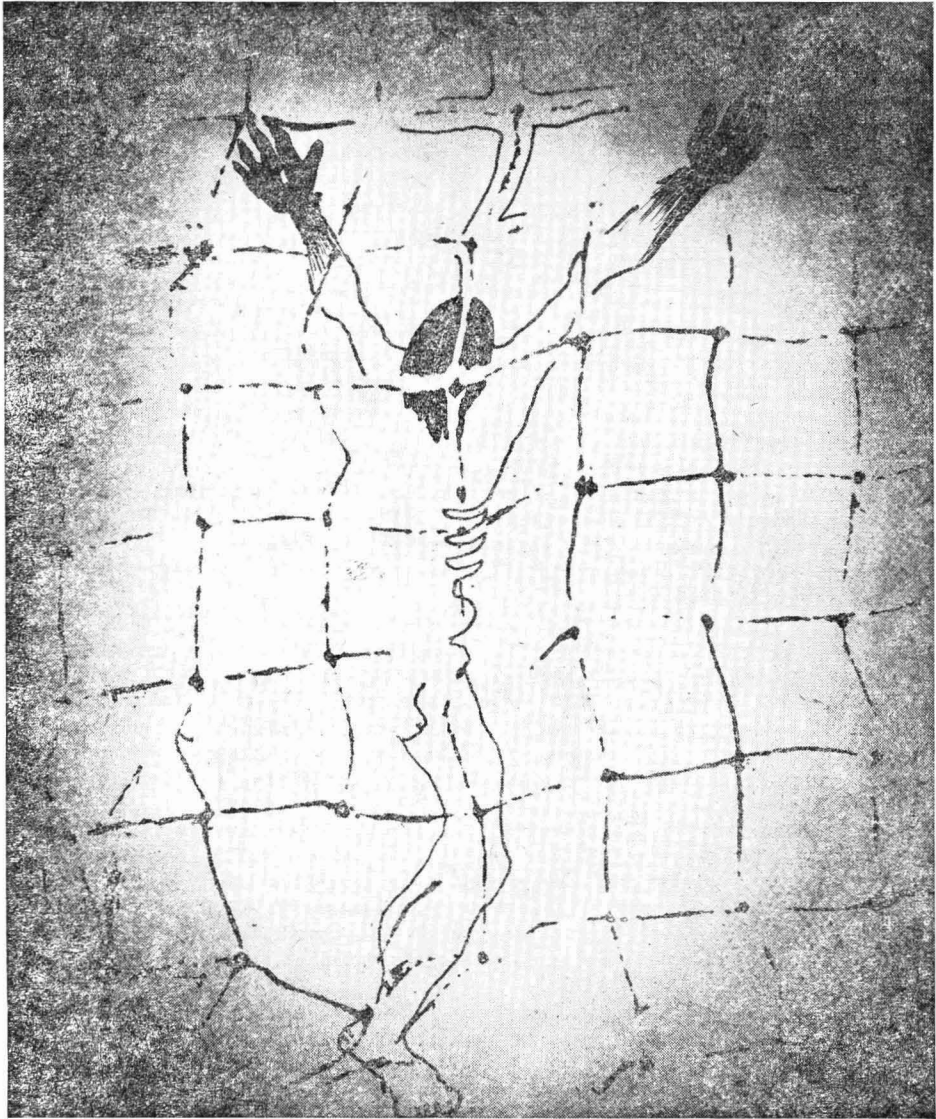
Ezt a levelet egy, az ország legszegényebb vidékéről való parasztnak sikerült fogságából eljuttatnia Taizébe. Mi onnét kaptuk.

Aki ezeket a sorokat írja, „hadifogoly”. Soha semmiféle háborúban nem vettem részt; a katonák azonban így hívnak minket, akiket azért börtönöztek be, mert tagjai voltunk a Népi Egység Frontjának.

Sok mindent mesélhetnék, de nem tehetem, mert nem akarok senkit bajba juttatni. Csak azt kérem, imádkozzatok családjainkért. Rengeteget szenvednek. Sokuknak betévő falatjuk sincs, hiszen mi nem kereshetünk. Mégis azt lehet mondani hogy még mindig jobb nekünk, akik börtönben sínylődünk, mint azoknak, akik odakint vannak, mert a rendőrség állandóan zaklatja őket. Rettentő idegfeszültségben élnek, mert különféle álhírekkel ijesztgetik őket: például azzal, hogy agyonlőtték minket, s még ennél is rosszabbakkal.

Csak Isten olvashat szívünkben. Ő tudja, hogy soha, egyetlen pillanatban sem akartunk ártani senkinek, még ha itt-ott tévedtünk is, mint minden ember. A közzéért küzdöttünk, és főként a legszegényebbekért.

Isten segítsen benneteket, nehogy megtörténhessék veletek, ami velünk történt. Köszöntekek mindnyájatokat valamennyi bajtársam nevében, és köszönöm az imádságaitokat. Áldjon meg az Isten.

Harmat Ferenc: Levél Chiléből

BESZÉLGETÉS AZ IMITATIO-VAL

Írta IGNÁCZ RÓZSA

Szorongok. Félek várt és még jobban félek váratlan eseményektől. Képzeldöm. Pesszimista a fantáziám. Kiállott, múlt szenvedések ismétlődésétől tartok. Nem bízom egészen senkiben és semmiben, mert nem akarok többé csalódní. Te is szorongsz, Ó is. Korunk és korosztályunk közös baja az egyetemes aggodalom? Nincs határa a magamért s az enyéimért való féltésnek. Iszonyodom tóled Szorongás, és kétségbeesett babonasággal ragaszkodom hozzád. Nem megyek pszichoanalitikushoz. Ha régi sérelmek okozta szorongásom okát tudatomba segítene emelni azzal még nem szabadíthat meg a szorongásra való képességemtől, mely új és újabb rettegnivaló gyötrelmeket gyűjt belém. Mi volt az oka annak, hogy szorongani kezdtem? Mi lesz új ok rá? Nem mentség, hogy más is, te is, ő is. Hogy emberek nagy tömege. Miért? Mi az, ami engem, téged — minket nem hagy nyugodni? Bennünk van, belőlünk fakad. Mi az?

Kempis Tamás azt mondja: „A gonosz lelkiismeret. Az mindenkor retteg és nyughatalatlan.”

A lelkiismeret? Múltakért? Az enyém? S velem együtt szorongó százezreké? Előre is? Eljövendő eseményekért is, melyeknek előidézői, részesei, vagy szenvedői leszünk?

Örvendeni szeretnék, mindennapi kicsiny eseményeknek, elvégzett jó munkának, annak, hogy tudtam senkit nem bántani, és nem vettem észre s szívre hogy bántanak. Bátran, bizalommal örvendeni szeretnék.

Kempis Tamás azt mondja: „Senki sem örvendez bátran, hacsak a jó lelkiismeret bizonyosságát nem érzi magában.”

Ha sikerül jól cselekednem magam s enyéim dolgában?

Kempis Tamás azt mondja: „Jól cselekszik, aki inkább a közjónak, mint a maga akaratának szolgál.”

Aggódok. Aggódok, hogy nem helyesen élek, aggaszt, hogy nem jól végzem a munkám, és amit jól végzettnék gondolok: nem jó munka. Aggódva keresem, hogyan és hol éljek, milyen körülmények között leljem fel igazi helyemet, „maradandó városomat”? Aggaszt, hogy nem tudom szenvedélyes indulataimat leküzdöeni, aggaszt, hogy szenvedélyességem elhomályosítja ítéletemet, gyanakodva ítélek, a jót is gonoszra magyarázom. Aggódok, hogy holtomig sem érem el az emberfokot, hogy hibáim hálójában, tévedéseim kelepcéjében lassú kínos pusztulás lesz a végem.

Kempis Tamás Istene izenetének vallott szavaival ezt mondja: „Miért emésztöd magad haszontalan bánattal? Mit fárasztod magad hiábavaló gondolatokkal?

Hagyd tetszésemre magadat és semmi kárt nem szenvedsz.

Ha ezt, vagy azt keresed, ha emitt, vagy amott akarsz lenni, hogy kényelmesebben élhess és kedvedet tölthesd: sohasem lesz nyugtod, sem nem leszel szabad az aggodalmaktól, mert minden dologban van valami hiba és mindenhol akad, aki veled ellenkezik.

Koránt sincs javadra ha valamely külső dolgot elérsz és gyarapítasz, —

Ezt neccak a pénzről és gazdagságról értsd, hanem a tisztelt és hiú dicsőség hajhászásáról is, ami mind elmúlik...”

Elmúlik. Velem együtt. De szabadulhatok-e a hiú becsvágy ostorától, a megáláztatások okozta sérelmek szenvedésétől még életerőm teljében? Nem holnap. Ma. Most azonnal? Vagy végtelen sokáig kellene élnem, hogy emberré küzdjem magamat?

„— Mi haszna soká élni — mondja Kempis Tamás —, ha olyan keveset javulunk?

Jaj, nem mindenkor javít a hosszú élet, sőt gyakran jobban szaporítja a vétet!

Elég volna ha bárcsak egy nap jól viseltük volna magunkat a világon.”

Elviselni magunkat? Összes szorongásainkkal, aggodalmainkkal, melyek már szervültek, énünké váltak? Szenvedve önmagunktól? Nem akarok szenvedni! Hátat akarok fordítani a szenvedésnek, le akarom dobni, el akarok futni előle. Nem a testi gyötrelmekről rettegek annyira, nem. Nem attól elsősorban. Azt képzelem, azt tapasztaltam is, azt akarom hinni hogy: a testi szenvedést könnyebben elviselem mint azt, amely mivoltommal, belső természetemmel szenvedtet mindhalálíg. Nem akarok szorongani, aggódni, szenvedni — nem akarok.

Azt feleli Kempis Tamás: „Ameddig terhedre esik a szenvedés és futni igyekszel előle, mindaddig rosszul áll dolgod és akárhová futsz is nyomodban lesz a baj.

Meg nem szabadulsz tőle, akárhová futsz; mert akárhová mégy, magaddal viszed énedet és mindenütt magadra találsz.” És ezt is mondja:

„Ha lett volna valami jobb és hasznosabb az emberek üdvére a szenvedésnél, kétségkívül azt mutatta volna meg Krisztus szóval és példával.”

Valamikor ötszáz évvel ezelőtt született Kempis Tamás szerzetes, akinek az Imitatio Christit a legújabb időkig tulajdonították. Pázmány Péter fordította magyarra „Krisztus követése” címmel. Kempis Tamás domborműví arcképét mintegy négy évvel ezelőtt láttam egy hollandiai katolikus templomban. A feketé fedelű könyvecskét nemrégiben leltem, több sorba rakott, zsúfolt könyvespolcom mélyén, poros, régóta nem forgatott könyvek mögött. Már nem tudom, hogyan is, kitől, mikor maradt rám?

A Krisztus követése III. könyve 5. fejezetének 7. versében, minden szorongók, aggodók, szenvedéstől menekülni vágyók nevében Kempis Tamás így imádkozik:

„Szabadíts meg engem a gonosz szenvedélyektől. Gyógyítsd meg szívemet minden rendetlen kívánságtól, hogy belsőleg meggyógyulva és jól megtisztulva:

— Alkalmas legyek a szeretetre —

— Erős a szenvedésre —

— Állhatatos a kitartásban —

Ha alkalmassá válnék a szeretetre...

A DIKTÁTOR — AVAGY CHAPLIN IDŐSZERŰSÉGE

A diktátor befejező képsora Chaplint mutatja, a film sajátos idő-világában szokatlanul hosszú ideig, hat percig egyedül a vásznon. Ekkor hangzik el az a szónoklat, melyet Hynkel (Hitler) helyett — szerepcsere, véletlen hasonlóságból adódó félreértés folytán — a kis zsidó borbély rögtönöz vakfegyelemben edzett katonák díszszázadai előtt, akik éppen egy hódító háború sikerének, egy leigázott ország feiatt aratott kétéves győzelmüknek ünneplésére sorakoznak föl vezérük, a Pfüjrer (Führer) parancsára. Ez a záróbeszéd Chaplin emberi és művészi hitvallását fogalmazza meg, de mondandója sokkal általánosabb érvényű annál, semhogy pusztán személyes meggyőződését hirdetné vele: a mindenkori művészet, alkotás és alkotó feddhetetlen ars poeticáját is tartalmazza.

„Szabad és csodálatos lehetne az élet útja — mondja Chaplin többek között —, de az utat eltévesztettük. Kapzsiság mérgezi az ember lelkét — gyűlöletbe rekeszti a világot —, nyomorúságba és vérontásba mastroztat bennünket. Robogunk, repülünk, mégis kalodába zárjuk magunkat. A gépek, a bőség korszakában még mindig szűkölködünk. A tudás cinizmussá vált, értelmünk rideg, szívtelen. Túl sokat gondolkozunk, és túl keveset érzünk. A gépesítés mellé emberség kellene. A bölcsesség mellé kedvesség és jószág. Ha ez nincs, könyörtelen lesz az élet, és mindennek vége.”

Sokszor érezzük úgy, e kor szülőttei és szülői, hogy a történelem siet. Mintha állandóan késésben volna, és vonatát egy ismeretlen menetrendhez igazítaná. Be akarja hozni mindenáron, amit elvétett, s pótolni szeretné végre, amit annyiszor elmulasztott. Amihez azelőtt évszázadokra volt szüksége, most évtizedek alatt zajlik le. A modern történelem már nem hasonlít egy szeszélyesen láncra fűzött,

kisebb-nagyobb színes kövekből álló eseménysorozathoz, ahogy a régmúlt krónikái festették korukat. Olyannak tűnik, mint egy hömpölygő, kavargó folyam, mely kitérők nélkül és fokozatosan gyorsulva a XXI. század vízesései felé tart, vagy mint egy kozmikus fénykúp, amely annál vakítóbb, minél közelebb ér hozzá úrhajónk.

„A repülőgép és a rádió közelebb hozott bennünket egymáshoz — folytatja Chaplin. — Valójában ezek is az ember jóságát hirdetik: az egyetemes testvériséget, mindnyájunk egységét... Ne vesztítsétek el a reményt. A ránk szakadt szenvedés a kapzsiság múlt uralma — azoknak a kapálózása, akik félnek az emberi haladás útjától. A gyűlölség elműlik, meghalnak a diktátorok, a néptől bitorolt hatalmuk visszaszáll a népre. Amíg az ember halandó, a szabadság nem pusztulhat el...”

Alulról kezdik ők is. Először csak zsíros, sok hasznót hajtó állásra pályáznak, íróasztalra és kinevezésre vágnak, azután főnökeik helyére kívánnak ülni, jutalomért és hatalomért könyökölnek. Abban a legtehetségesebbek, ahogy céljaik érdekében meglovagolják az emberi butaságot, hiszékenységet, elszabaduló indulatokat. Ezeknek piramiskövein jutnak fel a csúcsra, ahol már csak önmagukkal kell szembenézniük. Megfelelő szolga-személyzettel és az erőszak intézményesítésével igyekeznek a népet a birkanyják engedelmességére szoktatni és önnön dicőségük magasztalását megszervezni. Amikről Chaplin 1940-ben beszélt, ma is élő, fájdalmas valóság. Őrmesterek — a pillanatnyi fejetlenséget, belső bizonytalanságot kihasználva — hirtelen tábornokokká lépnek elő, hogy felelősség nélkül feltétlen uralmukat megvalósítsák. S az elnyomásnak nincs mértéke: a félelem, hogy egy diktátor elveszítheti hatalmát, éber kegyetlenkedésre, a gyűlölet szünetlen szítására bujtogatja őt. Nem egy chilei vagy spanyol tábornok játszogatna el úgy a földgömbbel, ahogy a film Hynkelje dolgozószobájában. A gyűlöletnek folyvást áldozatokra van szüksége: Hynkel a zsidóságot akarta megsemmisíteni, napjaink kis és nagy hynkeljei a négekben, az indiánokban, a baloldali emberekben, a nemzeti kisebbségekben találnak bűnbakot.

„Emberek vagytok! Emberek — kiáltja Chaplin szenvedélyesen —, szívetekben az emberiség szeretete! Ne gyűlöljétek! Csak az gyűlöl, akinek nem jut szeretet — akiben nincs szeretet és emberség! Katonák! Ne harcoljatok rabszolga-rendszerért! A szabadságért harcoljatok! Meg van írva Lukács evangéliumának tizenhetedik fejezetében, hogy Isten országa tibennetek van — nem egy emberben, vagy az emberek egy csoportjában, hanem minden emberben! Tibennetek! Azért küzdjünk most, hogy felszabadítsuk a világot, megszabaduljunk a kapzsiságtól, a gyűlölettől és a türelmetlenségtől. Harcoljunk az értelem világáért — azért a viláért, melyben a tudomány és a haladás mindnyájunk boldogságához vezet...”

A történelem minduntalan napirendre tűzi az ember emberség-kérdését, morális felsőbbrendűségének és szelleme minőségi javulásának, nemesedésének gyakorlati programját. De a történelem mindig előttünk jár, s mi sohasem fáradunk el a nyomába szegődni. Méltatlanok volnánk a nagy történelmi feladatokhoz? Az ember talán nem nőtt fel egészen történelméhez — olyan mértékben, hogy a világot — s benne valamennyi embertársát — vállalni tudja? Vannak, akik még ma is úgy vélik, hogy a világ problémáira megoldás: a háború. Vannak, akik eszméiket a hazafiasság szólamaiba burkolva, a terror keltette egyensúlyról szavalnak. Szeretnék megmérgezni a nemzetközi feszültség reményteljes enyhülését, államok ismerkedését, barátkozását, és azt próbálják elhíthetni, hogy a fegyverkezési versenynek inkább áldásos, mint ártalmas következménye lehet. Ezek még most is hevesen követelik az egyre nagyobb bombákat, a további jelentős nukleáris támaszpontokat és az eddiginél is gyorsabb ballisztikus gépezeteket. Nem törődnek azzal, hogy egy olyan korszakban, mikor a sztratoszférába hatoló, irányított rakéták rajzolják ki halált hozó útjuk vonalát — egyetlen nemzet sem számíthat győztes háborúra. A háború rabságába hajtánák a világ népeit, megosztanák az emberiséget, hogy a pusztulás romjain pénzük, hatalmuk, híruk mindent felülmúló méreteken növekedjen.

A történelem türelme végtelen. De egy-egy hatalmi csoport, diktátori hajlamú kormányfő eléggé korlátolt ahhoz, hogy fékezze a haladás kerekét, megállásra kényszerítse a történelmi idő mutatóját. Az ilyen gondolkodás nem egykönnyen vet számot a történelmi szükségyszerűséggel, nem hajlandó felismerni az idő kerülhetetlen törvényét. Ez a törvény pedig ma sem kér tőle mást, mint kétezer év óta ugyanazt: emberséget, megértést, szeretetet.

Chaplin, celluloid-kiáltványa végén szerelméhez, Hannához szól: „*Hallasz engem, Hanna? Akárhol vagy, emeld fel az arcod! Emeld fel az arcod, Hanna! Szakadoznak a felhők! Attör a napsugár! A sötétségből a világosság felé tartunk! Új világ küszöbén állunk — barátságosabb világ küszöbén, ahol az ember felül-emelkedik a kapzsiságon, a gyűlöleten és a durvaságon. Emeld fel az arcod, Hanna! Emeld fel az arcod!*”

Barátságosabb világ: nem aláznak meg senkit, félelem nélkül, szelíd megadás-sal lehet élni, a munka öröme feledtetni tudja a hétköznapi gondokat, bajokat, a szó nem keresztezi a tettet és a tett nem mond ellene a szónak, az ember méltósága társadalmi rangú méltósággá emelkedik, örökre megszűnik, amiktől a világ annyit rettegett és szenvedett: mindenfajta elnyomás, éhínség, szomjúság, népbe-tegség, kiszolgáltatottság, ellenségeskedés, megkülönböztetés nép, bórszín, vallás, világnézet, pénz és poszt szerint. Amikor az emberek igazgatása helyébe lassanként a dolgok igazgatása lép, és mindenki, e Föld gyermekei bátran és szeretettel tel-ten emelhetik föl tekintetüket s nézhetnek egymás szemébe lelkiismeret-furdalás és csalódottság nélkül.

Chaplin történelmi torzképe nemcsak Hynkel és Napoleoni (Mussolini) panop-tikum-figuráját idézi újra emlékezetünkbe, hanem a mindenkori zsarnokét, zsar-nokokét is, akik a hatalom és a gyűlölet megszállottai. Humortalanok, triviálisak, de amit és ahogyan tesznek, az — egy szélső oldalról nézve s elvonatkoztatva Konkrétságuktól — végtelenül komikus és szeméremsertő. Chaplin gúnyja mögött mindig ott érezni a tragikum kísérő vonásait is, nem lehet felszabadultan nevetni; ez a nevetés nem gondtalan, nem rekeszizom-derű, hanem torokszorító, ön-emésztő kacaj. De a keserű hahóta megbicsaklik a film fináléjában, amikor ez a — mint Jean Cocteau nevezi — modern gignol, átmenetet sem tartva, egyenest a drámába fordul. Felhívása, melyet tulajdonképpen minden kornak és minden nép-nek szán, váratlanul széttöri a film műfaji keretét, látszólag ellentmond a bur-leszk és a szatíra elemeiből felépített műnek. Jóllehet az esztétikai szabályokat áthágja, kiesik a kettős szerepből, feladja a történet következetes bonyolítását s így a befejezés szinte független a film egészétől — nem torkolthatott másba csak egy kiáltásba, evangéliumi példázatok tanulságait felelmegető szózatba. Az ab-szurdot hogyan lehetne fokozni? Az emberellenes képtelenséget, a történelmi disz-sonanciát mivel lehetne feloldani? Mindaz, ami annyira hazug, mocskos és ve-szedelmes, ami annyira a világ átka, hogy a humortól, a mosolytól is elidegenül, a tréfát nem tűri meg csattanóként. Chaplin ezért kivetkőzve egy reá szabott, de mindvégig nehezen viselt álruhából, a valóságos hangján szólal meg, az élet és a történelem vádjait és követeléseit fogalmazza meg. Mint művész, mint állam-polgár, mint ember.

A diktátor nem a művész legjobb filmje, még ha időszerűsége nem is csökkent és szellemisége ma is hatékony, tiszta bölcsesség. Szerkezetileg töredezett, felépítése hűzagos, régebbi alkotásaiból ismételt, üresjáratai és elkopotgatott gag-jei vannak (pl. a két diktátor habos süteményes- és makaróni-”csatája”). De zseniális magán-számai (játék a glóbuszal, borotválás Brahms magyar táncára, a sorsolás jelenete stb.) és duettjei (pl. a borbélynál Napoleonival) már bevonultak a filmtörténetbe. Ez nem a művész legjobb filmje, hanem — az emberé. Az emberé, aki nemcsak a nevetés eszperantójában hisz, hisz az emberben, az ember öntudatában és bol-dogságra termettségében. A boldogságban — mindenekelőtt.

HEGYI BÉLA

Élet és Evangélium

KÖTELEZŐ...

A diákok ősidők óta állítják, hogy a kötelező olvasmányok unalmasak. Olvasnak ők is, olykor többet, mint a tanáraik. De világért sem a kötelező olvasmányokat, hanem valami mást. Legszívesebben a tiltott könyveket (ha ugyan vannak még ilyenek). Egy folyóirat nemrég a magyar irodalom legjobbaitól kért olvasmányélményeikre vonatkozó nyilatkozatot. A vallomások — többek közt — arra a meggondolkodtató tényre is fényt vetettek, hogy fucatszám vannak író-emberek, akik felnőtt sőt öreg fejjel is büszkék arra, hogy diákkoruk kötelező olvasmányait nem olvasták el: sem annak idején, sem azóta. A dolog annál tréfásabb, mert ezek az olvasmányok időről időre változtak. Amit az egyik nemzedék dugárúként hajszolt és olvasott, az vált az unalom és a büszke mellőztetés tárgyává néhány év alatt, és megfordítva. Egyébként, ami a minőséget illeti, a kötelező olvasmányok néhány ritka kivételtől eltekintve mindig a remekművek közül kerültek ki, érthető, hogy annak, aki a pad alatt vagy esetleg tehénelgeltetés közben elolvasta őket, felejthetetlen élményt jelentettek.

Vajon törvénytörően nyűgössé és riasztóvá válik az, ami kötelező? Akár egy iskola, akár egy társadalom, akár egy etikai rend elvárás-rendszerében? Komolyan számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy e téren a mi közérzetünk betegedett meg. Rousseau-tól vagy Hobbes-tól Freudig annyian duruzsolták a fülünkbe a szabadság—kötelesség ellentétének individualista mítoszát, hogy a végén önkéntelenül is aszerint gondolkodunk. Elhittük, hogy a kötelesség csak a közösségbe való kényszerű beigazodásunk következménye, s így legföljebb a „szükséges rossz” minőségében és mértéke szerint épülhet az életünkbe.

Ha így megy tovább, megérhetjük, hogy a „kötelező” oktatásra fogott általános iskolás áldozatnak véli majd, hogy megtanulja az ábécét meg az egyszeregyet, s esetleg támadnak bátor emberek, akik holtig büszkék lesznek arra, hogy sohasem tanulták meg a helyesírást.

Szerencsére lehet másképpen is gondolkodni a kötelességről. Dsida Jenő nagyszerű költeménye juthat eszünkbe,

az Amundsen kortársa. Egy kishivatalnokról szól, aki lázasan, dermesztő téli hidegben elhárítja feleségének, két fiának marasztalását; nem maradhat az ágyban, hivatalba kell mennie, be kell fejeznie a zárszámadást. „És fölkel az ágyból. / Míg dideregve mosdik, / régi latin szók jutnak eszébe: / Officium, officii = munka, tisztség, hivatás. / Debitum, debiti = adósság, kötelesség.”

A kötelességnek a szigorúan vallásos gyakorlatok terén is szerepe van. Megcsúfolása a szentmisének, hogy parancs lett az „ünnepnap misét becsületesen hallgass”? De hányszor vagyunk olyan fáradtak, kedvelenek, hogy valóban csak azért megyünk el a vasárnapi szentmisére, mert legalább a kötelességünknek eleget akarunk tenni, s hányszor lett a minimális hűség effajta hősiességéből igazi imádság? Megalázó, restségre csábító a papra nézve, hogy olyanokhoz beszél, akik „bűn terhe alatt, sőt halálos bűn terhe alatt” kötelesek végighallgatni a szavát? De hányszor épp a kötelesség objektivitása teszi szabaddá a prédikációt — szenzációkereső fogásoktól, a csüggedés vagy a pillanatnyi szeszély személyes mozzanataitól! Lehet elmeserkentő egy szónok számára az a tudat, hogy pillanatról pillanatra meg kell küzdenie hallgatóinak figyelméért, hogy újra visszajöjjenek, hogy egyáltalán ott ne hagyják, de a lényeges igazságok komoly számbavételére talán mégis az az erőter alkalmasabb, amit valamilyen kötelességtudat alakít ki. Veres Péter panaszkolta, hogy a mai színház sokkhatásokra törekszik. „Az igazi nagy mű — szögezi le — katharizist hoz, nem sokkot.” De egy kathartikus hatású színházi esthez nem tartozik-e hozzá a színház szentsége, a közönség bizalmának valamilyen előlegezése, vagyis épp a kötelességtudatnak egészen világos jelenléte? S ha a színházra érvényes ez, nem sokkal inkább a templomra meg a prédikációra?

Félreértés ne essék! Nem a „szükséges rossz” kötelességeszméjét akarjuk erősíteni, nem is valami sztoikus kötelességmorált építünk: mind a kettő individualista fogantatású. Inkább azt mondjuk, nagy baj volna, ha teljesen kiveszne közülünk az a kötelességtudat s a kötelességnek az a szemlélete, amellyel „Amundsen kortársa” / „az én apám s a te apád, barátom!” / lázasan is a hivatalba indul, s amelyet a latin szavak őriztek olyan ki-disputálhatatlanul az emlékezetében.

Élet és evangélium? Jézus azt mondta, hogy neki elege az Atya akaratának teljesítése. Engedelmes volt mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig. Eljárt a jeruzsálemi templomba az ünnepeken, a zsinagógákba szombat esteiken. Nem egyszerűen azért, hogy magához ragadja a szót. És az árusokat meg a pénzváltókat kikergette a templomból, de azok ellen egy szót sem

szólt, akiket fáradtan, kedvetlenül a kötelességtudat vezetett oda. Megtanított arra, milyen az Atya, akinek a kezéből érdemes a kötelességeink keresztjét elfogadnunk. A kötelesség ki-
szabásra s a kötelesség teljesítésre egyformán vonzó példát adott.

TÓTFALUSY ISTVÁN

NAPLÓ

ISTEN ÉS A MUNKA

Krisztus munkaerkölcset kíván. Aki nem veszi komolyan munkáját vagy nem akarja szakszerűen végezni, vagy lelkiismeretlenül végzi munkáját, nemcsak az itteni életben mond csődöt, hanem Isten országában is.

Nem veszi komolyan az isteni parancsot: — hajsátok uralmatok alá a világot; nem kamatoztatja azokat a talentumokat, amiket Istentől kapott; megveti Krisztust, aki mint munkás dolgozott és megszentelte a munkát. Benne mutatta meg Isten a munkáról való felfogását. Egyszer mindenkit megkérdeznek ott fenn, miként gazdálkodott a tiz talentumok egyikével, vagyis azzal a darab világgal, mely munkája révén neki jutott, amit rábíztak.

A világ megteremtésében Isten maga is munkás; a munka mindenkit Isten közelségébe hoz és egyenlővé tesz. Isten dolgozott, ma is ezt teszi: én is dolgozom. Krisztus nem olyan világot akart, melyhez semmi köze, hanem olyant, mely szorosan hozzátartozik.

Krisztusban a világ és Isten egyesül. Egy lett közülünk. Azért senkivel és semmivel, a világgal sem lehet úgy kapcsolatunk, mintha ahhoz Istennel és nekünk semmi közünk se lenne.

Az ember Isten képét hordja magán. Az istenkép a munkában nyilvánul meg: munkálkodni csak szellemi lény képes. Ahol nincs szellem, ott csak ösztönös tevékenység folyik. A munka értelmet, akaratot, egyszóval szellemi képességeket rejt magában és tételez fel. Tehát méltón mondjuk: a munkában nyilvánul meg az istenkép, aki szellem, értelem, akarat, folytonos tevékenység.

Jézus mondja: Én és Atyám mindmáig dolgozunk a világ fenntartásán. Magát velünk azonosítja: amit másnak teszték, nekem tettétek.

Tehát, aki selejtes munkát végez vagy nem dolgozik, nem partnere Istennek.

A partner: megváltó, segít a világot szebbé, elviselhetőbbé tenni. Atalakitani. És ebben azok is részt vesznek, akiket nem értékelnek, kiknek nevét a történelem nem jegyzi föl. Akiket félrelöktek, meg sem láttak, nem értékelték, de tudják: Isten partnerei, és ő mindent lát, ami a rejtekben vagy a szívek mélyén történik.

SZABADKA MEDÁRD

KÖNYVEK KÖZÖTT

A vatikáni apostoli magyar gyóntató, Rákos B. Raymund *Közel és távol* című útikönyve (Róma, 1973) a jelek szerint folytatása és kiegészítése a *Huszonegy év Itáliában*nak, ennek az 1968-ban megjelent kötetnek, melynek műfaját vajmi nehéz volna meghatározni, hiszen szerencsésen elegendik benne a napló- a levél- és a vallomás-forma. A sok hasonló jellegű és célú munka között is megjegyeztük annak idején Rákos B. Raymund első könyvét, hiszen nagyon izgalmas, érzékletes és hiteles képet rajzolt a Vatikán mindennapjairól, s lapjain keresztül részesei lehettünk a második vatikáni zsinat páratlan szellemi élményének. S mert a hívő ember szemével látta és láttatta a dolgokat, egyszer végre kilugozhattuk magunkból a szenzációk emléket, s az alázat egyszerű gesztusával követhettük vezetőnket, aki olyan magától értetődő természetességgel avatott mindnyájunkat lelkének legbensőbb titkaiba, osztotta meg velünk gondjait és örömeit. Mert Rákos B. Raymund nem dolgozott — vagy legalábbis nem tudatosan dolgozott — írói eszközökkel. Nem ígért és nem adott szenzációkat: alázatosan és egyszerűen elmondta a Vatikán mindennapjait. Úgy, ahogy Szent Ferenc egyik kései örököse látta. Elkáprázva a pompától, elkábulva az események egymásutánjából, de újra és újra erőt, bizakodást merítve a hitből.

Az alázat és az egyszerűség az a két erény, mely felejtethetetlen olvasmánytette a *Huszonegy év Itáliában* is, amelyben élete legfontosabb eseményeinek krónikáját mondja el Rákos B. Raymund. Egy alapvetően kritikus korban első olvasásra kissé mehökkentő, naivnak látszó gesztus ez, később azonban ráébred az ember mélyen keresztény tartalmára. Tulajdonképpen ez a magatartás, ez az életelv segítheti hozzá gyakorlóját az élet igazi mélységeinek megismeréséhez, ez oszlathatja el azokat a vívódó kétségeket, melyek a modern embert annyiszor megbénítják, s amelyek az irodalomba, a művészetekbe is behatolva szinte robbanásszerűen feszítik szét a hagyományos formákat. A felbomlás és az újat keresés korszakában valóban döbbenetes és szokatlan, hogy valaki regénybe emelje azokat a (fiktív vagy valóságos — nem is lényeges) leveleket, melyeket édesanyjának ír. Hogy a köznap em-

ber tárgyilagosságával vegyen számba olyan eseményeket, amelyek annak idején hosszú hetekre és hónapokra megtöltötték az újságok címloldalát. Hogy aprólékos részletekre kiterjedő képet adjon olyan jelenségekről, melyek annak idején oly sok szenvedélyes vitát váltottak ki. A szerző könyvében — és ebben a vonatkozásban a *Közel és távol* egyenesági folytatása a *Huszonegy év Itáliában*nak, hiszen ebben is képet rajzol a zsinatról, „tíz év távolából” — szó sem esik a nézeteltérésekről, és ebben az esetben ez természetes is. Rákos B. Raymund ugyanis a második vatikáni zsinatnak talán a legfontosabb elemét ragadta meg, azt, hogy mit adott a világnak, s hogy mi volt a szerepe a hit korszerűsödésében. A zsinat a modern kereszténység egyik leglényegesebb eseménye, amely — mint minden igazán jelentős, előre mutató pillanat — szükségyszerűen polarizálta a vélekedéseket, alkalmat adott régi félreértések és félreértelmezések tisztázására, nyílt és szenvedélyes eszmecserekre. A külső szemlélő bizonyos jelekből arra következtetett, hogy eközben az egyház válságát éli. Pedig — és ezért is nagyon hasznos olvasmány Rákos B. Raymund könyve — „belülről”, a hit oldaláról szemlélve nyilvánvaló, hogy valójában a fejlődésnek egy olyan új szakasza következett el, mely ismét méltó helyére állítja a tant, lefosztva róla a külsőségeket, elhatárolva az évszázadok során rárakódott felesleges terhektől és tehertételektől.

„Tíz év távolából” a zsinat már történelem. S hogy történelmi sorsforduló lehetett az egyház életében, abban elvülhetetlen érdemei vannak XXIII. János pápának, aki a maga paraszti egyszerűségével és lebírhatalan hitével új irányba indította a bárkát, s utódjának, Pál pápának, aki a fenyegetően csapdosó hullámok és a vihar közepete is tartani tudta a helyes irányt. Róluk mindkettejükéről remek emberi portrékat rajzol a vatikáni apostoli magyar gyóntató. S ez azért is értéke könyvének, mert éppen Szent Péter utódait szokták azzal a váddal illetni, hogy túlságosan is elszemélytelenedve állanak egyházuk élén, s egy-két formális aktustól eltekintve elidegenedtek a hívek millióitól. A Rákos B. Raymund által végtelen szeretettel és megbecsüléssel ábrázolt XXIII. János pápa volt az, aki mindennél ékesszólóbban igazolta, hogy a szentpáli szeretet eszménye könnyen átültethető a gyakorlatba, életelvévé emelhető, VI. Pál

pápa pedig ezt az eszményt egyesítette és egyesíti azzal a bölcsességgel, mely ugyancsak Pál apostolban nyilatkozik meg.

Sokszor és szívesen hangoztatjuk a kételkedés jogát, s valóban, az ellentmondások is válhatnak a fejlődés hajtóerőivé. Rákos B. Raymund azonban arra figyelmeztet, hogy előbb meg kell szerezni és meg kell szilárdítani mindazt, amit hitnek nevezünk. Mert csak a szilárd hit elvi és gyakorlati tapasztalásról lehet értelme a kételkedésnek, a javítás szándékának. „In lumine mentis et in lactitia cordis”, az ész világánál és a szív örömeiben — írta annak idején zsinati levelében János pápa az ott folyó munkát jellemezve. És épp a zsinat figyelmeztet arra, hogy az egész keresztény életben e kettősségnek kell érvényesülnie. S akkor válik igazán érthetővé és értékelhetővé az a nemes egyszerűség, mely Rákos B. Raymund könyveit áthatja, s amely mindkettőt becses, értékes olvasmánnyá avatja.

SÍKI GÉZA

Terjedelmére nézve vékony, értékére nézve annál súlyosabb Rába György új kötete, a *Lobbanások*. * Laza fecsegésekre, könnyelmű képalkotásokra hajlamos mai líránkban a ritkaságok közé tartozik: minden sora mögött ott a gondolat, érzés és élet igazsága, minden látványáért — s ami külön megbecsülendő: minden tömörítéséért, elhallgatásáért is — a személyes sors és (ha túlzásnak látszik is, de gondoljunk csak a *Káromlás Scott kapitányért* című versre) a személyesen megélt történelem hitele kezekszik. Keményre edzett, szófukar költészet ez; de akik még emlékeznek Rába György első kötetére, lágyan fodrozódó dallamosságára, szelíd könnyedségére, a szó legtisztább értelmében vett bájára és kedvességére, nehezen hisznek a *Lobbanások* szándékosan, keserűen, néha majdnem agreszszívan „holt nyelvénék” és „megfejtelten — (vagy nem mindig könnyen megfejthető) — kőtábla-dacának”. Mert az ilyen „kőtáblák” többnyire nem semmiből pottyant meteorok, hanem jelek, megfejtést kívánó írással; és a megfejtés mindig meg szokta érni a fáradságot. Ezúttal is. Mert mi van e „kőtábla-dac” mögött, mi van alatta, mi van rajta túl? Mozdítsuk el azt, ami kő, ami gránittá akarja és tudja

is tenni magát: forróság csap szembe, sísteregve tör elő az indulat, izzó örvény kavargó, s a szem döbbenet látja lenni egy lélek „ki sose hült — lángrajzait, tűzvészeit”. Más szavakkal, ugyanebből a kiemelkedően súlyos *A felszín alatt* című versből: „Határom a föld köldöke / mert lefelé növekszik lefelé / mi félig egy évszázadé / a felszín alatt repesnek lobognak / rostokra alvadt / parázslásaim tűzigéim / a legboldogabb robbanások / már láthatatlan / renetnek egy világot.” Ilyen közel tud lenni, igazi költészetben, a végsőkig fegyelmezett a mágikushoz. S miközben (egy kifejezéssel mintegy a régi, a kezdő, az „angyali” költőre utalva vissza) „a semmiségen át — szirt-ről szirtre lép — ez a *zerge-szív*”: a szirtnek alatt, az átlépett mélységben, ilyen látványok énekek.

A tűzről azonban nem könnyű úgy beszélni, hogy a szavak valóban egészenek; vagy ha kövületté edződtek a hőben, akkor éleikkel sebezzenek is. Aki megérte maga körül a pusztító tüzet, „inkább belül folytatja magát”; aki nem akar olcsó lángokban pernyévé hamuhodni, makacsul „barangol a vonzeró ellen”, s úgy találkozik — mert tudja, hogy így kell végül találkoznia — a „belső oázisok örömeivel”. De szólni erről nehéz, mert a szónak, ha egyáltalán rátalál a költő, rákövült rétegeken, „kőtábla-dacon” át kell kitörnie, előlobannia, annak, aki „a lenti léthez tartozik, — a látvány-alji éjszákához, — már tapintható vaksótéhez”, annak minden szavát, vagy ami a költőnek a szóval egyértelmű „szava”: minden képét a csöndtől kell elrabolnia, a némaság testéből kell kitépnie. Ahogyan a *Visszanézve* mondja: „Egy szük mezsgyén haladtam az egyetlen / ige felé elnégulóban / Ha megláttad foltot a szemhatáron / süllyedni emelkedni testemet / az út írt engem nem mehettem / másfelé s most az a mezsgye vagyok / már soha semmi több / és soha kevesebb”.

Se több, se kevesebb: következetes önmaga; s mi kell több ahhoz, hogy egy költészet az ihlet esetlegességei fölötti érvényesség erejével hasson? Föltéve persze, ha ez az „önmaga” nem könnyelműsködik, hanem „a harmadik kívánság” szellemében dolgozik: kősbőbor-keserűségében is a teljességet veszi célba, lezárt pilláin át is látva, és végül, ha rászánta magát, rezzenéstelen kézzel ejtve el a ritka zsákmányt.

* Magvető Könyvkiadó, 1973.

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. *Mai svájci festők és szobrászok* címmel márciusban nagyszabású kiállítás nyílt a Múcsarnok három középső termében. A Magyarország és Svájc közötti kulturális csereprogram keretében létrejött tárlat anyagát a *Pro Helvetia Alapítvány* bocsájtotta rendelkezésre, a műveket — harminchét festő és szobrász nyolcvan munkáját — dr. *Marcel Joray* esztéta, a kiállítás főrendezője válogatta össze. Négy elhunyt mestert — a Ronchamp-i kápolna alkotóját: Le Corbusier-t, az Erdélyben született Kemény Zoltánt (az 1964. évi Velencei Biennálé szobrászati nagydíjának nyertesét), a XX. századi plasztika legnagyobbjai közé tartozó Alberto Giacomettit és a hindu misztika által megigézett Charles Rollier festőt — leszámítva a tárlat résztvevői ma is aktív alkotók.

A bemutatott művek stílári változottságról, a figuratív és nonfiguratív áramlatok eleven versengéséről, mindkét művészeti iskola vitalitásáról tanúskodnak, — ugyanakkor azonban arról is, hogy Svájc jelenkori képzőművészete (Le Corbusier, Giacometti és Kemény halála óta) nem bővelkedik átütő erejű egyéniségekben.

Talán hat-hét művész az, aki kiválik szerényebb kapacitású társai közül, — így Max Bill, André Ramseyer, Mari-
anne Grunder és a félig magyar Ödön Koch (mind a négyen absztrakt szobrászok), Max Weiss (ő robusztus temperamentumú emberábrázoló szobrász), Verena Loevensberg és az idős Camille Graeser (mindketten a geometrikus konstruktivizmus elmélyült, nagykulturájú képviselői) s Jean Tinguely, aki elektromos energiával működő bizarr fémkonstrukcióinak egyikét küldte el a budapesti tárlatra. E mozgó és kattogó szerkezet célzata talányos; Tinguelynél — mint Marcel Joray írja — „sosem lehet tudni, hogy zajos és haszontalan gépei vajon a technika előtti tiszteletadást, vagy éppen ellenkezőleg: annak neveltségessé tételét jelentik-e...”

A kiállítás anyagából azonban első-sorban Alberto Giacometti két bronzszobra emelkedik ki; mindkettő Diego Giacometti keramikust, a mester fivérét ábrázolja. E két remekmű előtt állva igazat kellett adnunk Marcel Bri-
onnak, a francia művészeti irodalom great old man-jének, aki — egyik esz-
ségében — Giacomettit „nagy titkok

tudója”-nak nevezte, és Simone de Beauvoirnak, az egzisztencialista írónőnek, aki szerint „Giacomettinek még a kísérletei is izgalmasabbak voltak, mint kortársai legtöbbjének az eredményei...”

Jelenkori román festészet a kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményében — ez volt a címe annak a tárlatnak, amelyet a Nemzeti Galériában láthattunk a közelmúltban. A kiállítás a két világháború közötti és a felszabadulás utáni korszak legjobb — román, magyar és szász nemzetiségű — festőinek munkáiból nyújtott összeállítást. A román nemzetiségű mesterek egy jelentős hányada (Henri Catargi, H. M. Maxy, Emil Cornea, Nicolae Brana, I. A. Gheorghiu, Ion Pacea) a század eleji francia művészet; az École de Paris (Matisse, Marquet, Derain, Braque, Utrillo stb.) szellemében dolgozik. E művészek képeit dekoratívítás, delikát színek, kultúra, artisztikus komponálás, a formai problémákra való koncentráció jellemzi. Nyilvánvalóan Delacroix-val értenek egyet, aki szerint „a képnek az a legnagyobb érdeme, ha ünnepe a szem számára”. Maxy, Gheorghiu vagy Pacea elegáns, könnyed, franciás orientációjú képeitől lényegesen különbözik, azoknál sokkal többet ad a nemrégiben elhunyt Dimitru Ghiata (1888—1972) zárkózott arckifejezésű, kutató pillantású, póztalan önarcképe, amely mintegy önvalomás a pálya végén. A középkorú nemzedékhez tartozó, Nagyváradon élő Coriolan Hora erősen absztrahálja a természeti látványt, táj- és városképeit már-már geometriai idomokból építi fel, munkáiban a logika, a ráció mégsem nyomja el, nem számúzi az emóciót.

A kiállításon résztvevő magyar művészek — az elhunyt Nagy Albert és Darkó László s a ma is tevékenyen (s a román állam megbecsülését élvezve) munkálkodó Abodi Nagy Béla, Bene József, Kovács Zoltán, Tóth László és Nagy Imre (a romániai magyar festők nesztora) — közelebb állanak a tradicionális kifejezőmódhoz, mint román kollégáik. Legtöbbjük (Abodi Nagy Béla, Nagy Albert, Nagy Imre) erdélyi tájakat és erdélyi embertípusokat örökít meg nemes realizmussal; stílusuk a magyar festészettel (nagybányai és hódmezővásárhelyi iskola, Nagy István, Aba Novák pikűrűje stb.) való szoros és szerves kapcsolatról tanúskodik. Nagy Imrere és Tóth Lászlóra az epikus ábrázolás, Nagy Albertre a szim-

bolikus és drámai szemlélet a jellemző, Bene József és néhai Darkó László pedig a festészet érdelemgazdag lírikusa.

Az 1932-ben született *Deim Pál* — a szentendrei művésztelep tagja — márciusban a Múcsarnokban mutatta be újabb munkáit, amelyek között festmények, egyedi és sokszorosított grafikák, domborművek, kollázsok és kispasztikák váltakoznak. Deim Vajda Lajost, Gadányit és Barcsayt valjára mestereink, e három — példaképének tekintett — művészhez viszonyítva azonban munkássága fölöttébb *egyhangú*. Igaz ugyan, hogy a mesterségbeli tudásnak, a kivitelezés művességének, az alkotói komolyságnak bélyege rajta van a tárlat valamennyi darabján, sajnos azonban a motívumok, a kompozíciós szkémmák és a színek meglehetősen szegényesek, ösztövérek... A művek hidegrideg volta, a kék és szürke színek túltegése, a tárlat összehatásának öregecsége, szikkadtsága, a Deim-művek sterilitása, pedantériája csüggesztőleg hat a szemlélőre.

Jól tudjuk, hogy Deim Pált a prominens művészek között tartja számon a szakma: képeiről elismerő kritikák hosszú sora irrodott, munkáit múzeumok, közintézmények iktatták gyűjteményükbe, magángyűjtők is szívesen veszik alkotásait. Magunk is látunk értéket — nem is kevés értéket... — a művész munkáiban („Feljegyzések egy kolostorban” — ciklus, „Ablakaim” stb.); méltányoljuk fegyvermezzességét, puritánságát, önmagával szembeni szigorát, elsőrangú technikai felkészültségét, — mégis úgy érezzük, nem szabad elhallgatnunk fenntartásainkat, hiányérzetünket: a negyvenkét éves művész az aggasztó *beszűkülés* szimptómiáit mutatja... Bizunk a nagy tehetségű festőnek a maga-ácsolta korlátok közül való kitörésében, művészete medrének kiszélesedésében, festészete tiszta vízü, de jelenleg vékonyan csordogáló erének bővebbé és sodróbbá válásában.

MŰVÉSZETI IRODALOM. *Aleksandr Wojciechowski* lengyel művészettörténész írta a szövegét annak a reprodukciós albumnak, amelyet *Édouard Manet*-ről (1832—1883), az impresszionistáktól magát elhatároló, az impresszionisták tárlatain való részvételt következetesen visszautasító, az impresszionizmus elveivel mégis sok ponton érintkező nagy francia festőről adott ki a *Corvina* Kiadó.

A lengyel szerző tömören, nagy tárgyismerettel, vonzó, élénk stílusban szól Manet életének fontosabb eseményeiről, a Második Császárság és a Harmadik Köztársaság művészeti életében betöltött szerepéről, a hagyományokat, a régi mestereket mélységesen tisztelő s a piktúra fejlődésében ugyanakkor mégis új szakaszt nyitó munkásságáról és a mester alkotásairól, amelyek között a XIX. századi képzőművészet olyan chef d'oeuvre-jei találhatók, mint a „Lola de Valence”, a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött „Baudelaire kedvese”, az annak idején nagy botrányt kavart „Reggeli a szabadban” című aktos kompozíció, az ugyancsak viharos fogadtatásban részesült „Olympia”, a Zola- és a Mallarmé-portré, „A balkon”, a „Miksa császár kivégzése”, a „Reggeli a műteremben” és „A Folies-Bergère bárja”. E művek — mint Wojciechowski rámutat — nagy hatással voltak Degas, Toulouse-Lautrec és Picasso munkásságára, sőt: napjaink avantgarde művészetének egyik ágát is sok szál fűzi Manet vázsnaihoz, főleg a roppant újszerű térkompozíciójú, színpadszerű „A Folies-Bergère bárja”-hoz.

Igen érdekes az is, amit Manet *elkötelezettségéről* mond Wojciechowski. A művész nem élt a „tisztá szépség” elefántcsontornyában, érdeklődött a politikai kérdések iránt, olyannyira, hogy — két változatban is — megfestette III. Napóleon védecének: Habsburg-Lotharingiai Miksa volt mexikói császárnak kivégzését; Manet progresszív gondolkodását bizonyítja az a gesztus is, hogy 1871 áprilisában aláírta a Párizsi Kommun támogatónak kiáltványát, amelyet a forradalmárok Journal Officiel című lapja közölt.

Wojciechowski tanulmányából kiviláglik, hogy Manet témát, kompozíciós ötletet, formai inspirációt nemegyszer merített Giorgione, a fontainebleau-i iskola, a XVII. századi németalföldi enteriőr-festők, Velazquez és Goya alkotásaiból, számos munkája pedig a romantika, a realizmus és az impresszionizmus jegyeit viseli magán, — mégis: a mester lényegében magános volt, nem tartozott egyik iskolához, egyik irányzathoz sem. 1867-ben — megtagadva minden esztétikai programot és doktrínát — ezt írta önmagáról: „Csak arra törekedtem, hogy megőrizzem az egyéniséget...” Aligha tévedünk, ha e mondatot tekintjük Manet művészi lényé kulcsának...

A könyv szövegét *Pályi András* fordította magyarra, gördülékenyen és árnyaltan, — sajnos azonban a Német Demokratikus Köztársaságban készült színes nyomatok minősége nem a legjobb.

Gótikus és reneszánsz táblaképek az esztergomi Keresztény Múzeumban címmel gazdagon illusztrált könyvecskét adott közre az esztergomi képtár; az izlases és hasznos kiadvány — amelynek bevezetőjét és a képekhez fűzött kommentárokat *Mucsi András* művészettörténész írta — a múzeum XIII—XVI. századi festményeinek legszebbjeivel ismerteti meg az érdeklődőt. A kötet — címlapját Pietro Giovanni d' Ambrogio XV. századi színei mester Szűz Máriát ábrázoló művének színhű nyomata díszíti — részletfelvételek, képkinagyítások segítségével kívánja közelebb hozni a Keresztény Múzeum látogatóit a középkori festészet világához, Duccio, Palmezzano, Giampietrino, Memling, Koltovsári Tamás és M. S. mester alkotásaihoz.

A sok értékes ikonográfiai, kor- és stílustörténeti, festéstechnikai felvilágosítást s finom képanalízist tartalmazó szöveg magvas és alapos, — Francesco Pesellino firenzei mester halálának évszáma azonban téves. (A művész nem 1557-ben, hanem száz évvel korábban, 1457-ben hunyt el.)

D. I.

*

SINKÓ VERA TEXTILJEINEK TÁRLATÁT a Nagytétnyi Kastélymúzeumban 1974. február 17-én nyitotta meg Pogány Ö. Gábor, a Nemzeti Galéria főigazgatója az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében.

SZÍNHÁZI KRÓNKA

A NÉP ELLENSÉGE (Katona József Színház)

A közel százéves színmű egy testvérpár tragikus viaskodása. Egyikük korruprt, a másik a nép javát akarja. Mennyire illik erre a helyzetre Széchenyi István naplójának keserű tapasztalatokból leszűrt passzusa: „a hízegő, a törvényeken túllépő, az esküszegő, röviden az ország árulója — jogosnak tetsző igényt formálhat tisztségekre, ja-

Sinkó Vera töretlenül jár a maga kijelölté úton: művészete a népi, paraszti életben gyökerezik. Életképei (*Vásár, Szüret, Részegek, Táncos pár*) csakúgy, mint népmesei, balladai elemeket feldolgozó textiljei (*Csodaszarvas, Tizenkét kőműves, Budai Ilona*) ugyanannak a zárt, határozott szín- és formavilágnak az üzenetei. Páratlanul szép darabja ennek a mikrokozmosznak a *Gyertyás lány*, ahol a sötétkék, borvörös színek ragyogó összhatása, az érzelemben gazdag, mondanivaló igazi művészt sejtet.

Naivan megmosolyogtatónak, de lel-künkhöz közelállónak érezzük a bibliai motívumok népi köntösbe öltöztetett feldolgozását: az *Ádám Évát*, az *Angyali üdvözetet* vagy a *Csángó Máriácskát*.

Sinkó Vera művészi érésének legigazibb tanúi azok a batikok, melyeket jobb szó híján népi ihletésű „szürrealista” textileknek neveznénk: a *Kék bárányok*, az *András nap* meg a *Jegyések*. A „márványozás” egyértelműen a batiktechnikát hangsúlyozza. Színeiben a legváltozatosabb (vörös, olajzöld, kék alaptónus), és mondanivalója itt a legsokoldalúbb. Ember-alakjai a pásztorművészet spanyolozott figuráit mintázzák, a többiek pedig (madár, ház, virág, bárányok) azt az egyszerű, békés környezetet, a parasztember mindennapi életét, amiből Sinkó Vera művészete táplálkozik, s ahová tudatosan vagy tudat alatt visszavágyik.

„Tartalmában és formájában is tiszta forrásból merítő modern művészet” — olvastuk a vendégkönyv lapjain, valaki pedig ezt jegyezte be: „Textilgyáraink felfigyelhetnének rá — és a vásári sok giccs helyett ezek kerüljenek a közönség kezébe.”

MAJOR BALÁZS

vaálmazásokra a kitüntetésekre, míg a másik rész, mely tiszteli a törvényt, előírásai szerint él és cselekszik — minden üldözésnek ki van téve, melylyel büntalmazni öneik mindmáig volt bátorságuk s lehetőségük. Mily jövő áll azonban eme fél előtt, melynek csak az utókor szolgáltathat igazságot?”

Kisértetiesen ez a Stockmann fivérék esete a múlt századvégi Norvégiában. Stockmann doktor fürdőorvosként kerül vissza szülővároskájába, ahol fivére a polgármester. Stockmann doktor a törvénytisztelők, a közjót akarók közé tar-

tozik, sőt a közjó fanatikus harcosává nővi ki magát. Fivére épp az ellenkezője, a megtestesült bürokrata, a paragrafusokat, látszatokat és korrupciós lehetőségeket ügyesen kihasználó tudó, minden ellenfelét letipró ember.

Stockmann doktor rájön, hogy a városka jól reklámozott „gyógyvize” fertőzött. Ezt újságban is közhírré teszi. Igen ám, de új vízvezeték építése költséges lenne, a vészvár pedig elriasztja a fürdővendégeket, akik a városka egyik fő jövedelmi forrását jelentik. A részvények árfolyama is esni kezd. A polgármester előbb az újságokat hallgattatja el, azaz keresztülviszi, hogy Stockmann doktor további nyilatkozatainak ne adjanak helyet, aztán pedig testvérét akarja kényszeríteni, hogy vonja vissza a „gyógyviz” mérgezettségéről való szakvéleményét, vallja be, hogy tévedett és így mentse meg a városka prosperitását. Stockmann doktor azonban kitart vegyelemzésen alapuló meggyőződése mellett, mert közérdekűbb közérdeknek tartja embertársai egészségét pénztárcájuknál vagy részvényeik jövedelmezőségénél. Végül a polgármester népgyűlést szervez fivére ellen s annak eredményeképpen Stockmann doktort a nép ellenségének kiáltják ki. Ablakait beverik, házat majdnem szétrombolják és egzisztenciáját is lehetetlenné teszik. Stockmann doktor családjával együtt kénytelen vándorbotot venni a kezébe.

A hazájától távol, akkor Rómában élő Ibsen a jó diagnosztizáló orvos biztonságával tapintott rá 1882-ben hazája betegségi-gócaira. S miután minden darabjának háttérében ott lappang a szimbolikus mag is, a kis norvég fürdőváros mocsárvíz fertőzte „gyógyvize” egyúttal a haszonlesés, a bírvágy, a minden közérdeken diadalt ülő önzés szimbóluma is. Ma, amikor annyi szó esik környezetvédelemlről, embert kímélő, törvényerejű rendeletekről, melyeket sajnós sok lelkiismeretlen ember vagy közület nem tart be, külön aktualitást nyert Ibsennek ez a már-már elfeledett, keveset játszott darabja. Talán az amerikai légkör-, tenger- és folyam-szennyeződés fenyegető veszélye indította Arthur Miller figyelmét is e műre, melynek nemcsak ragyogó lélektanai megfigyelései, hanem esendőségei is vannak.

Ibsen az öt-hat személyes lélektani drámáknak volt a mestere, ahol lépésről lépésre fejtegethette le a burkokat, mint a Peer Gynt hagyma-böncölője.

De sem a Peer-ben, sem A nép ellenségében nem sikerült neki igazi, dinamikus tömegjeleneteket színpadi időmérték szerint kirobantania. Somersét Maugham, mikor a drámaírás mesterességét tanulta, tizszer is leírta saját valóságát, de sem a Peer Gyntból, sem a régebben Népgyűlölőnek nevezett, szóban forgó tragikomédiából nem volt mit tanulnia. Ezeket nem is írta le.

A lassú menetű és bonyolult szövegű dráma hiányosságain Arthur Miller próbált segíteni. A népgyűlés jelenetét gördülékenyebbé tette, egyes jeleneteket összevont vagy elhagyott. Az ibseni építmény azonban még a kevésbé sikerült alkotásokban is oly szilárd, hogy kevés változtatást enged meg. Dehát napjainkban divat, hogy sok és zajos színpadi sikerhez szokott írók pihentetőül klasszikus műveket csinósítanak a saját izlésük szerint, lásd Brechtet, Dürrenmattot, Anouilh-t és most Millert is. Úgy tesznek, mint a szakértő autószerelő, aki egyet-kettőt út a meghibásodott gépkocsi hibás részére, és aztán nagy fizetségért tartja a markát, mert ő tudta, hová kell ütni. Millernek sem sok javítani valója akadt Ibsen derekas, habár nehézkes alkotásán.

Nem is az ő átdolgozása tehát a tagadhatatlan nagy siker záloga, hanem az előadás és a rendezés elsőrendű volta. Szinetár Miklós vendégként rendezte a művet a Katona József Színház miniatűr színpadán, ahol a szereplők segítségével Csányi Árpád korhű diszleitei és Vágó Nelly légtört fakasztó jelmezei között monumentálisat alkotott. Vágó Nelly jelmezei közül különösen a polgármester — Stockmann polgári díszbe öltözött Lucifer-öltözéke marad emlékezetes. Egy jelmez volt ez, amely szinte önmagában is beszélni tudott a korról, viselője ravasz elszántságáról és aljasságáról, éppen kinosan korrek látzata miatt. Persze a színészi játék tette igazán élővé a holt ruhadarabokat, de mikor színész és maszki, öltözék és magatartás ennyire összeolvadhat, az a színházi bravúron túl is telitalálat.

Kállai Ferenc, aki ugyanezen a színpadon játszotta évtizedekkel ezelőtt félig beéretlenül, de csupa lánggal-tűzzel a Rómeót, most Stockmann doktor lélekben gyermeknek és tisztának maradt, kicsit idealista, de közügyekben nagyon is reális látású alakját formálta meg. Valóban gyermeki tud lenni, amikor a minden hájjal megkent gonosz „felnöttek” megindítják és egyre

fokozzák ellene a hajszát. Nem érti, hogy az ő társadalmában nem az igazság, nem az emberek fertőzöttségére a fontos, hanem az, hogy a résztvevők minél több hasznot tehessenek a zsebükből. Szerepének felépítésében a fokozatosság a döntő. Hogyan lehet egy alapjában puhának látszó, vízben mikrobákat kutató, tudóshajlamú férfit — nem megpuhítani, hanem a végső ellenállásig, a kivándorlásig hajszolni, és hogyan ragyog föl egyre jobban tiszta jelleme, emberszeretete, közösségi érzete az őt ért csatolások és csapások során. Ezt minden póz, minden külsőlegesen színészi eszköz nélkül végigjátszani valódi színpadi jellemalkotás, ami csak keveseknek sikerül. De Kállainak sikerült egy tétovaságában is szilárd, és világ gonosz cselvetéseire inkább rácsodálkozó, mint azzal szembeszálló, meggyőződéséért akár mártírhaltat vagy bármi földi rosszat elszenvető ritka emberfajta megszemélyesítenie. Vele szemben a világi követelmények változandóságai szélkakasként forgó ellenfelei úgy érezhetik magukat, mint az örültek a gumifalú zárkában, hiába mennek fejfel, ökölrel ennek a puha, de szilárd szövedékű és áthatolhatatlan „valaminek”, ami ez esetben Stockmann tiszta meggyőződésű jelleme, minden ofenzívájuk csődöt mond.

Méltó ellentétpárja Óze Lajos, a testvér, de egészen másféle fából faragott Peter Stockmann, a polgármester szerepében. A már előbb említett kitűnő Vágó Nelly-féle jelmezben egy kirakati viaszbabu merevségével, de belülről vulkánmélységű pokolsár-fortyogással teli, karrierje érdekében saját, testvérét is végsőkig hajszoló, házából, honából elüldöző tirannust játszik. A szerep alkalmat adna rá, hogy minden emberi érzését elvesztett figurát rikitőbb színekkel jelenítse meg egy kisebb kaliberű színész, vagy egy kevésbé igényes rendezés. Óze Lajos alakításában az a megdöbbentően reális, hogy a megfagyott vagy elnyomott emberi érzést egy testbeli, arconásbeli, rezzenéstelen merevséggel szuggeralja. A kínosan nagypolgári, XIX. századbeli hivatalos öltözék, a redingot-szerű télikabát, az ébenfabot, a cilinderekű kalap mind azt kiáltja világga: a hatalom az én kezemben van, a markomban vagytok emberek, és úgy kell táncolnotok, amilyen nótát nekem „érdekem” füttyülni. Óze Lajos éppen úgy sarkfigurája a darabnak, mint a fivérének ját-

szó Kállai Ferenc. A mérleg két serpenyőjébe két egyenlősúlyú színészegetniség került: az eredmény a lenyűgöző előadás.

Az előadásnak ezenkívül több jól csiszolt, apróbb ékköve van. Elsősorban Horváth József epizodista voltában is nagy ívet befutó Aslaksene. A helybeli hírlap gazdája eleinte szolgálisztelettel, szinte talpnyaldosó kutyasüdürgéssel veszi körül a mindenható polgármester fivérét, Stockmann doktort. S mikor a hajsz a doktor ellen megindul és elmérgesedik, úgy válik vele szemben mindig pimaszabbá, elutasítóbbá, sőt fennhéjzóbbá. Horváth József kezdetbeli mamlasz-lágyságát, kutyaalázatát mindvégig úgy fejlesztette ridegségbe burkolt gyáva és tétova erőt mutogatássá, mint azt hajdani nagy epizodistáinktól, Sugár Károlytól, Gál Gyulától, Bartostól megszoktuk. A Nemzeti Színház régi gárdájának leg szebb estéit elevenítette föl ezzel.

A szintén újságszakmában dolgozó Hovstad megszemélyesítőjének, Sztankay Istvánnak állóvíz-szerű szerep jutott. Kitűnően, bár statikusan hozta elénk a kicsit üresfejű, felvágós, de a heti politika szövevényeiben mindig jól eligazkodni tudó tipikus vidéki újságíró alakját.

A négygyűlés — Millertől sem meggyógyított — színpadi képében Pathó István volt hivatva némi életet lehelni. Ő játssza a részeg atyafit, aki időnként betántorog a gyűlésterembe, ahol amúgy is ordítognak felsőbb megrendelésre. Ő részegen-csatlakozik az ordítózáshoz, de nem a megszabott ütemben. Így többször kilökik és többször visszatér. Konvencionális szerep, Pathónak egy-egy visszatérés után egyre rézszegebbnek kellett volna lennie, s ezt nem érezte eléggé. Két jellegzetes északi figurát jelenített meg Rajz János és Egri István a tőle megszokott alappossággal.

A női szerepekkel nagyon mostohán bánt Ibsen ebben a színművében. Mérszáros Ági a hü, férjével mindenben szolidáris feleség szerepében kénytelen-kelletlen vállalta a tyúkanyóságot, kis otthonosságot hozott a rideg férfi-darabba. Stockmannék lányát, Petrát a főiskolás Velez Olivia játszotta. Ez is passzív szerep.

A biztos kézzel rendezett előadás jól egészítette ki Benedek Miklós, Kalmár Péter, Dénes Gábor alakítása. Az új fordítás munkáját Vajda Miklós végezte kitűnően.

POSSONYI LÁSZLÓ

ZENEI JEGYZETEK

JANÁCEK OPERÁJÁNAK BEMUTATÓJA

Aaron Copland írja *Muszorgszkijról* az Új zene című könyvében: „Muszorgszkij a zene realistája. Mindenekfelett hű akart lenni a természetéhez és az őt körülvevő emberiséghez.” Ő az egyetlen zeneszerző, aki a múlt század német zenéjének zsákutcájából megmutatta a kivezető utat azáltal, hogy megtalálta a népdalhoz kitűnően illő feldolgozásmódot. A XX. századnak kellett eljönnie, hogy Kelet-Európában is megjelenjenek azok a komponisták, akik Muszorgszkij példájára hazájuk folklór zenéjével kezdtek foglalkozni. Természetesen a nyugati mintáktól nehéz volt elszakadni, főleg a zenedráma területén. Wagner szelleme sokáig kísértett. A tizes, húszas években a Nemzetközi Modern Zenei Társaság fesztiváljain olyan nevek szerepelnek, mint Bartók, Szymanowski, Prokofjev és a cseh Leoš Janáček. A modális hangnemekből, a pentatóniából levezethető akkordok, aszimmetrikus ritmusképletek, a népi muzsika sajátos fordulatai, instrumentumai jellemzik alkotásaikat, amelyekkel felfrissítették az egész világ zenéjét. Manapság már arról beszélünk, hogy a zenei folklór felett eljárt az idő. De példák sokasága igazolja: a sajátos nemzeti dallamkincs most is forrása a szerzőknek.

A népzenei örökség egyik leggazdagabb területe Cseh-Morvaország, ahonnan a XX. századi cseh muzsika legnagyobb tehetsége, Janáček származott. A brnoi Ágostonrendi kolostori iskolába járó gyermek, mint Schubert a bécsi Stephanskirche kórusiskolájában, alapos zenei ismereteket szerzett, s vitt magával a prágai orgonaiskolába. 1876-tól Brnoban élt: hangtani, esztétikai tanulmányokat folytatott, népdalgyűjtő utakra indult. Felfedezte magának az „énekli beszédmodot”. Így nyilatkozott erről: „Számomra az emberi beszéd hangjaiban, hanglejtésében a legmélyebb igazság szólal meg. 1879 óta gyűjtöm a beszéd-dallamokat, ezek a dallamok számomra az emberi lélekre nyíló ablakcskák — és amit nagyon is hangsúlyozni szeretnék: óriási a jelentőségük éppen a drámai zenében.” Olyan kifejezési eszközt jelentett ez Janáček művészetében, amely elsősorban a „portré-érzés” gazdagabb kifejtését, továbbfejlesztését tette lehetővé. Színpadi műveinek érzelmi polifóniáját

egyrészt a szó-melódia, másrészt a morva folklórban gyökerező zenei nyelv határozza meg. Első operája, a Sárka (előzőleg Smetana a Hazám ciklusban dolgozta fel) 1887-ben íródott. 1921-ben fejezte be a Katja Kabanovát (operaházunk a hatvanas évek elején tűzte műsorára), 1926-os keltezésű a Simfonietta és az Ószláv mise, ez az egyszerűségében fenséges janáčeki vallomás.

A Jenufát (eredeti címe: A templomos asszony) 1894-ben kezdte komponálni. A brnoi bemutató 1903-ban, a prágai 1916-ban volt. A szöveggönyve szerencsésnek mondható, ugyanis a zeneszerző a dráma írójával, Gabriela Preissovával együtt készítette el, s így a zenét és a szöveget egyszerre rögzítette. Őt azonban nem a dalokból kivethető beszéd-dallam érdekelt: annak „nincs annyi életereje és tartalmi gazdagsága, mint amennyit a drámai zene megkövetel — írja. — A dalok beszéd-dallama az a tükör, amelyben meglátjuk a zenén lángra gyúló lélek tüztét, ám a beszélt szó dallama minden élet visszatükrözése.” A színen megjelenő malomnak ősképi jelentése van, alapja a mitikus rétegekben rejlik. Bármennyire is úgy tűnik, hogy a szerző a genius loci-t, a provinciális színeket kereste, a cselekményt figyelmesen végigkísérve az ellenkezőjéről győződünk meg: Janáček egyetemes mondanivalót fogalmazott meg. A titokzatos malom gazdája egy bizonyos Klemen. Fia: Laca, aki állhatatos szerelmében — még ha szenvedélye miatt bűnhődnie is kell — megőrzi szívének tisztaságát, önzetlenségét: kiállja a próbát. Eltűnt heroizmusa (ezért még romantikus alkak) a józan, evangéliumi emberségre tanít. Méltó párja Jenufa, a szerencsétlen leány. Anyjának, gyermeke gyilkosának ezekkel a szavakkal bocsát meg: „Hagyjátok, hogy bűnét megbánja, hisz rá is tekint a Megváltó.” (A II. Korintusi levél mondata illik ide: „Isten Krisztusban kiengesztelődött a világgal s nem számítja be bűneinket.”) A zeneszerző őszintén hitt a nagy megtisztulásban. Bizonyítja ezt a „templomos asszony” megrendülése, a könnyelmű, becstelen Sveta összeomlása, amikor szembe kell néznie tetteivel. A végső jelenet, amely égi harmóniában oldja fel a sötét tragédiát, mélységében Liszt Faust szimfóniájának megdicsőült karát, népi, naiv tisztaságában pedig (és ebben összecseng a Glagolita mise Sanctus tételével) Mahler IV. szimfóniájának boldog kórusát juttatja eszünk-

be. Az opera zenei struktúrája Verdi motívum-rendszerére emlékeztet. A motívumok egy-egy jelenethez vagy egy-egy személyhez kapcsolódnak, s ennél fogva a wagneri vezérmotívum-technikának folytatói. A motívumok a beszéd-dallamokból állnak össze és gazdag melódiaanyagot tartalmaznak. (Elég csak az első felvonás kóruskíséretes kvartettjére gondolni.) A dráma zenei megfogalmazását alátámasztó motívumok a megfelelő helyeken ismételten visszatérnek. A hallgató ezt alig veszi észre. Egyik oka, hogy a cseh nyelv dallama a fordításban alig érzékelhető. Ezért problematikus: Janáček műve más nyelven hitelesen megszólaltatható-e? (A magyar nyelv például első hangsúlyos!) Arról nem is beszélve, hogy a szerző népi beszédmodort használ. A népzenei hatás többször tetten érhető: például a lakodalmi jelenetben, a regruták vigadozásában. Ugyanakkor a zeneszerző maga megvallja: egyetlen valódi morva népdalt sem vett át partitúrájába, csupán a népzene szellemét. A zenedrámában hallatlanul gazdag a ritmus, színes a hangszerelés. Zseniális megoldás például a xilofonhang visszatérő kopogása. (Ilyenkor a malomkerék forogni kezd.) Hadd dicsérjük meg a díszlettervező Makai Péter ötletét, a külön kihangsúlyozott óriási malomkereket, amelynek a műben önálló élete van. Ósmotívumában a Kalevala Szampojához hasonlít, az alvilág malmához. A századforduló szecessziós sors- és halál-eszméjének hiteles szimbóluma ez, és az opera egyetlen mondanivalójára utal.

A Jenufa nagy kísérlet, amely magán viseli az esetlegesség jegyeit. Napjainkban, amikor tisztázódnak a modern opera kérdései (emlékeztet erről R. Liebermann és Boulez párbeszéde, amely néhány éve heves nemzetközi vitát váltott ki), higgadtan szemléljük az avantgard kezdeteit. Elmondhatjuk: a Jenufa három felvonásra tagolva ma már teljesen korszerűtlen. Nem valószínű, hogy csak a szakembereknek szól egy-egy felújítás a múlt értékeiből. Janáček műve akkor is megőrizné történelmi értékét, ha a sűrítést alkalmazta volna a rendező, Békés András, a karmesterekkel (Oberfrank Géza, Dóry Dénes) konzultálva.

Az első szereposztásból hangjának kulturáltságával, karakterével az érzelmileg rendkívül bonyolult Lacat alakító Turpinszky Béla emelkedett ki. Kassa Katalin a templomos asszony sze-

repében hangban, játékban a népbaladák sötét hangulatát idézte fel, mély átéléssel. Ugyanez mondható el a címszerepet éneklő tehetséges Kovács Eszterről is. Első felvonásbeli indiszponált-ságát sikerült legyőznie és kristálytisztán énekelte végig szerepét, amely bővelkedik a legrafináltabb érzelmi árnyalásokban. Csányi János (Sveta) ezúttal érezte hangjának határait, s csak egyszer-kétszer fordult elő olyan dinamikai túlkapas, amilyent a Sámsonban hallottunk tőle. Svéd Nóra (a bíró felesége), Barlay Zsuzsa (az öreg Buryjáné) szintelenül énekel, Szalma Ferenc pedig a bíró szerepében alig érvényesült. A mű zenéjének kitűnő érzője-értője Turpinszky Béla mellett Varga András (öreg legény). A zenekar Oberfrank Géza vezényletével tökéletesen látta el feladatát. Külön dicséretet érdemel a kórus magas színvonalú produkciója. A karigazgató Nagy Ferenc, Pless László méltó utódjának bizonyult.

NÉMETH TAMÁS BEETHOVEN-MATINEJA

A fiatal világtalan zongoraművész: Németh Tamás, Ungár Imre növendékeként 1970-ben szerzett diplomát. Technikai készségét, muzikalitását zeneakadémiai Beethoven-matinéján is megcsodálhattuk. Műsorát a nagy bécsi mester középső és utolsó korszakának patinás műveiből válogatta össze. Először az op. 26. Asz-dúr szonáta hangzott el, amely Beethoven zongoramuzsikájának új fejezetét nyitja meg. A „lefejezett” szonátában egyetlen tétel sem hagyományos felépítésű. Improvizációs képlettel állunk szemben, afféle szvit-formával, amely kísértetiesen hasonlít Mozart nagy A-dúr szonátájára: variációk, scherzo, gyászinduló és zárórondó váltakoznak benne. A nyitó Andante a „beethoveni jószág-melódiák” példája, lassú menüett ütemben. A variációk hangulati egységét, mélységét, az arietta-dallamok melódiabőségét Németh Tamás keresetlen egyszerűséggel, nemes patosszal szólaltatta meg, lendületesen, a kellethenél talán egy kicsit keményebben. A Scherzo zenekari hatását koncertáló stílusával jól érzékeltette, valamint a Finálé fény-árnyék zenéjének játékos fantasztkumát is, minden sallangtól mentes, könnyed virtuozitással. A gyászindulót éreztük túlságosan keménynek, a pedáldübörgés olykor elnyomta az érzelmi változásokat, hangulati árnyalásokat. (Pedig Németh Tamásnak ezekhez is kitűnő érzéke van.) A

merész fokozások, enharmonikus hangnecserék sem különültek el plasztikusan a mélabús epilógustól, s nem éreztük, hogy ez a tétel a variációk ellenképe. Teljesen egyéni karakterű az op. 110. Asz-dúr szonáta. A Missa solemnis-szel és a Kilencedik szimfóniával egyidős. Bach világa üzen benne, s a vele való kapcsolat egészen szembeütő: az Arioso dolente a János passió „Es ist vollbracht”-áriáját idézi, a befejező fuga pedig a lipcei mester szimbólum-nyelvét beszéli. Németh Tamás tolmácsolásában ezt a nyelvet hallottuk, a lehajló irtalom lebegő hangját, a sors súlyos harangszavát. Az akkordütések erőteljes sorozata, a megfordított fúgató, az örömhimnusz, szerves továbbfejlesztése volt az első tétel szenvedélymentes expresszivitásának, amelyből átmenetet az arioso jelentett, s így együtt az egész a shakespeare-i ars poetica zenei megfogalmazásává vált, az „egetvívó, végtelenségbe igyekvő” emberélet jelképévé.

A Hat bagatell (op. 126) előadása felfogásban, arányokban, színben, a matiné fénypontja lett. Németh Tamás bizonyította: a beethoveni lélek meglepően érett ismerője. Ezekben a miniatűrökben a szépségnek azt a titkát sejtette meg, amely a zeneköltő életében a hiányban jelentkezett. Beethovennél ugyanis a mű maga az élet, és szerény bagatelljeiben azt a titkot fogalmazza meg, amelynek végül is mindig birtokában volt, s amit úgy érzett, nagy műveiből mindig kihagyott. A „szükszavú apróságok”: útirajzok, képek, a vándor énekei, amelyek nem nélkülözik a romantikus harmóniaforulatokat sem (pl. a chopines keringőt). A negyedik bagatell: scherzo. Az öregedő mester fagyasztó humora. A torz, a visszás jelenik meg benne kacagtató formában, a bölcsesség — goethei fintorral. Méltó folytatása: az „elvesztett garasról” szóló Rondo Capriccioso. Van a beethoveni életműnek egy mániákusan visszatérő dallam-motívuma, amely a kontratánokban, a Prométeusz teremtményeiben, a második és a harmadik szimfóniában és az Eroica-variációkban jelenik meg, 1800—1802 között. Alighanem Wagner motívum-rendszerét előlegezi. (Érdemes lenne ezt bővebben megvizsgálni.) A Variációkat Németh Tamás romantikus lendülettel játszotta. A bevezető akkord (az Eroica szimfónia fináléjának bevezető gyors futamai helyén), a basszus-téma fokozatos kibontása, a két, három,

négyszólamú változatok tűnődő, önmagukban is ellentétes hangulatai, a Largo szárnyalása, a befejező fuga apoteozisa, bonyolult ritmusa, az említett Prométeusz-dallam környezetében annak „szenvedélyes élvezecolására”, alakváltoztatására szolgált, s erről az előadó egy pillanatig sem feledkezett meg. A kevesek között Németh Tamás is meggyőződött arról, hogy Beethoven variációs készsége (a barokk művészetből kinöve) a nagy zeneköltő és a „zene ősvilágának” legszorosabb kapcsolatát jelenti. Kár, hogy a fiatal zongoraművészek hangversenyzésre már alig alkalmas zongorán kellett játszania.

TÓTH SÁNDOR

*

(LEMEZFIGYELŐ) A fiatal előadó-művész generáció egyik legnépszerűbb képviselője Ránki Dezső, akinek lemezeit nemcsak azért érdemes megjelentetnie a Magyar Hanglezgyártó Vállalatnak, mert zeneileg mindig egészen magasrendűek, hanem józan üzleti megfontolásból is: azok a felvételei, melyek néhány héttel ezelőtt kerültek a boltok kirakataiba, szempillantás alatt eltűntek onnan. Olyan „társulás” esetén, mint Mozart két és három zongorára írt versenyművei, ahol Ránki Dezső mellett Kocsis Zoltán és az ugyancsak robbanóan tehetséges Schiff András játssza a szólamokat, s Ferencsik János vezényli a zenekart, ez nem is csoda, hiszen ezek a fiatalok ma zeneéletünk kiválóságai, Ferencsik pedig nyugalomba vonulása óta, ha lehet, még népszerűbb és nagyobb izgalommal várt szereplője a hangverseny-pódiumoknak. Az azonban mindenképpen figyelmet érdemel, hogy Ránki Dezső Schumann-lemeze és nagydíjas (!) Chopin-lemeze is pillanatok alatt elfogyott. Ez már nemcsak az ő népszerűségének köszönhető, hanem a megnövekedett zenei érdeklődésnek, annak a közszellemnek, mely a zenét közügynek érzi (mi sem jellemzőbb erre, mint hogy egyik napilapunk a magyar zene külföldi sikereiről írt vezércikket), s felfigyel minden jelentős teljesítményre. (Ebben a vonatkozásban nagyon nagy érdemei vannak a Magyar Rádióknak is, mely a Ki nyer ma? című műsorral tíz- és százazreket hódított meg a komoly zene ügyének.)

Persze ez a két kiadvány nemcsak nagy siker, hanem nagy előadóművészi teljesítmény is. Ahogy Ránki Dezső a chopini poézist tolmácsolja, ahogy szín-

te féktelen szenvedéllyel tombol a zongora billentyűin Schumann C-dúr fantáziájának előadásakor, az mind az igazi, a legmagasabb rendű zenélés kristálytisza pillanata. André Gide mondja el egyik naplójegyzetében, hogy Chopin etűdjeinek poézisét sokáig „mindennapos”-nak vélte, s nem szívesen játszotta e kis darabokat. Aztán Bülow egyik megjegyzése nyomán ráébredt arra, milyen nehéz ezeket az alkotásokat valóban tökéletesen előadni, illetve, hogy az igazán jó előadás mily sok rejtett szépségüket képes feltárni, s hogy mennyi akadály tornyosul ez elé az eszményi megszólaltatás elé. Talán nem túlzás azt állítani, hogy mindenkiben él egy virtuális kép egy-egy műalkotás tökéletes, vagy annak vélt interpretációjáról. Ezt a már-már valóban túl nem szárnyalható értelmezést éreztük most Ránki Dezső Chopin-játékában. Való igaz, hogy szakított azokkal az álromantikus sallangokkal, melyek hosszú évtizedekig jellemezték a Chopin-művek előadásmódját, de csak azért teszi ezt, hogy még jobban érvényre juttassa költőiségüket. S ugyanígy csak a legteljesebb elismeréssel és méltánylással szólhatunk Ránki Dezső Schumann-já-

tékáról is, mely — ennél többet aligha mondhatunk — néhol Walter Giesekinget idézi (LPX 11554-11555).

Hallatlanul izgalmas és tanulságos Bartók II. zongoraversenyének szovjet felvétele, melyen Richter tolmácsolja a zongoraszólamot, a Londoni Szimfonikus Zenekart pedig Lorin Maazel vezényli. Bartóknak egy másik, nálunk talán kevésbé ismert arca bontakozik ki ebből, egy démoni, vízióval, sátánjaival küzdő művész portréja, aki egy pillanattal sem találja meg a nyugalom békéjét és örömét. Ez az igazi arcmás? Talán nem. De ilyen is lehetett. S épp ez a sokféleség igazolja leginkább művészetének kimeríthetetlen gazdagságát és nagyságát (Melodia CM 03121-2).

A hatalmas Bach-passiók és a h-moll mise monumentális tömbje beárnyékolják azokat a kisebb misetételeket, melyeket most jelentetett meg az Eterna. Ezekben az alkalmi jellegű részletekben természetesen hiába keresnénk a passiók egységességét, befejezettségét, de Bach töredékei, s ezért ilyen formában is remekművek, egy-egy részletük felejthetetlenül szép (Eterna 8 26 335-336).

(R. L.)

RÁDIÓ MELLETT

AZ UTOLSÓ FUTÁS

A HŐSEIBEN TETTENÉRT ÍRÓ. Az író jelen van hőseiben. Minden hősében van valami, ami az ő emberi életútjára jellemző. Az írórt „tetten érhetjük” hőseiben, sőt: legközvetlenebbül, legőszintebben, legigazabban csak ott érhetjük tetten. Ez a fölismerés adta az ötletet Horváth László szerkesztőnek, hogy „Az élete regény volt” címmel sorozatot indítson a világirodalom nagyjairól, hőseikben szembesítse őket önmagukkal.

Minden írónak, aki az igazságot mondja — és lehet-e enélkül bárki is igazi író?! — az élete: regény. Akkor is, ha a valóságnak ez a „belejátszása”, „beleszólása” nem szándékos. Senki sem azért ül le az íróasztalához, hogy „most pedig magamról fogok írni”. És a művekben megformált alakjaiban mégis önmagáról vall. És nemcsak a tényekről — a tudott, átélt hús-vér valóságról —, hanem az elkövetkezőkről is. Az író — profétikus megsejtéssel —

előre érzi, látja azt is, ami jön. Az alkotó benne tükröződik az általa létrehívott (teremtett!) életmű hőseiben. Ezért isteni az ihlet, ahogyan mindannyian isteniek is vagyunk. Minden az Örök Jelenlétből sugárik felénk és belénk, a létezésünk, lényünk legmélyére, ahol a legtökéletesebben egy Isten meg a lélek. Valahány írói alkotás, mind a teremtés örök pillanata. Istenben nincs idő, Isten teremtő aktuusa: a múlttalan és jövőtlen Jelenvalóság. Következésképpen ugyanez minden — az időben lejátszódó — teremtő aktus is, amit az istenképiséget hordozó-tükröző művész — az időben újraalkotó ember — hoz létre. Hogy a sorozat már elhangzott példáival éljek: Saint-Exupéry hőseinek élete: egyetlen szárnyalás, repülés, belé-belémerülés a magasságok titokzatos óceánjába — valóságban és műben egyaránt —, hogy végül is egyetlen (a valóságot és a művet együtt-tükröző) pillanatban velük ő maga is egészen belémerüljön, eltűnjön (és valahol, egy ismeretlen csillagon újra találkozzék a Kis Herceggel). Vagy Hemingway élete, ez a több mint fél

évszázadnyi szakadatlan szembenézés a halállal, elszánt és még nem alkuvó szembeszállás a tofális emberhalál borszorkánymestereivel (és inasaival), miközben valakiért mindig szól a harang — és ő az, akiért a harang szól. Vele egykorú hősei: mind-mind ő maga, a humanista és forradalmár, Ember, aki — mint Robert Jordan, vagy az öreg halász, vagy bármelyikük (és bennük ő) — „nem arra született, hogy legyőzzék”. A Kilimandzsáro havának csöndjében — ebben a látomásokkal terhes, mozgalmass csöndben — a halállal viaskodót megérinti a halhatatlanság. Vagy inkább: a bensejében létező halhatatlanság kitör a durokból. Mint lepke a bábból.

Minden mű: összegezés (ha csak töredékes is) — az Egyetlen Összegezésig. Ilyen volt Lev Tolsztoj élete is, akiről — a sorozat márciusban bemutatott darabjaként — Szüts László írt dokumentumjátékot.

TOLSZTOJ ESTÉJE. Minden ember, élete valamely pillanatában számot vet önmagával. Van, aki vállalja ezt a számvetést, és van, aki megfutámodik előle. De a lehetőség — az, hogy valahol, valamikor számot vessen — elkövetkezik mindenkinek az életében. A „kis” életekben — ha ugyan nevezhetjük bármelyikünk életét is „kicsinynek”, hiszen távlatai mérhetetlenek — ez rendszerint rejtve marad: a külső szemlélőnek vajmi keveset mond. Az emberi halhatatlansággal mért nagyobb élete viszont már nem ilyen lezárt. A hőseiben tetten ért művész — az összegezők sorozatán át — egy adott pillanatban mindent összegez — jóllehet ebből az Egyetlen Összegezésből már nem mindig születik mű: az összegezést a kortárs vagy az utókor végzi el, „rekonstruálja”. Ahogy Szüts László is tette „Az utolsó futás”-ban, Tolsztoj életének ezt a végső számvetését Tolsztoj estéjére sűrítve: a „futásra” és az asztapovói vasútállomásra. „Sűrítést” mondtam és nem véletlenül. A dokumentumjáték időtartama mindössze egyetlen óra. De ebben az egyetlen órában — valóban vérbeli írói alkotómódszerrel — egy teljes élet összegeződik. És egy pusztulásra megérett kor haláltánca. „Tolsztoj kitűnően ismerte a falusi Oroszországot, a földesúr és a paraszt életét. Műveiben erről az életről olyan képet festett, amely a világirodalom legjobbjai közé tartozik. A falusi Oroszország régi pilléreinek kíméletlen lerombolása fokozottabb mér-

tékben felkeltette figyelmét, érdeklődését a körülötte történők iránt, s végül megváltoztatta egész világnézetét” — írja Lenin (L. N. Tolsztoj és a mai munkásmozgalom). Ez a teljes leaszólamás 1910. október 28-án történt, amikor — hajnalban, titokban — Tolsztoj elhagyta Jasznaja Poljanát, az otthont, a családot, a grófi nagybirtokot (amelytől mindig is menekült), hogy valami újat kezdjen. Szüts László idézi feleségéhez írt búcsúlevelét: „Minden egyébtől eltekintve nem tudok tovább élni abban a fényűzésben, amelyben eddig éltem, és azt cselekszem, amit az én koromban lévő aggasztánok szoktak cselekedni — akik elvonulnak a világi életből, hogy életük utolsó napjait magányosságban éljék le...” De vajon tényleg a magányt kereste? Élhet-e magányosságban, akinek az élete már régóta nemcsak a saját élete, hanem sokaké — elkötelezetten egy egész országra, s még azon is túl: minden elnyomotté e földön. „Az emberiség életén szeretnék változtatni” — halljuk a darabban. „Tolsztojban csúcsozódik ki a bűnhánó nemes típusa; ő az, aki nem maradt meg a bűnbánatnál, hanem igyekezett tette és tanra átváltani. És prófétává teszi az egyszerűség vágya is” — írja Szerb Antal. Igaz, hogy életében és életművében ellentmondások is voltak — Szüts mindezt eredeti szemelvényekkel (részlet a naplójából, a „Gyermekésszel” című tanításaiából, Szibériába száműzött munkások leveléből, stb.) dokumentálja —, de Tolsztoj ellentmondásai a kor ellentmondásai is voltak. „Tolsztoj hírlapja azért hat olyan érzelmi erővel, azért olyan szenvedélyes, olyan meggyőző erejű, friss, őszinte, azért kutathatja olyan merészen a dolgok nyitját, a tömegnyomor igazi okait, mert valóban annak a sok millió parasztnak a felfogásában beállott törést tükrözi, akik alighogy megszabadultak a jobbágyorszótól, máris azt látják, hogy e szabadság mögött az elnyomorodás, az éhhalál, a városi rókák közötti földönfutó élet, stb. új rémei ólálkodnak”. (Lenin: i. m.) Vagy — Szerb Antal megfogalmazása szerint — Tolsztoj az evangéliumi életelvek közül végeredményben „a non-resistance, az ellen nem állás elvéhez” jutott el (ami az evangéliumnak csak egyik tanítása).

A DOKUMENTUMJÁTÉK. „Az utolsó futás”-t Török Tamás rendezte. Lev Tolsztojt Bihari József alakította. Nemrég olvastam egy rádiókritikában, hogy

Biharinak egyet nem szabad megbocsátani: hogy nyugdíjba ment. Én ezt valahogy úgy fogalmaznám meg: gazdálkodjunk ésszerűen művészi értékeinkkel. Bihari József az a színész, akinek láttán a néző elfelejti, hogy szerepet játszik (és ugyanez érvényes a rádióhallgatóra is). A nagy művészek soha nem mehetnek nyugdíjba, hiszen a művész — a színész — addig él, amíg alkot, és addig alkot, amíg él. Hogy pedig meny-

nyire eleven, ereje teljében lévő alkotóművész Bihari József, azt ebben az alakításában is élménytadóan bizonyította. Mellette Lukács Margit, Pápai Erzsébet, Haumann Péter, Verebes Károly és Zách János osztottak a megérdemelt sikerben. A stílusos kísérőzenét (mozgalmas „bevágásokat”) Kelemen László állította össze.

BALÁSSY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

A LOCSOLÓKOCSI. Mándy Iván regényéből írta és rendezte: Kézdi Kovács Zsolt; kép: Kende J.; zene: Bródy J. Fősz.: Márkus A., Maretics E., Lengyel P., Bujtor I., Káldy N.

Kézdi Kovács Zsolt egyszer már kiválasztotta magának azt a közeget, melybe legújabb filmjét is visszatelepítette. Filmrendezői pályáját indította el abban a tematikai világban, mely formailag a gyermeki poézis és a felnőtt nosztalgia határán terül el. Első filmje, a *Csutak és a szürke ló* ugyanúgy gyerekek között játszódik le, az alkotói sugalmazás ugyanolyan jegyei jellemzik, akár legújabb filmjét, a *Locsolókocsi*. Közben két filmje mintha csak kitérő lett volna a társadalmiság közvetlenebb világába, az egyikben jelenidejű (*Mérsékelt égöv*), a másikban történelmi (*Romantika*) keretek között.

A *Locsolókocsi* főszereplője két kislány és egy kislány, körülöttük szűkebb baráti körük és néhány felnőtt; de Kézdi Kovács szándékainak félreismerése már ott elkezdődne, ha filmjének középpontjában nem vennénk észre a környezeti elemek hangsúlyos szerepét: azét a környezetét, melyben ezeknek a gyerekeknek az élete elindul és felnőtt korukban is lejátszódik, meghatározva lényüket. A szűk belvárosi utcák, aprócska terek, málló vakolatú bérházak, függőfolyosós, átriumszerű udvarok filmje egyben a *Locsolókocsi*, s mint ilyen, egy másik nemzedékbeli rendezőnk, Szabó István filmjeivel (*Álom a házról, Tűzoltó u. 25*) vethető össze. Mindegy ebből a szempontból, hogy Kézdi Kovács ott, ahol Szabóhoz kapcsolódik, jóformán sohasem lép ki a gyermekek meghatározta világból, az olyan ember módján, aki a közvetlen és kíméletlen társadalmi konfrontáció-

ban nem tudna hajlama szerint kibontakozni, s erejéből ilyenkor csak az ábrázolás realista hagyományaira futná; a „meredek” megközelítés, a láttatás és ábrázolás váratlan és hagyományok nélküli kísérlete pedig az ugrásszerűség, és a rombolás kockázata miatt megriasztja. Mégis, ami ott munkál bennük, hogy elkötelezettségük elsősorban környezeti, annak azonban nem helyi, hanem földrésnyi értelmében (ami a *Locsolókocsi* helyenként majdnem „párizsias” atmoszférájában, Szabónál meg pl. a *Szerelmesfilm* ugyancsak Franciaországgal összefüggő jeleneteiben érvényesül), szemléletük pedig differenciált, szívesebben állítják előtérbe a jelenségek összetettségét, semmint a megoldásukat, s ha erre nincs módjuk, inkább tartózkodóbbak és halványabbak. Ezekben a tulajdonságaikban van erejük és gyengéjük egyaránt, s már-már arra utalnak, mintha filmművészetünknek egy önálló ágát alkotnák.

A *Locsolókocsi* legfeljebb megjelenési formájában gyermekfilm tehát, indíttatásában és mélyebb tartalmában semmiképp. Talán éppen ezért a nemesebb tartalma és mégis egyszerűbb formája miatt igazán gyermekeknek is való film, mint ahogy Mándy, Pilinszky és Weöres művei közül is nem egy az. A film lényegét nem tematikai világában kell keresnünk. Nem fontos, hogy a valóságos gyermekkorról szól, vagy pedig valamiféle nyugtalanító, vagy fájdalmas nosztalgiairól ez iránt a „ködbeveszett” meg „visszahozhatatlan” ifjúság iránt. Se egyikről, se másíkról: a realiztikusan lapos gyermektörténetekhez túlságosan igényes volna ez a film, nosztalgiaát és az effajta romantikus, hagyományos borongást feltételezni pedig egyet jelent a film félremagyarázásával. Mint ahogy Mándy Iván alapul vett regénye sem erről szól. A képze-

let és a valóság elemeinek látszatra eklektikus keveredése, amit a kritika a rendező szemére vetett, csak ennek a félremagyarázásnak alapján merülhet fel egyáltalán. Belőle legfeljebb annyi igaz, hogy a rendező mindig is biztosabban mozgott ott, ahol a képzelet, a poézis és a személyesség árnyalt esz-közeivel élt, mint a valószerű ábrázolás földhöz ragadtabb világában, ahol — erről tanúskodik előző filmjének (*Romantika*) első háromnegyede — fogva tartja a kezem-fejem-lábam realizisztikus esetlensége, akárcsak fordítót az idegen nyelv varázsa. Ezért nem annyira sikerültek a *Locsolókocsi* „valóságos” képei, mint például a befejező részben a hegymászásé. Az azonban egyáltalán nem baj, hogy a valószerű és a költői részek egymást váltogatják és keverednek. A legjobban éppen ott sikerült a film, ahol ez a keveredés szinte már totális, ahol elemről elemre vagy pillanatról pillanatra váltja egymást a kettő, sőt ugyanazon a képen egyszerre vannak jelen. Ilyenek elsősorban azok a jelenetsorok, melyekben már nem a gyerekek a főszereplők, még ha látjuk is őket, hanem a környezet, a házak, belső udvarok, a felülről, a folyosói rácsok közül beeső napfény, a szűk utcában haladó locsolókocsi párájában a környezet és az ember... Mert ez a film éle-

tünk jelenvaló, soha el nem veszített gyökereiről szól, melynek lényege csak annyiban a gyermekkor, hogy ezeket a gyökereket talán akkor tapasztaljuk először, de velük maradunk és valójában velük azonosulunk mindvégig, egyre megfoszthatatlanabbul: urbánus, városi létünk filmje ez, civilizációnké, melynek persze csak egyik oldala a környezet, amelyben felnövünk és életünket leéljük. *Kézdi Kovács* filmjében ez a szempont egy mélyebb, jelentés nélküli önérzet áthangolt valóságához vezetett, melyből kiindulva megtalálta ott is a szépet, ahol eddig nem kutatták, és amely eddig csúfnak számított, ezeket a belvárosi, kopott házakat, és rádöbentett saját — határok nélküli — hazánkra és környezetünkre, mely még földrésnyi méreteken túl is összekapcsol másokkal. Negyedik filmjével *Kézdi Kovács* visszatért az indulásához. Lehet, hogy a biztonságot is kereste, a kitérést a megszállottság elől, de valószínűbb, hogy elsősorban önmagát jobban közelítette meg. Talán nincs más választása, mint az ismétlés, önmagát csak önmagával mérheti. Az ismétlések táguló körein keresztül talán még kibontakozhat filmjeink urbánus ágazata is.

UNGVÁRY RUDOLF

A közeljövőben kerül a nyilvánosság elé Nyíri Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése* című könyve. A budapesti Hittudományi Akadémia bölcsélettörténet professzora a gondolkodás főbb vonulatait kívánja bemutatni, kivált azokat, amelyek lényegesen meghatározzák hazánk szellemi

életét, valamint korunk katolikus filozófusainak és teológusainak munkásságát. Részletes tárgymutató és a legújabb szakirodalom ismertetése egészíti ki a kötetet, mely a Szent István Társulat kiadásában (1053 Budapest V., Károlyi Mihály u. 4.) jelenik meg.

Nevelni annyit jelent, mint az ember szellemi és erkölcsi arculatát formálni.

Kalinyin

Nem sajnálni kell az embereket, segíteni kell rajtuk.

Gorkij

Nehezen viselem el, mert nyegleségnek érzem (s tehetségtelennek) a tanult ember káromkodását.

Erenburg

Tájékoztató

Ernesto Cardenal nicaraguali származású papköltő a „szociális kereszténység” eszméjének egyik harcosa. A szélesen hőmpolygó claudelai verstípust fejlesztette tovább modern zsolnáiraiban, melyekben a világban tapasztalható igazságtalanság és rossz ellen harcol. Élete és dolgos mindennapjaiból fakadó, azokból elvonatkoztatott gondolatai pedig a keresztény közösség- és szeretet-eszmény új típusú megvalósításának izgalmas kísérlettel és példái. Műve — Balássy László értő és gondos tolmácsolásában — a kereszténység örök megújulásának és belső megújíthatóságának is bizonyossága.

„Az Opus Mystici Corporis Verlag (Wien) kiadványai közül a **Jegyzékkel beszélgetünk** sorozat izléselesen illusztrált négy füzet a legérdekesebb. Amolyan vezérfonal ez a négy könyvecske. Jegyzőkatákat végző lelkipásztoroknak hasznos eligazítói lehetnek. — A Prugg Verlag Lisieux-i Szent Teréz születésének századik évfordulóján a Szolgálat mellékleteként kis tanulmánykötetet jelentetett meg a szentről. Kiemelkedően érdekes Hans Urs von Balthasar Lisieux korszerűsége című írása, s rendkívül hasznos az a bibliográfiai jegyzék, mely e sokfelől vitatott életutat alaposabban megismerni vágyóknak kitűnő kalauza lehet.

Akik napról napra találkozhatnak a hívekkel, s hétről hétre készülnek e találkozások egyik legfontosabb pillanatára, a homilákra, bizonyára nemegyszer felteszik magukban a kérdést: milyen élményt ad a híveknek a szentbeszéd, az oltártól kimondott szó, s általában milyen a szavak befogadásának mechanizmusa. Az ő kérdésekre is válaszol Mátrai László **Élmény és mű** (Gondolat) című könyve, mely 1940-ben jelent meg első ízben, s akkori fogadtatása méltán jogosította fel tudós szerzőjét, hogy újra megjelenesse. „Régen volt könyv — írta jellemzésül Halász Gábor —, mely ennyire teljesítette volna feladatát: a fogalmak tisztázását és a gondolatéberesztést.” Ehhez a találó kritikához harmincegyévhány év után is felesleges bármit hozzátenni. — A filozófia és az esztétika iránt érdeklődők bizonyára haszonnal (és néha némi fenntartással) olvassák Sztolovics A **szép kategóriája és a társadalmi eszmény** című munkáját (Gondolat), mely arra is figyelmeztet bennünket, hogy kapcsolatunkat még szorosabbra kell fűznünk a való világgal és még intenzívebben kell munkálkodnunk annak gazdagításán.

A müncheni Aurora Kiadó jelentette meg Nagy **Kázmér** objektivitására törekvő, nagy tárgyismerettel megírt könyvét, az **Elvezérett alkotmányt**, mely — mint szerzője jelzi — „vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról”. Kísérletét, amellyel az emigráció politikai magatartása okainak és hátterének felderítésére vállalkozik, remélhetőleg haszonnal forgatják majd a hazai történészek is, akik a magyar emigráció múltjának sokszálú, s bonyolult kérdéseit dolgozzák föl átfogó, teljességet ígérő munkáikban.

Az **Ünnepi Könyvhét** újdonságai közül két kötetre hívjuk fel olvasóink figyelmét. Színházi rovatunkban több ízben is szólunk Páskándi Géza drámai tehetségéről. A **rejtekhely** (Magvető) címmel megjelenő gyűjtemény ismét meggyőzhet arról, milyen szilárd morális tartása, s a történelmi szöveget is áttűnő korszerű tanítása van darabjainak. — Rónav György **Kutatás** közzében címmel jelentette meg új esszékötetét

a Magvetőnél. A tanulmányok és a kritikák a Képes Krónika korától máig vezetnek az olvasót. Hadd emeljük ki a gyűjtemény anyagából a **Világi líránk kezdeti** című tanulmányt, mely a korszak legkifűnőbb ismerője, Gerézdi Rabán könyvéhez kapcsolódva boncolgatja a magyar líratörténet egyik legizgalmasabb fejezetét.

A képzőművészeti irodalom újdonságai közül felhívjuk a figyelmet az Ernst Barlach életútját bemutató kötetre, mely **Szembent** a **Gonosszal** címmel jelent meg a Corvina kiadásában Bundelev-Todorov Ilona szép és értő bevezető tanulmányával. Barlach művészete — a modern kor humanizmus-eszményének egyik legszebb, legteljesebb megvalósulása. A gazdag mellékletanyagból emeljük ki a Menekülés Egyiptomba című gipsz-szobor és az Apostol című fa-dombozmű fényképét.

Ugyancsak a képzőművészetek körébe tartozik az az izgalmas tanulmány, melyet Rózsa Gyula publikált az Új Írás márciusi számában **Kondor Béláról**. Kétségtelenül közelebb visz ez a tanulmány a nagy festő életéhez és egyéniségéhez, de ahhoz, hogy lelkét és eszményeit a maguk teljességében érthessük meg, alighanem lehetnek más forrásvidékeink is érdemes tájékozódni a kutatásnak.

A Gondolat Kiadó újdonságai közül megemlíthetjük még a Castiglione László szerkesztésében megjelent **A római művészet világa** c. antológiát (Az Őslőktől Augustusig), a Sarkady János összeállításában napvilágot látott **Görög vallás, görög istenek** c. válogatást, mely a görög mitológiában kalauzolja olvasót és **Marc Bloch** válogatott műveinek gyűjteményét, mely **A történelem védelmében** címet kapta. Ez utóbbi érdekes és tanulságos olvasmány a középkorral foglalkozóknak, egy kimagasló történész-egyéni gondolataiba enged bepillantást (sajnos, sok-sok kihagyással — kipontozással).

VIETNAM címmel fényképekkel illusztrált, megrázó dokumentumkötetet állított össze Máté György. Az angol, francia, német és olasz nyelvű kötet az Interpress — a Nemzetközi Újságíró Szövetség — kiadásában jelent meg Prágában. A 168 fotómelléklet döbbenetes tanúvallomása a vietnami háború borzalmairól, amely kioltott vagy megnyomorított emberi életeket és országnyi romokat hagyott maga után. Látnuk lebombázott buddhista pagodákat és katolikus templomokat, így a thai-bíni és vinh-giangi katedrálisok romjait. Közli a kötet négy nyelvű fordításban Balássy László: „Hanol Mária” című versének részletét is.

És végezetül két interjú: a világhírű magyar származású fizikussal, **Lánczos Kornél** lal a Valóság márciusi számában folytat az emecserét Kardos István, s e beszélgetésből sok mindent megtudhatunk a modern fizika forradalmáról és „forradalmáiról”. **Bárdosi Németh János** szelíd, vonzó, egyszerű emberségét és poézisét Bertha Bulcsú mutatja be a Jelenkor márciusi számában. Ez utóbbi írás a szülőföld iránti hűségének is szép példázata.

Különnyomatban is megjelent Gyéressy Béla művészettörténésznek, az MTA tudományos kutatójának tanulmánya, a **Pálos faragások mestere**, melyet a Művészettörténeti Értesítő 1973. évi 3. száma már előzőleg lekötött. Az értékes, gazdag forrásanyagot feldolgozó és maga is hasznos forrásmunkát jelentő írás főleg a barokk templomi faragványokkal és alkotóikkal ismerteti meg az olvasót.

S O M M A I R E

Dans son étude „La traduction nouvelle des psaumes”, *Dénes Farkasfalvy* écrit sur la traduction hongroise récente des psaumes. Par rapport à l'explication théologique des psaumes, il adopte l'opinion de P. Dahood, permettant la découverte de la structure unie, de l'idée fondamentale et surtout de l'inspiration poétique de l'oeuvre. La traduction de cet auteur le poussa à traduire les psaumes en vers, à en faire une traduction savante et raffinée. L'introduction de Farkasfalvy est suivie d'un choix des psaumes. — *Edit B. Thomas*: Le souvenir des martyrs chrétiens de Brigetio — *Endre Tóth*: La formation de la légende locale de la naissance de St.—Martin à Pannonhalma — *László Zolnay*: Les 900 années de l'abbaye benedictine à Garamszentbenedek — *István Gál* présente le texte original et quelques fragments de Psychoanalysis christiana par Mihály Babits — *László Rónay*: Les cercles intérieurs de la souffrance (L'oeuvre poétique de László Kálnoky) — Poemes par *László Kálnoky, Pál Toldalagi et Ida Urr*, récit par *Béla Czére*.

I N H A L T

Dénes Farkasfalvy: Neue Psalmübersetzung; der Verfasser des Artikels schreibt über die dichterischen Probleme der Psalmübersetzungen. Was die theologische Interpretation der Psalmen anbelangt, akzeptiert er im allgemeinen die Auffassung von Dahood. Seine Analysen halfen ihm bei der Entdeckung der einheitlichen Struktur, des Grundgedankens und der dichterischen Inspiration des Originals. Nach der Einleitung folgt eine Auswahl aus den dichterischen Psalmübersetzungen von Dénes Farkasfalvy. — *Edit B. Thomas*: Erinnerungen frühchristlicher Märtyrer in Brigetium — *Endre Tóth*: Die Ausbildung der Legende über die Geburt des Heiligen Martinus in Pannonhalma — *László Zolnay*: Die 900 Jahren alte Benediktinerabtei in Garamszentbenedek — *István Gál*: Dokumentative Veröffentlichung des Urtextes samt verschiedenen Varianten des Gedichtes von *Mihály Babits*: Psychoanalysis Christiana — *László Rónay*: Ein Essay über die Dichtung von *László Kálnoky* — Gedichte von *László Kálnoky, Pál Toldalagi* und *Ida Urr*, Erzählung von *Béla Czére*.

DIE ENTSTEHUNG DER LEGENDE ÜBER DEN GEBURTSORT DES HL. MARTINS ZU PANNONHALMA VON ENDRE TÓTH

Aus der von Sulpicius Severus verfassten Vita Sancti Martini ist uns bekannt, dass der Heilige in der Stadt Sabaria der Provinz Pannonien geboren wurde. Sabaria, die einstige römische colonia lag im Bereich der heutigen Stadt Szombathely. Jedoch haben vor allem die Benediktiner von Pannonhalma, deren zu Ehren des Hl. Martins geweihte Kloster zur Zeit des Königs Stephan des Heiligen bereits gestanden hat, aufgrund der im 18. Jahrhundert begonnenen Quellenerschliessungen die colonia Sabaria der Vita Sancti Martini, infolge der falschen Interpretation einiger Quellenangaben in der Umgebung von Pannonhalma gesucht. Vorliegende Studie bezweckt diese falsche Vermutung zu widerlegen bzw. Entstehung der Legende über den Geburtsort zu untersuchen. Diejenigen, die in der Umgebung von Pannonhalma (einst Győrszentmárton — Martinsberg genannt) die Geburtsstätte des Heiligen suchen, greifen auf zwei Datengruppen zurück. Einerseits erwähnt einigen Urkunden aus dem 12.—13. Jahrhundert in der Umgebung von Pannonpannonischen Besitzen des Salzburger Erzbistums eine Sabaria civitatis und einen Besitz, namens sicca Sabaria, andererseits wurde sicca Sabaria aufgrund des von einigen Urkunden aus dem 12.—13. Jahrhundert in der Umgebung von Pannonhalma erwähnten Sabaria-Namen auf die Umgebung von Pannonhalma lokalisiert und das Vorhandensein beider Siedlungen, namens Sabaria auch schon in der Römerzeit angenommen.

Die aus dem 12.—13. Jahrhundert aus Pannonhalma stammenden Quellen weisen alle auf die persönliche Verbindung Martins mit der unmittelbaren Umgebung von Pannonhalma hin bzw. verlegen auch seine Geburtsstätte in diese Gegend. So haben die Historiker des Benediktinerordens und ihre Nachfolger das neben dem mittelalterlichen Pannonhalma erwähnte Sabaria für den Geburtsort des Hl. Martins, also die 800 Jahre nach der Geburt des Heiligen niedergeschriebenen Angaben für authentisch gehalten. Es kann aber nachgewiesen werden, dass sicca Sabaria nicht in der Umgebung von Pannonhalma, sondern nördlich des heutigen Szombathely gelegen hat. Ferner sind die Erwähnungen der ungarischen mittelalterlichen Siedlung Sabaria, in der Umgebung von Pannonhalma Ergebnisse einer künstlichen, infolge der örtlichen Verehrung des Heiligen zustande gekommenen Ortsnamenangabe, um die sich dann legendenhafte Motive gebildet haben.

FRÜHCHRISTLICHE MÄRTYRERDENKMAL AUS BRIGETIO VON EDIT B. THOMAS

Die Märtyrerakten haben unzählige Namen und Geschichten von Glaubensbekennern für die Nachwelt bewahrt. Noch zahlreicher dürften jedoch diejenigen einfachen, unbekannt, gläubigen Christen gewesen sein, die für ihren Glauben über sich Verfolgungen ergehen lassen mussten, jedoch deren Namen nicht aufgezeichnet wurden. Ihr Glaubensbekenntnis bleibt verborgen, es sei denn, ein glücklicher Zufall verschaffe uns Kenntnis von ihnen.

Ein solches Glaubenszeugnis vor schon siebzehnhundert Jahren soll im folgenden bekanntgemacht werden.

Rómer, Desjardins und Mommsen haben an profane Texte denkend bereits zur Lösung bzw. Lesung Versuche unternommen. Die drei Lesungen stellen drei Varianten vor. Der von F. Römer vermutlich Ende 1864 oder Anfang 1865 aus Szóny eingesammelte Ziegel wird heute im Ungarischen Nationalmuseum unter der Inv. — Nr. 62.208. 1. aufbewahrt.

Folgende Ergänzung möchten wir vorschlagen:

<p>Hoc die Felic et...oder svnt persecvt i m orie ntes qvorvm a nima non est vict a et in deo longivs iv bilabit</p>	<p>Hoc die felices fratres svnt persecvti morie ntes qvorvm anima non est victa et in deo longius ivbilabit</p>
--	---

Folgen wir dieser Lösung, so lässt sich unsere Inschrift folgendermassen übersetzen:

Am heutigen Tage sind Felic und ... verfolgt, Sterbende, deren Seele nicht besiegt ist und sich im Herrn weiter erfreuen wird.

Oder:

Am heutigen Tage sind selige Brüder verfolgt, Sterbende, deren Seele nicht besiegt ist und sich im Herrn weiter erfreuen wird.

Unsere epigraphischen Angaben und Eindrücke zusammenfassend möchten wir feststellen, dass, wir aufgrund der typischen Merkmale die Entstehungszeit der Ziegelinschrift in die letzten Jahre des 3. und in die erste Hälfte des 4. Jahrhunderts legen dürfen. Auch aufgrund des Stempels wurde der Ziegel Ende des 3. bzw. in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts gefertigt.

Die Märtyrer, über deren Hinrichtung die Ziegelinschrift aus Brigetio berichtet, wurden noch in den Friedensjahren unter Gallienus geboren und lebten zu seiner Zeit.

Die historischen Daten scheinen also dafür zu sprechen, dass die Märtyrer von Brigetio das Martyrium für ihren Glauben im Jahre 303 oder 304 erlitten haben. Da kein Merkmal darauf hinweist, dass es sich um Kleriker gehandelt habe, und wir es somit aller Wahrscheinlichkeit nach mit Laien als Märtyrern zu tun haben, werden wir als Zeitpunkt für das Martyrium am sinnvollsten das Jahr 304 ansetzen.

Untersuchen wir den Zweck und die Bestimmung der Inschrift, so geht klar hervor, dass sie nicht für die Bezeichnung einer Märtyrergrabstätte bestimmt war, da sie nicht die üblichen christlichen Grabinschriftformeln enthält. — Die spontan verfasste Inschrift auf dem Ziegel ist eine Manifestation, die als Verewigung eines tragischen und auch für die Umwelt erschütternden Ereignisses betrachtet werden kann. Die in der Inschrift häufigen Bezüge auf die Gegenwart, so die Wörter

hoc die, sunt persecuti und non est victa, lassen noch ausgeprägter an ein Geschehnis der letzten Minuten denken.

Während wir aus nachkonstantinischer Zeit über zahlreiche archäologische Denkmäler des Christentums auch vom transdanubischen Gebiete Pannoniens schon länger verfügen, stiessen wir bisher auf keine Spuren des hiesigen Christentums aus der frühesten Zeit.

In den auf den Ziegelinschriften von Brigetio verewigten Märtyrern sowie in dem südlich vom Castrum gelegenen Grabgruppen bestatteten Personen erreichen wir vermutlich solche Christen, die bereits in der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts Anhänger des neuen Glaubens waren. Doch wissen wir nicht, ob sie aus Italien stammen, was eigentlich sehr wahrscheinlich ist, oder ob viele von ihnen schon seit langer Zeit in unserer Provinz lebten, also bereits in Pannonien christianisierte Anhänger des neuen Kultes waren.

A Vigilia hírei

— A Népköztársaság Elnöki Tanácsa az állam és az egyházak közötti egyezmények aláírásának 25. évfordulója alkalmából, az állam és az egyház közötti jó viszony kialakulásában és fejlődésében kifejtett tevékenységük elismeréséül 1974. április 3-án lapunk felelős kiadójának, *Várkonyi Imre* c. prépost-kanonoknak, az Actio Catholica igazgatójának a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata kitüntetés adományozta, ugyanakkor *Horváth Richárd* templomigazgató, az Elnöki Tanács tagja, az OBKB főtitkára a Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozata, *Cserháti József* pécsi püspök a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata, *Magyar Ferenc*, az Új Ember felelős szerkesztője a Magyar Népköztársaság Zászlórendje III. fokozata kitüntetését kapta.

— A *Magyar Hírek*, a Magyarok Világszövetsége lapjának 1974. április 13-i (8.) száma „Közös munkánk nyomán erősödik mindnyájunk érdeke” címmel beszélgetést közöl *Lékai László* esztergomi apostoli kormányzóval, melyet a püspök szerkesztőségünk belső munkatársával, Hegyi Bélával folytat.

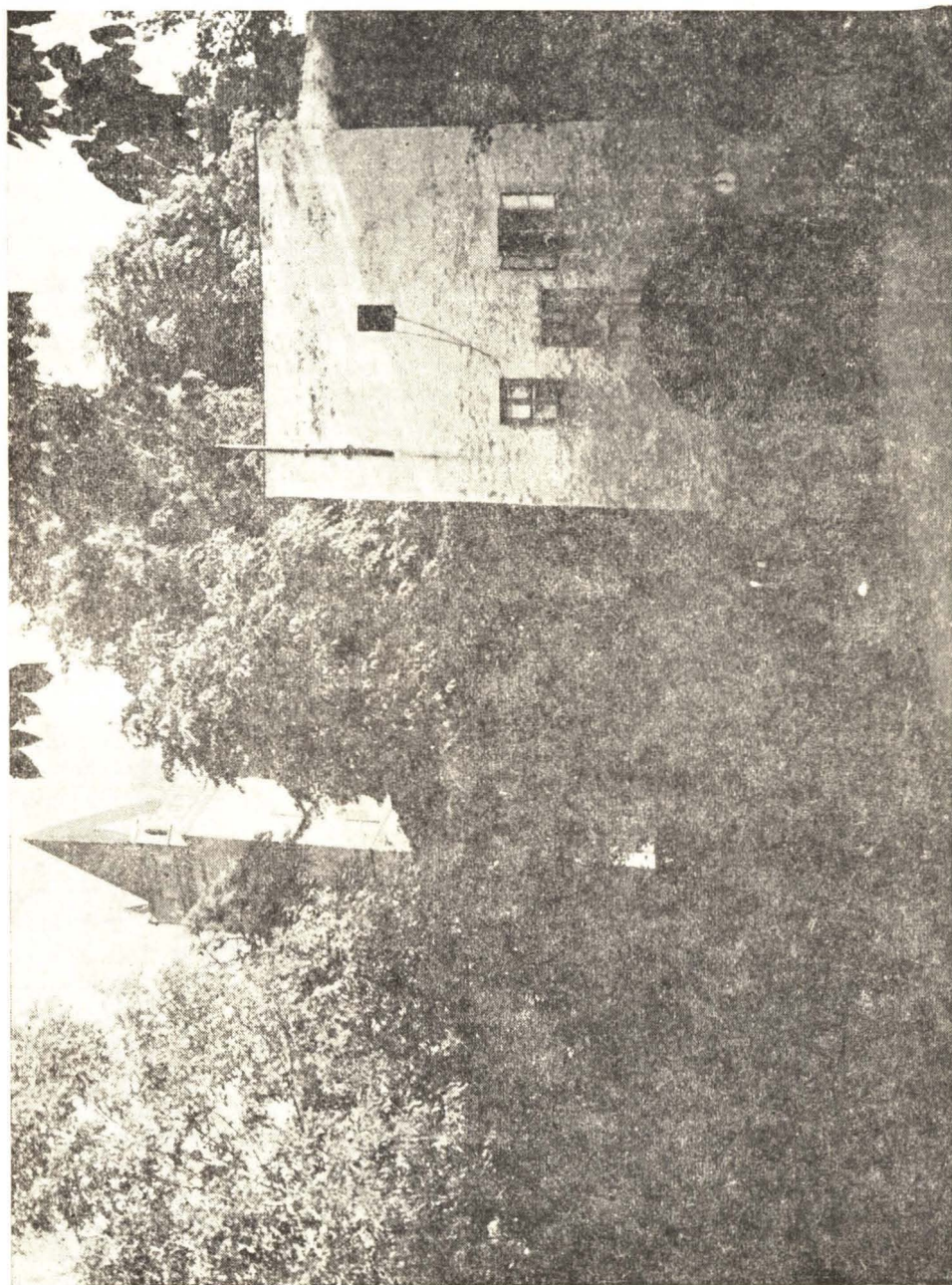
— A *Magyar Rádió német nyelvű adásainak szerkesztősége* interjút készített *Nyíri Tamás* professzorral, folyóiratunk szerkesztő bizottságának tagjával a magyar katolikus teológia helyzetéről és feladatairól a szocialista társadalomban. A három beszélgetésből álló sorozatot januárban, februárban és márciusban sugározták.

— Lengyel laptársunk, a *Zycie i Mysl* 1973. évi 7. számában terjedelmes ismertetést és részleteket közölt a Vigilia 1972. decemberi számában megjelent *A kereszténység jövője a szocialista társadalmakban* c. anketájából. Ugyancsak foglalkozik az ankéttal a Pax német és francia nyelven kiadott katolikus lapszemléjének (*La vie catholique en Pologne*) 1973. 7. 91. száma.

— A *Magyar Nemzet folyóiratszemléjében* (1974. március 29-i szám) részletesen ismerteti a Vigilia márciusi, Aquinói Szent Tamás emlékének szentelt számát. A cikk kiemeli a szám bevezetőjének alap gondolatát: a szerzők igyekeztek „olyan nyíltan és szabadon beszélni róla, ahogyan azt — úgy érezzük — mind egyénisége, mind szelleme megkívánja a vele foglalkozóktól”.

— A Bolognában megjelenő *CSEO dokumentazione* 1974. januári száma leközlí *Bogdán Istvánnak* a Vigilia 1973. decemberi számában megjelent A karácsonyolvasás c. néprajzi írását.

— A Magyar Rádió *Szellemi munkások — diplomások — értelmiségiek* c. — Huszár Tibor és Rapcsányi László vezette — vitaműsorában lapunk belső munkatársa, *Hegyi Béla* két ízben nyilatkozott az értelmiség fogalmának tisztázásáról, feladatáról és a társadalomban betöltött szerepéről. A sorozat első alkalommal a Kossuth adón hangzott el, ismétlését pedig áprilisban az URH-n (3. műsor) sugározták.

A kilenc százados Garamszentbenedeken
(Zolnay László cikke lapunk 313. oldalán)